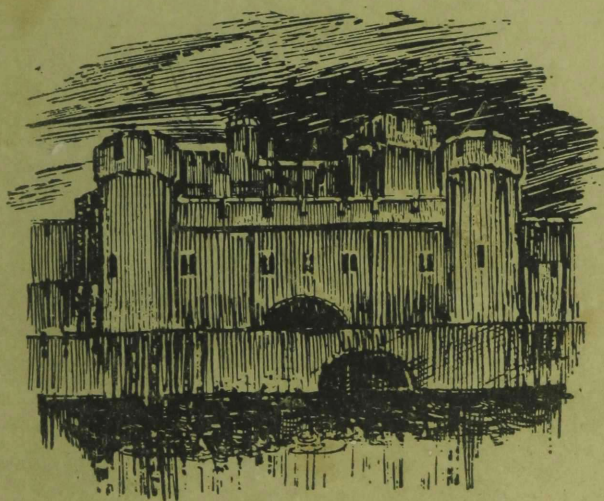

AIRA KAAL

**SAJANDITE
VANGLA**

AIRA KAAL
SAJANDITE VANGLA

AIRA KAAL

SAJANDITE VANGLA

JUTUSTUS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1950

I. PIHTIDE VAHEL.

1

Hilja Nurm oli üliõpilane, eksmatrikuleeritud nagu ta sõbradki. Kui tal töötamisest aega jäi, õppis ta eksamiks, lootes järgmisel semestril tasuda õppemaks ja — lõpetada ülikool! Iseasi oli küsimus, mis saab siis, kui viimane eksam on seljataga.

Tõepoolest, kust leida teenistust, kas üldse saab kohta pärast lõpetamist? küsis ta endalt ka täna, istudes oma akna all Tartu „ladina linnaosa“ pehkivas puumajakeses, kuhu läbi iga poori imbus vihmase septembriilma rõskust. Tööd katkestades vaatas ta sageli aeda, nagu tuleks sealt abi. Aga aias oli kõik endine. Seal kohises kolletama lööv kasepuu ja läikisid märgade lehtedega karusmarjapõõsad.

Hilja surus lõpuks raamatu kinni ja võttis hommikuse ajalehe. Silmad libisesid veel kord üle kohakuulutuste. Ta teadis neid juba peast, kuid käänas siiski lehe lahti — samas mõttetus kangekaelsuses, millega kaotatud asjade otsijad taskuid kümneid kordi pahupidi pööravad.

„Kojamehe koht saada.“ Juba eile oli sellele kohale mitu ülikooliharidusega inimest kandideerinud! Pealegi mehed.

Muud kuulutused olid „kosja“-kuulutused. Keegi „aus, sümpaatne neiu“ soovis tutvust härraga, kes soovitaks teenistuse. Keegi „südamlik meeshing“ soovis abielluda

„meeldiva daamiga“, kellel oleks vähemalt 500 krooni ettevõttesse mahutada . . .

Hilja pööras tuseselt lehte. Haamri alla läinud talud, vekslivõltsimise protsessid, neid ta ei lugenudki. Ta sulges silmad pealkirja ees „Kodusõda Hispaanias“, sest mäletas, et see kirjatükk tõi jälle teateid vabariiklaste lüüasaamisest. Hiljal oli nagu suuremal osal üliõpilastest ainult tume aimus sellest, mis Hispaanias tõeliselt sündis. Kuid ta pooldas tuliselt vabariiklasi nagu igaüks, „kel vähegi õiglustunnet südames“. Nii oli ta kuulnud paljusid rääkivat. Vabariiklaste kaotused tõid Hiljale alati kaasa pettumuse ja meeoleolu-languse. Seda ta praegu lugeda ei tahtnud.

Aga mõistatusliku teate Inglise peaministri Chamberlaini külaskäigust Hitlerile luges Hilja veel kord läbi. Siin räägiti, et Chamberlain on 69 aastat vana ja et ta varem pole kunagi lennukiga sõitnud. Tema jutuajamisest Hitleriga ei lausunud sõnagi. Küll aga seisis kirjas, et väljalennul on peaminister söönud võileiba singiga ning joonud viskit, tagasisõidul seevastu söönud võileiba kana-lihaga ja joonud klaretit . . .

Mis komet see oli? Hiljat valdas ebamäärane hirmutunne, nagu läheks kõikjal peatamatu hooga tagurpidi. Juba niigi oli Hispaanias tagurpidi läinud ja — Tartus ka! Igal pool midagi seletamatut. Midagi, mida ei peaks olema!

Sõber Kalju kirus alati Tartu politseid, et see varsti enam ühtki tööliste koosolekut vahele ei jäta. „Kükitab nagu padaäss nurgas . . . Räägi siis muudkui mõistukõnet!“ nurises ta.

Hilja ise käis koosolekuil harva ja Kalju nokkis teda selle eest.

„Kas kardad võmmi?“ küsis ta. „Või kardad, et kommunistmibatsillid külge hakkavad?“

Karta polnud Hiljal midagi, kuid „rohelisena“ ei saanud ta kõigest aru. Ta rohkem tundis kui mõistis. Oma

uute sõprade seas oli ta veel harjumatu. Hilja oli uustulnuk akadeemilistes pahempoolsetes üliõpilasingides. Ei olnud tal ka veel täiesti katkenud sidemed vana tutvuskonnaga, kes harrastas ainult kirjandust ja teatrit ning kellele poliitika oli lihtsalt „igav asi“.

„Aga kuhu see Kalju siis jääb?“ muutus Hilja kärsituks. „Ta lubas täna tingimata sisse astuda.“

Hilja kohendas pisut raamatuvirna oma laual ja heitis lõpuks pilgu peeglisse. Talle vaatas vastu puhtailmeline rahulik nägu veidi jonnaka suujoone ja iseteadvalt tõusvate kulmudega.

„Kui rahulik võib olla inimese nägu!“ imestas Hilja, leidmata oma peegelpildilt ühtki jälge sellest rahutusest, mis pööras kogu ta sisemuse pahupidi.

Siis koputati uksele. Hilja läbis kolme-nelja sammuga oma pisikese toa ja tõmbas ukse hooga lahti.

Ent tulija polnud Kalju, nagu ta arvas, vaid Helmi Kärm, tema esimese tudengiaasta tutvus, kellega Hilja mõned semestrid oli elanud ühises toas. Helmi oli talle nüüdki teretulnud külaline ja Hilja sirutas talle rõõmsalt käe vastu:

„Saab sind ka harva näha nagu kuuvarjutust...“

„Kes ennast varjutab, oled ikkagi sina!“ tõrjus Helmi ja ta hääles oli kergelt solvumist, kui ta ütles:

„Räägitakse, et sa nüüd käidki aina kahtlastega... Minusuguste jaoks ei jätku sul enam aega.“

Kuid samas naeratas ta sõbralikult, lõi oma kantud palitukese hõlmad lahti ja istus, kuna toole oli toas ainult üks, voodiservale.

Koduselt kõlgutades läbimärgades kingades jalgu, saatis Helmi Hiljale oma meriroheliste silmade nurgast kavala pilgu.

„Tead sa, ma sõidan Inglismaale!“ ütles ta siis. „Võid mulle õnne soovida.“

Ja Helmi pisike punakas nirginägu lõi vaimustusest

üleni lõkendama. Hilja teadis, et Helmi oli alati millestki vaimustatud, kord deklameeris ta viimaseid kirjanduslikke uudiseid, kord ülistas mõnd inimest taevani või isegi jutustas uut anekdooti nagu tähtsat suursündmust. Sellepärast vaatas ta Helmile kahtlevalt otsa, kui see hüüdis: „Sõidan Londoni!“

„Kas tead, mis see tähendab? See tähendab näha suurlinna, vana kultuurimaad ja õppida selgeks elav inglise keel, selle asemel et seda siin tuupida raamatust. Oi, ja veel palju muud! Ah, Hilja, mu vana Hilja! Suru ometi kätt ja ära vaata nii murelikult!“

„Sa lähed siis Londoni majateenijaks, nagu praegu on moes keskkoolilõpetajate seas?“ kortsutas Hilja kulmu. „Aga kas sa oled ka kindel, et seal keelt õppida saab?“

Helmi tõmbus etteheitvalt pingule. Hetke uuris ta Hiljat.

„Majateenijaks või mitte,“ ütles ta siis, ning muidu nii selge, lapselik hääl kõlas karmilt. „Stipendiume ju meie sugused ei saa ja elatama pean ma ennast ikkagi tööga! Aga ma olen nüüd otsusele jõudnud, et iga inglise keele õppija ülikoolis peaks Londonis ära käima.“

„Sa tahad öelda, et mina ka?“

„Ja mis erand siis sinagi oled! Kuidas sa mõtled muidu lõppeksamil teistega võistelda ja üldse kohta saada? Tööta inglise keele õpetajaid ei vajata rohkem kui muid tööta inimesi.“

Sellele ei saanud ka Hilja vastu vaielda. Ja siiski ei kiitnud ta Helmi plaani. Oli kuidagi vastumeelt mõelda, et sõbranna läheb majateenijaks neile kõrkidele leedidele ja džentlmenidele, keda ta oma kujutluses ühendas Chamberlaini nimega... Üldse kõik, mis ta oli kuulnud ja lugenud Inglismaast, mõjus temale eemaletõukavalt. See tekitas midagi külma ja raskemeelset...

Helmi aga jutustas uhkusega, et temal on koht juba kaubeldud. See polegi harilik teenijakoht, vaid läheb

nõndanimetatud *au pair* — õpilasvahetuse sildi all. Ja teda koheldavat majas nagu perekonnaliiget.

„Kaasvõitlejad minu seltsist soovivad mulle kõik sel puhul õnne. Krimpsuta pealegi nina! Sina oled ainuke, kes nina krimpsutab...“ pahandas Helmi. Ta oli naisüliõpilasseltsi „Kandeletar“ liige alles kolm-neli nädalat, aga juba hakkas temas ilmne sealne kasvatus — igas otsekoheses sõnas näha „au haavamist“.

Helmi oli tõsiselt solvunud. Ja Hilja, nähes, et oli liiale läinud, hakkas löödud haavadele plaastrit panema.

„Oled ju väga tubli,“ ütles ta. „Võib olla tõesti, et lööd ka Londonis läbi ja õpid keele ära. Minul on kooliõde seal... Ta nimi on Virve Kännar. Olime paar aastat kirjavahetuses... Tema küll ei kiitnud neid olusid, ma sellepärast... Aga kes siis lõppude lõpuks teab, vahest on õnneasi... Sa otsi muide Virve üles, kui sõidad... Vii terviseid...“

Nende jutt võttis südamlikuma pöörde ja jõudis välja mõlema sõpruse lätteni. Neil oli palju ühiseid huve; kui mitte muu, siis lepitas neid luuletuste deklameerimine. Ka kehvus sidus neid ühte. Ent viimasel ajal oli Helmi otsustanud siiski tungida kõrgemasse seltskonda. Ta astus organisatsiooni, kus „kaasvõitlejad“ teda toetasid, õpetasid ja viisakale käitumisele treenisid. Selts tähendas häid tutvusi ning kergendas töö leidmist pärast ülikooli lõpetamist. Helmi ema oli pensionär, vallakirjutaja lesk. Kui tal tervist jätkus, töötas ta mitme mehe eest talutöödel ja hoolitses tütre eest nagu mingi imetegija nõid. Helmi oli emaga tihedas kirjavahetuses.

Hiljal aga olid kodustega vastupidised suhted — „põhimõttelised tülid“ isaga, nagu ta ise ütles. Hilja vanemal oli keskmise talu. Tütrel poleks tarvitsenud just nälgid. Kuid Hilja ütles, et ta pigem kerjaks, kui isalt abi paluks. Tunniandmise, tõlgete ja muu kribu-krabuga suutis ta end kuidagi elatada.

„Mulle meeldib sinu uhkus,“ rääkis Helmi sõbrale. „Tean, et sa ei kummardaks ka kuninga ees. Aga sa peaksid asjaolusid reaalsemalt võtma, sest töö on töö, ja kui sul raha ei ole, peab leppima iga tööga. Miks siis ka mitte Londonis töötada, mõnes majapidamises?“

Tööküsimus oli nende valus koht. Mõlemad olid „vanad“ tudengid, kellel juba veerandsada seljal. Aastaid olid nad ukerdanud, püüdes olude kiuste lõpetada ülikooli. Kord „ex“, kord „im“, siis jälle „ex“ ja jälle „im“, nagu see kõlas üliõpilaste keeles. Nad astusid aina ülikooli ja jälle ülikoolist välja, et vaheaegadel teenida kahest jumalast armutumalt — mammonat. Sest ka Helmi ei olnud vaba leivamuredest. Ta püüdis oma ema säästa. Ja temalt saadud kopikas oli ikkagi vähene. Pealegi ei suutnud Helmi nii külma rahuga nagu Hilja mööduda rikka rahva lõbudest ja isegi mitte prassivaist korporantidest. Kui värvimütsimehed oma pidude ajal kihutasid voorimehe troskas mööda tänavat, käes massiivsed õllekannud, mida nad sõidu peal kokku löid, saatis Helmi neid silmadega. „Ma ei salli korporante,“ ütles ta. „Nad on jõhkrad ja upsakad. Aga väliselt on ka midagi väga ilusat selles rõõmsas pidutujus...“

Niisama sallivalt suhtus ta kirikusse. Ta polnud usklik, kuid pidas siiski „ilusaks kombeks“ suurte pühade ajal jumalateenistusest osa võtta.

Need küsimused olid sõbrannade vahel alatiseks vaidlusaineks.

2

Mõne aja pärast astus Helmi jälle Hilja poole sisse.

„Kas tööd said?“

„Ei saanud veel...“ venitas Hilja nagu vastu tahtmist. „See tähendab, mul on küll üks võimalus... See on aga majateenija koht ja tingimused pole mulle veel päriselt teada.“

Ta ohkas. Hilja nägu oli kahvatu ja väsinud. Juba hakkas sisemine rahutus läbi murdma sellest kindlast illest, mida ta veel mõne päeva eest ise oli imetlenud.

Helmi haaras ta käe.

„Mul on sulle hoopis teine ettepanek,“ rääkis ta tähendusrikkalt. „Ära sa nüüd vastu punni!“

Väljas valas vihma. Külma sügistuul koolutas kaselatva ja rebis maha lehti, paisates neid jalgteele ning sealt tagasi üle pistandaia hoovi. Mõned neist lendasid Hilja aknale, kleepudes sinna nagu märjad vihalehed saunalise kehale ega lasknud end kuidagi maha loputada.

Hilja vaatles neid hajameelselt. Oli see Tartu, mis ta oli — maksmata õppemaksud ja korteriüür, ligunenud kõnniteed ja pisikesed puumajad, kohaotsimised, üliõpilasseltside ja korporatsioonide klatš, omavahelised hõõrumised, õelad seiklused ja tagurlus — kõik see, millest ta arvas end ammu tüdinud olevat, aga äkki rippus ta selle paiga küljes nagu kaseleht aknas. Ja mida enam Helmi talle jutustas oma ettepanekust, seda armsamana kerkisid Hilja silme ette Tartu kodusemad kohad. Ülikooli raamatukogu Toome künkal, Töölismaja väike saal, vestlused ja arutlused uute sõpradega Ludmilla pool...

„Kas pole see saatuse iroonia!“ pomises Hilja juba kolmandat korda, silmi natuke abitult suureks ajades. Ja juba kolmandat korda vastas Helmi sellele heleda naeruga, millel oli haiget-tegev mõrane kõla. Kuid seejuures sirutas ta jälle oma käe üle pisikese laua ja puudutas rahustavalt sõbranna kätt.

„Pole midagi, sina sõidad minu asemel Londoni, ja kõik on korras!“

„Kas pole see saatuse iroonia — mina laitsin sinule ära Inglismaa-sõidu, ja nüüd peaksin minema ise? ... Ma ei saa ... kohe nii kiiresti otsustada,“ puikles Hilja.

Helmi nõjatas pea kergelt käele. Tal oli kahju sõidust loobuda, kuid Helmi ema oli tõsiselt haigestunud, haigus oli võtnud halva pöörde ja tal polnud muud parata kui koju sõita ja ise memme põetada.

Oma valmiskaubeldud kohta Londonis pakkus ta Hiljale. See oli suur pakkumine — ja ometi võis karta, et teine ei võta seda vastu. Helmi teades polnud Hiljal ühtki õiget äraütlemise põhjust. Hakata teenijatüdrukaks siin või seal, muid väljavaateid tal praegu tõesti ei olnud. Eksmatrikuleeritud, tööta — vaba inimene. Talle oleks „välismaareis“ just parajaks vahelduseks! Pealegi õppis ta ülikoolis inglise keelt ja peaks niikuinii kunagi praktikale sõitma. Helmi teadis küll, et Hiljal oli salajane unistus kord ajakirjanikuks saada. Ta oli ülikoolis oma õpingud väga laiaks paisutanud — uuris kirjandust, filosoofiat ja mis kõik! Kuid inglise keel oli tema õppeaineist ainuke, mis võis talle anda õpetajakutse. Kui kord koht käes, siis ajagu taga oma muid harrastusi! Nüüd aga oli esimene asi — saavutada kutse. Helmi pani seda Hiljale tõsiselt südamele. Ta võttis koguni noomiva tooni.

„Oled just selle õppeaine hooletusse jätnud ja pea on sul kõike muud täis. Aga töö asjus tuleb alati praktiliselt mõelda. Milline häbi, kui lõpetad ülikooli ilma kutseta! Kellelt sa siis kerjama lähed?“

Lõpuks Helmi pigistas kindad pihku. Ta pigistas neid nii energiliselt, et sõrmenukid valendasid.

„Hea küll,“ ütles ta, „ma lähen nüüd koju . . . Igatahes, viieteistkümnendaks oktoobriks oodatakse sind kohale!“ Seisatades ukse juures lisas ta:

„Sõit kestab 48 tundi. Ümber istuda tuleb sul Riias, Berliinis, Brüsselis ja Ostende'is . . . Sõiduraha saadetakse ette ära . . . Kui kohale saad, siis kirjuta! Kiri sealt tuleb 4 päevaga meile . . .“

Helmi rääkis nii asjatundlikult, nagu oleks ta ise juba mitu korda Londonis käinud. Ja Hilja peas hakkaski kää-

rima sõidukavatsus . . . Riia, Brüssel, Ostende . . . Kas ei ole see siiski huvitav!

Hilja lükkas otsustamise edasi lõunatunnile, mil pidi kohtama oma sõpru „kahtlaste“ ringist — Kaljut, Aini, Ludmillat. Ta püüdis lugeda, kuid iga rea vahelt vaatasid talle vastu Virve Kändra kirjad. Oma Londoni-elust oli Virve talle kord kirjutanud:

„Pean iga päev mitu tundi koeraga jalutama. Ta on küll ehtne bulldog, kuid inglise keelt ei kõnele sõnagi. Ja et maja mööbel ja kööginõudki on tummad, pole mu keelepraktikaga lood kuigi roosilised . . .“

Teel sööklasse kaalus Hilja ikka veel sama küsimust.

Jõudnud kohale enne teisi, valis ta üksiku laua ja istus näoga ukse poole. Kas ei paista ühtki tuttavat?

Varsti ilmuski Kalju tumesinises kodukootud ülikonnas pikk kogu kardinat vahele. Aga ta polnud üksi. Koos kellegi tundmatu mehega asus ta söökla kaugemasse nurka. Neil näis olevat omavahelist juttu, ja Hilja otsustas oodata.

Hilja tundis Kaljut juba esimesest ülikooliaastast. Nad käisid koos loenguil, kuid nende tutvus seisis peamiselt raamatute vahetamises, vaidlustes maailmavaate üle ja teineteise nokkimises. Alles pärast seda, kui Kalju istus aasta aega vangis lendlehtede pärast, tahtis Hilja nagu kõigi kiuste näidata, et tema ei karda „kahtlastega“ käia. Ning see viis tutvumisele ka Kalju sõpradega, kelle hulka kuulusid Ain ja Ludmilla. Need kaks võtsid osa „kahtlaste“ ringi igast koosolekust.

Nad polnud küll üliõpilased, vaid töölised — üks Pärmivabrikus, teine Nahavabrikus. Aga nad olid endised üliõpilased, kel õpingud pooleli jäänud. Tartu oli täis säärast rahvast, kes olid kord suurte lootustega ülikooli astunud, ent siis pooleli jätnud.

„Kas mindki varitseb sama saatus?“ käis Hiljal mõte läbi pea.

„Kes käskis isaga tülli minna!“ nõõkis teda vahel Kalju. „Ja oleks veel mille pärast! Jumala pärast — tähendab, tühja asja pärast! Tühja asja pärast tuli lahti öelda taadi rahakotist, vaat kus juurikas!“

Kalju naljaks hea küllalt! See oli siis, kui ta tegelikult Hiljat kiita tahtis. Kui tüdruk tema aga ära pahandas, rääkis Kalju, et valge leerikleit sobiks talle kõige paremini ja et ta on ehtne väikekodanlane. Hilja ei mõelnudki seda pahaks panna. Kalju teadis ju, et tüli isaga algas Hiljal leeriminekest äräütlemise pärast. Kuid kõike ta Kaljule ei jutustanudki. Algas see asi küll leeri ja jumalaga, kuid siis tulid lisaks veel kuulujutud Tartust, „kahtlastega“ läbikäimine, kirjavahetus Kaljuga Marxi õpetuse üle ning õdede ja vendade vahelised arutlused sellest, kui palju külasulastele ülekohtu tehakse. Kõik need jumalakartmatud teod viisid vana patriarhaalsete kommetega perekonnapea otse raevuhoogu. Isa ütles lausa välja: „Nii-suguseks eluks ma sind küll ei koolita, koolita ise, kui tahad!“

Ja Hilja kuulutas enda iseseisvaks. Kui ta vahel harva koju sõitis, siis noorema õe ja venna pärast. Isaga aga rääkis ta külmalt ja viisakalt nagu külaline. Isa uudistas tütre vanu kingi ja kulunud riideid, pani tähele, kas tal on jaksu ka külakosti kaasa tuua, ja Hiljale paistis, et vanamees ootab pisaraid ning palveid — ootab tema iseseisvuse kokkulangemist.

Ei! Isa soovis talle muidugi omal viisil „head“, aga ainult omal viisil... kuidas küll inimesed üksteist orjastada võivad! Hilja vihkas neid türannilisi väikesi peremehi, kes valitsesid oma kodus nagu kuningad. Ta oli õppinud neid juba eemalt ära tundma — liigutustest, käskivast toonist ja isegi libekeelsest suhtumisest naistesse. Kuidas võivad nad küll mõnele naisele meeldida?

Ta vaatas Kalju poole. Poiss istus kahe käega peast kinni hoides, mõlemad küünarnukid lauale toetatud, ja

kuulas võõra mehe juttu. Too istus seljaga söökla poole. Laiad õlad, hõrenev lagipea . . . Nähtavasti polnud ta enam noor. Ja Hiljale tuli miskipärast mõte, et sel mehel on kuidagi tegemist Hispaaniaga. Ta kas tuleb Hispaania sõjast või kavatseb sinna sõita. Kalju ajas nendega alati juttu, abistas ja korraldas nende asju. Kuidas nimelt, seda Hilja ei teadnud.

. . . Vahel oli soov Kaljule südant puistata. Aga mis sellestki paremat. Hakka veel oma koduste peale kaebama — lapsik mõte! Kalju muidugi naljatas kõige üle, nii oli juba tema komme. Ta nimetas Hiljat vahel pastoripreiliiks, sest isa oli palvevend, ja kui Hilja seepeale nina kirtsutas, naeris Kalju laginal, tõmmates oma pika kogu ettepoole looka . . . Ta oli päris hea sõber. Aga Hilja kartis temaga liiga südamlikuks minna. See polnud nende laad. Ega nad armastajad olnud — seda mitte!

Hoopis teistsugune oli suhe Ludmillaga, kes iga su mure otsekohe omaks võttis, nagu ema. Ta justkui janunes seda laadi usaldust. Ludmilla päris alati säärase südamliku hoolega käekäigu ning tervise järele, et Hilja talle eile õhtul lõpuks tõesti jutustas ka sellest, millest oli harjunud vaikima.

Ludmilla sai teada, et Hilja tusatuju oli tingitud lihtsalt näljast, ja kutsus teda enda poole „suitsusilku sööma“.

Nad seadsid end sisse Ludmilla ema pisikeses köögis, kuhu viis uks otse esikust. Seal, sooja truubi ääres, oli mõnus istuda ja vesta. Lihtne toit ning kange must kohv — see maitstes imetore.

Siin siis Ludmilla jutustas ka temale oma elust. Ta oli agulilaps, kes hariduse poole püüdnud nagu liblikas tule poole. Nii ta ütles. Ta õppis kaks aastat ülikoolis arstiteadust. See oli siis, kui Ludmilla isa veel elas, kui onu veel trükikojas töötas . . . Ludmillast pidi saama terve suguvõsa uhkus — haritlane, hambaarst . . . „Sellepärast vaatangi sind,“ rääkis Ludmilla. „Tahan, et sina oma ees-

märgile jõuaksid . . . Abistan, kui võin . . . ole aga visa ja järjekindel!" Küll oskas ta julgustada ja südant võita!

Ludmilla juurde astus sisse ka veel Ain, kes siin majas paistis olevat vana külaline. Jõi tassikese kohvi ja kostitas omalt poolt mõne kompvekiga.

Ain oli neist kõigist vanem ja suhtus teistesse õpetlikult. Ta rääkis, nagu ta Hilja nähes alati oli rääkinud, päevauudistest, raamatutest ja ennustas tulevaid sündmusi. Ain ütles oma arvamise ka „Chamberlaini rahu“ kohta. Ta väitis, et see on üks suuremaid reetmisi viimase aja poliitikas ja võib viia katastroofini, mida Chamberlain kogu oma naha ja karvadega välja maksta ei suuda.

„Maailmasõda nüüd vist enam peatada ei saa,“ arvas ta. Ain rääkis sõjaohust tõsisemalt kui keegi teine, keda Hilja tundis. See pani mõtlema. Kogu päeva seisis Hiljal veel silme ees eileõhtune vestlus. Ludmilla, kõhn ja tõmmunäoline, istub keset kööki toolil, pikad jalad välja sirutatud, käed vaheliti. Ain istub laua taga nagu koolmeister puldis, tema, Hilja, seisab külmakartlikuna truubi ääres, peopesad selja kaitseks vastu kuuma seina, kuna Ludmilla ema teises toas ikka veel lõgistab kudumismasinal . . .

Ludmillast oleks saanud arst ja Ainist advokaat. Nüüd tegid mõlemad „musta tööd“, kuid elasid „puhast elu“, nagu Ain armastas öelda, naeratades seejuures oma kõige säravamat naeratust. Hiljale meeldis tema komme raskustest naeratades rääkida. Selles oli nii palju varjatud jõudu! . . .

Söökla hakkas juba hõrenema. Lõunane hooaeg oli lõppemas.

Viimaks tõusis ka võõras mees Kalju lauast, raputas kaua kätt ja kadus, ilma et Hilja õieti ta nägu oleks näinud. Nüüd alles tahtis Hilja endast märku anda. Kuid

Kalju viipas teda juba oma pika kohmaka käega, endal kulmud rõõmsalt tõstetud.

„Tere, vanapoiss!”

„Tere, vanatüdruk!”

See oli nende tavaline tervitus.

Kalju pani sõrme tähtsalt suunurka ja ütles vaevalt-kuuldavalt:

„Ära sa minult midagi küsi! Täielik vaikus!”

Hilja naeratas rahustavalt:

„Ah, mis sa! Ma ei märganud midagi . . .”

Teadagi oli Kaljul sidemeid, millest tuli vaikida, aga mõnikord tegi ta lihtsalt teatrit. Võib olla, et seekordki!

Varsti olid ka Ludmilla ja Ain kohal. Kui supp söödud, jutustas Hilja neile oma kavatsusest Londoni sõita.

„Löö siis ka minu nimel üks nael Chamberlaini puusärki!” ruttas Kalju nõökima.

Aga Ain ütles tõsiselt:

„Ma ei soovitaks praegu sõita läbi Euroopa. Saksamaa on nagu suur katel, mis iga minut võib keema minna. Ja siis ei maksa enam endised elureeglid. Keegi ei kujuta täpselt ette, mis tuleb ja kuidas tuleb . . . Võidakse vangistada, nädalate kaupa kinni pidada . . . Kõik on võimalik.”

Samas naeratas ta jälle oma julgustavat naeratust, millest Hilja luges — kõige raskemaid asju kõige endastmõistetavamalt võtta! Ain silus käega üle pea ja lisis õpetlikult:

„Kui sa aga siiski lähed, tervita inglise kommuniste meie poolt!”

„Kommunistid?” küsis Hilja. „Kus ma neid näen?”

„Kohtad neid kindlasti tänavanurgal . . . Kui mitte mujal, siis Hyde Park’is.”

„Inglismaal ka mõned kommunistid . . .” ütles Hilja kahtlevalt, sest tal olid meeles ainult Williamsoni ajaloo sõnad „valge tõu koormast”. Inglisele kanda olevat valge tõu „koorem”, mis seisab värviliste rasside valitsemises.

Inglise kommunistidest polnud Hilja aga midagi kuulnud. Ta hakkas selle mõttega alles nüüd tegelema.

Ain vaatas talle tõsiselt otsa ja lausus:

„Noh, ära ütle — kommunist on kõikjal.“

Ka Kaljule näis midagi meelde tulevat. Ta võttis taskust pliiatsi ja rebis blokilehe säärase poisikeseliku kiiruga, nagu oleks tal ainult üks minut elada antud. Blokilehele märkis ta suurte tähtedega „Daily Worker“ ja ütles siis tungivalt:

„Vaata, seda ajalehte hakka ostma! Ja saada ka minule mõni number... Inglismaa on ju vana demokraatia maa... Seal elas Karl Marx ise emigrandina... Vaata ka mulle koht valmis, juhuks kui mul jalgealune siin palavaks läheb!“

Viimased sõnad rääkis ta juba naljaga. Kuid üldse oli tõesti võimalik, et teda kimbutatakse.

„Aitab sulle Tartu vanglast,“ arvas Hilja norivalt. Kalju naeris seepeale:

„Sa hakkad juba asjadest aru saama ja muutud isegi vaimukaks. See on hea! Jah, Tartu vanglas on mul tõesti ju vana kamber teada... Aga nüüd veel kirjandusest. Poliitilise kirjanduse alal peaks Inglismaal mõndagi leiduma — katsu lugeda.“

„Mida?“

„Näiteks Lenini töid. Ja saada ka mulle.“

„Leninit inglise keeles?“

„Aga loomulikult! Mõtle ikka teistele ka... Seda keelt oskab ju meil nüüd iga keskkooli lõpetaja. Ja sina, vaene hing, ei teagi, kui raske on meil hankida poliitilist kirjandust! Eesti keeles saame kole vähe, vene keeles — kole vähe; ja vene keele oskajaid noori võib sõrmedel üles lugeda, nagu sa ei teaks! Nii et...“

„Aga ole ettevaatlik,“ lisis Ain. „Ära tarvita alati üht ja sama aadressi!“

See oli Hiljale ütlematagi selge. Kahtlaste kirjavahe-

tust ju jälgiti. Aga kellele adresseerida peale Helmi ja tema ema, selle üle tuli veel mõelda.

Ta vaatas küsivalt Ludmilla poole. Kuid Ludmilla tumedais pilusilmis oli mingi kauge unistus. Ta oli seni istunud, kaks kätt põse all, ja vaikinud. Ent nüüd, kui Hilja teda pilkudega küsitles, hakkas ta rääkima.

„Ma kujutan ette,“ ütles Ludmilla oma parema käe nimetissõrmega silmade kõrgusele joont vedades, „kujutan ette, et sõidad nagu Wellsi „ajamasinal“ — minevikku... Ma arvan siiski, et Inglismaal on minevikuarvused rohkem kui meil. Sa sõidad nüüd, 1938. a. välja ja jõuad — ei tea kuhu. Võib-olla saabub sul aga kunagi võimalus ka tulevikku sõita...“ Ludmilla sulges silmad ja tegi peaga tähendusrikka liigutuse Peipsi suunas. „Ja siis sul on hea neid kaht võrrelda.“

Nad naeratasid üle laua. Hilja sellepärast, et Ludmilla sõnadest hakkas ta südamel soe. Kui palju see naine küll alati teistele mõtles! Imekergelt elas ta end sisse teiste muredesse, rõõmudesse ja väljavaadetes. Head sõbrad, austusväärsed sõbrad... Kõigist kolmest oli kahju lahkuda.

II. IDÜLL.

1

Rattad hakkasidki keerlema. Kuid mitte fantastilise ajamasina rattad, vaid päris harilikud vagunirattad. Riia — Berliin — Brüssel — Ostende . . . Dover — London.

Vingudes tõttas kiirrong läbi Euroopa. Kuus korda neljakümne kaheksa tunni jooksul toimus tollikontroll, passikontroll, valuutakontroll. Reisijad jagasid üksteisele õpetusi, et Saksamaale minnes ei tohi omada toiduaineid, Inglismaale minnes ei tohi omada odavaid belgia sigarette ja veine . . . ega fotoaparaati. Välismaa ajalehte ei maksa kuskile kaasa tassida. Jumal hoidku aga kedagi inglise lehti Saksamaale viimast või vastupidi! Hiljat see elutarkus ei huvitanud, sest tal polnud midagi keelatud kaasas. Siiski soris Saksa tolliametnik suure huviga ka tema seljakotis, kus olid võileivad, ega suutnud kaua silmi pöörata Ludmilla ema poolt valmistatud lihtsailt suupistekestelt. Ludmilla oli jälle kõik kokku kraapinud, mis võimalik!

„Kust te sõidate, Baltikumist?“ päris tolliametnik, ehkki juba teadis. Ja keegi reisija kommenteeris ladusalt: „Baltikum — see on ju ka meie! . . .“

Akna taga vaheldusid maastikud, vaheldusid inimeste näotüübid, nende käitumine, keel, riietusviis. Vaheldusid ka vagunis seltskondliku käitumise vormid. Kuna Saksa-

maal joodi õlut, vaieldi ja tülitseti istekohtade pärast ning vintis mehed Hiljalt üha pärisid, kuhu ta sõidab, kust ta tuleb, kas ta kardab sõda, miks ta Saksamaale ei taha jääda jne., valitses Belgia vaguneis lärmakas naljatuju, kus iga reisija igale teisele midagi jutustas.

Alles siis, kui Hilja üle väina oli sõitnud ja istunud Inglise vagunisse, oli ta järsku täiesti omaette jäetud. Pehme polster, mida polnud mandri kolmandas klassis. Täielik vaikus. Rahu. Kuuldusid ainult ajalehtede krabin ja poolihääli lausunud vabandussõnad. Iga reisija tegeles millegagi — kes luges ajalehte, kes raamatut, kes kodus kampsunit. Aga teisest mööda käies vabandati — justkui oleks iga vagunis viibija süüdlane teise *splendid isolation*'i segamises.

Hilja sulges silmad. Ta oli väsinud ja magamata, kuid erutus peletas une. Inimnägude, liigutuste ja piltide kirju segu voolas läbi pea. Ta katsus muljeid kokku võtta, kuid neist oli kujunenud virvarr.

... Laeval oli ta tutvust teinud väga elava inglise tütarlapsena. See oli tavaline lõbus turist, kes vestles igaühega. Ta sõitis Tiroolist. Tüdrukul oli üksainus väike kohver ja vasaku käe näpus hoidis ta suurt tirooli kübarat, hõljutades seda graatsiliselt nagu päevavarju. Ta jutustas Hiljale oma muljeid Tirooli maastikust ja inimestest, vaatas lõpuks ringi ja ütles salapärasel ilmel, et teispool väina võivat ta veel palju rohkem rääkida. Laev oli Belgia oma ja selle pardal olid nad veel Belgia pinnal.

Mõnus oli temaga istuda, vahtida kajakaid ja merd ning juua paar klaasi odavat belgia veini, nagu tegid teised reisijad.

„Inglismaal on vein kolm korda kallim,“ seletas Hilja kaaslane.

Kui aga jäid seljataha kajakad ja meri, kadus ka päevalgus — oli saabunud õhtu ja pimeduses ei leidnud Hilja enam oma reisikaaslast. Ta polnud praegu isegi huvitatud

sellest. Nüüd oli ta Inglismaal, ja Hiljal oli tunne, et kõik tuttavlik on kadunud ta ümbrusest.

Rong kihutas Londoni poole. Hilja mõtles Inglise tollipunktis saadud märkusele: „Teie ei tohi Inglismaal töötada.“ Kuid tema ei saa ju töötada läbi, seda ta teadis. Kas oli Helmi selle küsimuse kahe silma vahele jätnud?

Aga Hilja oli nii väsinud, et ei jaksanud isegi muretseda. Ta püüdis ainult tontlikke muljeid tõrjuda ja helgeid meenutada, kuid ka see ei õnnestunud täiesti.

Külmavärinaga meenutas ta hommikust ärkamist Hannoveris.

Tänav kõrgete valgete gooti stiilis majadega. Igalt majalt ripub haakristilipp — täpselt ühe nurga all.

„Mis siin lahti on?“

„Fašistide paraad.“

Hilja ostab ajalehe, ei suuda seda aga läbi lugeda nagu brošüürigi Berliini jaamas. Vastu hakkab! Kõik on nii uskumatu, segane ja õudne.

Kui õnnelik ta oli, kui lõuna paiku rong jõudis Brüsseli! Hele päikesepaiste, lille müüjad, kuhjade kaupa lilli jaama ees. Ornamendilised kirikud, Hiljale nii naljakad näivad katoliku preestrid igal tänavanurgal. Lõbus paksuhuuline rahvas. Poisikesed puukingades jooksevad mööda kõnniteid. Tallaklõbin täidab jaamaesist. Keegi ei tülita sind, ei uudista ega päri midagi.

Selles linnas puhkas ta esimest korda, istudes väljas platsil päikese paistel. Saksamaal ei saanud ju puhata. Seal olid nagu kõikidele tüliks . . . Ent nagu kiuste meenus jälle Saksamaa.

„Mis te arvate, kas tuleb sõda? Me ei taha sõda. Aga kui füürer käsib, tuleb minna!“ rääkisid vanemad mehed vagunis.

„Vaadake milline jaam! *Das alles ist aus Eisen.*¹ Kas teil ka sääraseid on?“ hooplesid junged.

¹ See kõik on rauast.

Kui hea, et Saksamaa on seljataga!

Rong sõitis läbi Lõuna-Inglismaa õunaaedade, möödus küladest — telliskivimajadega ja asfalteeritud tänavatega, kus liikus laiades õlgkübarates külatüdrukuid asjalike, peaaegu murelike nägudega. Hilja ei suutnud enam unele vastu panna.

2

Akende taga lõid heledasti särama reklaamide tuli-rattad. Üks Londoni äri püüdis teisest üle karjuda. Hilja avas ja sulges jälle silmad. See linn näis kohutav oma kirjususega.

Ja kui ta viimaks vagunist välja astus kihavasse Victoria jaama, oli tunne, nagu astuks ta ürgmetsa, kus võimatu on orienteeruda. Aga võib olla siin valitsesidki oma ürgmetsa seadused — kiskjaseadused, milletaolisi Kiplingi džunglijuttudes nii hästi oli kirjeldatud. Jaam oli grandioosne, kuid võrdlemisi must ja sünge... Hilja ootas Virvet. Aga Virvet ei tulnud. Vist ei saanud kaarti kätte.

Siis aga leidis väike pruunis kostüümis ja kikk-kübaras naine Hilja kui „oma külalise“ rahvamöllust üles.

„Miss Nurm?“ küsis ta.

„Missis Welton?“ küsis Hilja vastu.

Märgusõnad olid õiged. Seal seisiski Hilja perenaine. Ta oli elavate liigutustega keskmisis aastais daam. Tera-
vad näojooned, terav nina, läbitungivad pruunid silmad ja julgelt värvitud suu andsid talle väga ettevõtliku inimese ilme.

Missis Welton naeratas seltskondliku lahkusega ning surus kätt. Siis haaras ta, kiiremini kui Hilja seda ootas, ühe tema kohvreist, öeldes:

„Lähme metroosse.“

Metroovagunis kõrvuti istudes uudistasid nad teineteist tagasihoidlikult. Siin kolises ja mürises sõidu ajal

hirmsasti. Kes rääkida tahtis, pidi karjuma undamisest üle. Ainult peatuste ajal vahetati mõned sõnad.

Missis Welton püüdis Hilja näost lugeda ta iseloomu. Ta jäi üldise muljega rahule. Tüdruk näis olevat rahulik ja tõsine. See kõik ei olnud halb . . . Ent kuidas ta majas töötab? Mida oskab? Seda muidugi polnud võimalik otsekohe öelda.

Hilja vaatles oma perenaist mitte väiksema uudishimuga.

„Kuidas te mu ära tundsite?“ küsis ta viimaks.

Missis Welton naeratas jälle oma natuke kaugelt seltskondlikku naeratust ja seletas siis asjalikult:

„Võõraid on ikka kerge tunda. Nad ootavad kedagi ega tea, kuhu minna. Pealegi — te kannate musta kostüümi. Sellest teadsin, et olete mandrilt.“

„Kas tõesti? Ja mida siis inglise naised kannavad?“

„Noh, rohelist, pruuni, lillat, halli . . . ühe sõnaga kõike, aga mitte musta ja mitte valget. Must on tingimata Pariisist või üldse mandrilt.“

„Miks nii?“ imestas Hilja.

„See oleneb vist meie kliimast,“ arvas missis Welton. „Valge määrduks Londonis kohe, ja must — noh, ilma selletagi on meil tänavapilt küllalt süнге oma uduste ilmadega . . .“

Nad vestlesid samas tühja-tähja toonis ilmastikust ja teeoludest.

Rong peatus loode-linna lõppjaamas.

Nad väljusid metroost ja istusid taksoosse, mis viis neid esialgu läbi äritänavate, pöördus siis hämarale alleele ja libises kaua piki hõredalt valgustatud vaikset Pargi tänavat.

Hilja oli huvitatud oma tööst, kuid missis Welton ütles: „Sellest jõuame ka homme rääkida.“

Auto peatus. Väike jalgvärvav, mõne sammu taga trepp, ja juba seisis nad ruumikas valgustatud esikus.

Hilja silmitses ümbrust. Laiad tumepunase vaibaga kaetud astmed viisid ülemisele korrale. Esiku seinad olid tihedalt kaetud gravüüridega. Uksed ja kardinad kõrvaltubadesse seisid pärani.

Ühte ukseavasse ilmus pehmeis vilttuhvleis, koduses riietuses mees, liikudes mööda vaipa kuulmatult nagu kass. Ta vaatas tulijaile vastu tumedate liikumatute silmadega, naeratas siis äkki soojalt ja tegi kerge kummarduse.

Nad tutvusid. Kuid tutvustamatagi oli Hiljale selge, et see on mister Welton.

Vahetanud Hiljaga paar viisakuslauset reisiväsimuse kohta, ta naeratas veel kord, kummardas jälle kergelt, soovis head ööd ja kadus teise tuppa.

Kõik oli temas eriti sundimatu ja vaba. Kas hea kombeõpetus või siiras südametunnistus — mine tea!

3

Jäänud üksinda söögituppa, kus esimesena silma puutusid suured kirjud portselantaldrikud, mis mitmes reas nõõripidi seinal rippusid, püüdis Hilja meelde tuletada, millisest inglise romaanist on see sisustus talle tuttav. Taldrikud ja kamin... Ta märkas, et söed kaminas polnud ehtsad, vaid imitatsioon, mille pani hõõguma elektri-nupp seinas. Kõik need pisiasjad kinnitasid talle aga, et ta viibib Inglismaal ja mitte kuskil mujal.

Missis Welton asus teelauda katma. Kuid märgates võõra uudistavat pilku, katkestas ta töö ja ruttas seletusi andma.

„Kamin huvitab teid? Jaa... tulge siia!”

Ta lükkas lahti elutoa ukse. Sealt paistis teine kamin, suur nagu altar, mis võttis enda alla pool seina.

„Mulle endale meeldib palju rohkem see kamin,” rääkis ta. „Näete, see on koldega elava tule jaoks. Arstid

ütlevad küll, et ebatervislik, rikub õhku, kuid mugav on istuda tule paistel, eks?"

Poolsõõris kamina ees seisid madalad massiivsed nahktugitoolid, mis otse kutsusid istuma ja jalgu välja sirutama. Vaibad seinast seinani olid paksud nagu sammalkate kõige sügavama metsa all. Raamaturiulid olid täis paraadkõites raamatuid. Kõigest paistis, et siin elati hästi.

Kui nad kahekesi teelauda istusid, järgnes see, mille vastu Hilja end juba Tartus oli valmistanud.

Missis Welton küsis otseselt: „Mis te arvate Chamberlainist? Mis arvatakse temast teie kodumaal?"

Hilja ei julgenud oma arvamust avaldada ja vastas ettevaatlikult, et ta pole üldse poliitikaküsimustega kursis, kuid mõned arvavad, et Chamberlainil võivad olla oma teened rahu säilitamisel.

„See on õige!“ hüüdis Welton vaimustusega ja asus innukalt kaitsema oma valitsuse poliitikat.

„Chamberlainist räägitakse väga palju halba,“ ütles ta, „kuid mina leian, et ta tõesti tegi rahu, ja ma loodan, et see rahu on püsiv.“

Inglismaa oli äsja üle elanud sõjapanaanika raske olukorra. Kuid „sõjaline kriis“, nagu Londoni prouakesed hirmuväriinatega meenutasid, „oli nüüd üle“. Keegi ei ähvardanud otseselt sõjaga — raadio tõi rahustavaid teateid, parkides ei kaevatud enam kaevikuid, elanikkonnale ei jagatud gaasimaske nagu enne Chamberlaini kokkulepet. Ja see mõjutas meeleolusid... Paljudki jäid uskuma, et Chamberlain tõesti oli Hitlerile rahumõtted pähe pannud. Nii ka missis Welton.

Nad jõid mõrkja maitsega ja kange lõhnaga india teed, lisades sellele piima nagu kohvile.

Missis Welton oli jutukas — isegi väga! See tähendas Hiljale head keelepraktikat. Kui ta nüüd ainult oleks teada saanud, mis talt endalt siin majas nõutakse!

Järgmine päev oli pühapäev. Hilja ärkas uues ümbruses ega suutnud kaua meelde tuletada, kus ta viibib.

Silmad peatusid helerohelisel, tohutute roosade lilledega kirjatud voodivaibal ja samavärvilistel kardinaletel, mis eretasid hommikuses valguses. Kitsas tuba. Seinal peegel ja lehvik. Marmorist pesulaud. Põrandal kaks kohvrit... Need olid tema omad! Need tuletasid talle korraga kõik meelde. Aga kuidas ta õhtul ei märganud, et siin oli nii kirev?

Hilja ruttas akna juurde. See avanes aeda. Ta oli seni ainult vanul postkaartidel näinud sääraseid õitesse kasvanud müüre ja aiavärvavaid ning roosidega palistatud rajakesi. Kuid talle oli uudiseks keppidest punutud võrestik, mis võlvis teed ja mida mööda väänlesid roosid, riputades oma õisi otse ülevalt alla. Oktoobris veel nii palju õitsvaid roose!

Aed, väike nagu nukuaiake, pakkus miniatuuris siiski kõike. Muruplats, mõned viljapuud... ja tagantpoolt paistis isegi tilluke betoontiik, mille servi elustasid kipsisist pardid, konnad ja vanamees Tritoni kuju. Kõik nii lõbus ja naiivne, nagu laste jaoks välja mõeldud! Nii-sugust idüllit Hilja ei oodanud. Ta riietus ja läks aeglaselt trepist alla. Ruumid olid kõrged ja õhurikkad. Aknad seisid pärani, tuul hõljutas pakse kollakast siidist eesriideid.

Perekond oli juba söögituppa kogunenud. Nüüd tutvus Hilja ka lastega. Viieaastane priske Jane ja seitsmeaastane kahvatu Bob võtsid ta uudishimulikult vastu. Nad pärisid temalt otsekohe kõike võimalikku Eesti kohta. Kuid missis Welton katkestas neid terava sõnaga.

„Ärge olge barbaarsed! Andke ometi miss Nurmele mahti süüa!“ Uudishimu peeti ülimalt ebaviisakaks.

Peremees mister Welton vaatas oma tumedate liikumatute silmadega ja naeratas ainult. Ta näis olevat pühapäevases tujus ja kuulas mõnuldus teiste juttu. Tema

huulilt kõlas ainult laulev „thank you!“ iga kord, kui perenaine talle midagi ulatas.

Viimaks avas ta siiski suu, selleks et paljude vabanduste saatel pärida Hiljalt tema usutunnistust.

„Meie oleme katoliiklased,“ teatas ta omalt poolt, „ja käime igal pühapäeva hommikul missal. Täna jääb missis Welton koju, et teile linna näidata. Meie lastega aga lähme kirikusse.“

Seepeale tõstis Bob kisa. Ta peksis lusikaga vastu taldrikuserva ja saabastega vastu toolijalga, nõudes, et Hilja ka kirikusse tuleks.

Tema rahustuseks lubas Hilja edaspidi minna. Bob ütles punastades „tänan!“ ja neelas mehiselt alla pisarad, mida tükkis esile kutsuma ema märkus:

„Jumal hoidku! Millal sa, Bob, küll õpid käituma nagu väike džentlmen?“

4

Pärast hommikusööki läks Hilja missis Weltoniga esimest korda kööki, mis oli puhas nagu laboratoorium. Töötati siin kitlis ja kummikinnastes. Loendamatute pulbrite, seebihelvete, kõvade ja pehmete harjade kaasabil loputati nõusid. Elektripliit eri kontaktidega tugeva, keskmise ja nõrga voolu jaoks pani plaadid ja küpsetusahjud helen-dama. Kõik oli võimalikult praktiline.

Hiljale selgusid ka tema kohustused. Tal tuli jagada majatöid perenaise ja passijaga, ning selle eest sai ta paar šillingit nädalas taskuraha. See võis kujuneda tõepoolest „perekonnaliikme“ tööks, nagu Helmi oli öelnud. Võis aga kujuneda ka teenijakohaks ilma palgata. Pidi ise oskama! . . . Kuid olukord ei paistnud siiski nii hull, nagu Hilja oli endale Tartus kujutlenud. Koeraga polnud tal vaja tegelda. Majas koera ei olnudki. Seepärast läks ta kerge südamega missis Weltoni saatel parki jalutama.

Park nagu polnudki park, vaid suur legendik, mis üle läks nõmmeks, puiestikuks, täiesti looduslikuks põõsastikuks. Edasi tulid järv ja vesiveski ning midagi metsatuka taolist. Parki lõikasid laiad asfaltteed, kus kihutasid autosõitjad ja ratsutajad. Siin-seal hulkus mõni jalutaja, vihmavari kaenlas. Siin-seal istus väike seltskond murul maas.

Missis Welton vaatas ratsutajaid erilise pilguga.

„Ratsutamine on kallis lõbu,“ ütles ta. „Varasemal aegadel harrastasin seda minagi, aga nüüd olen loobunud ratsaülikonnast ja hobusest. Hoian perekonnale säästusid — laste koolitamiseks.“

Veidi aja pärast lisas ta:

„Nii on elu... Võib olla, et me võiksimme oma sissetuleku juures lõbusamini elada. Aga ma põlvnen puritaanlikust perekonnast ja olen väga kohusetruu. Mister Weltonile on see raskem. Teda huvitaksid pidud ja hasartmängud, millest mina ei hooli. Aga ka tema loobub meie kasuks suuremaist seltskondadest.“

Missis Welton ütles seda nii lihtsalt, nagu räägiks ilmastikust, ja nii kuivalt, nagu polekski puudutanud oma isiklikku elu. Alles pärastpoole taipas Hilja, et ta rääkis tookord kogu oma klassi, nõndanimetatud alama kesk-klassi elust.

Järgmisel hommikul juba valmistas Hilja hommikueine — kaerahelbepudru ja praetud muna singiga.

Perekond istus lauda täpselt kell pool kaheksa. Kõik püüdsid lahkelt leppida Hilja kokakunstiga. Kuid Hilja märkas, et see oli neile tõesti kujuteldamatu — kuidas saab puder olla paksem senisest ja siiski veel pudru nime kanda?

Ta otsustas kohaneda Weltonite harjumustega.

„Ah, küll on kasvatamatud! Ütelge, miss Nurm, kas

lapsed Eestis on niisama metsikud?" küsis missis Welton äkki keset einet.

„Täpselt niisama,“ kohmas Hilja vastuseks. „Ma arvan, nad on üle maailma kõikjal ühesugused...“

Lastele ta tegi sellega ülekohut, nagu paistis Bobi solvunud näost, perenaisele aga — heameelt. Hilja taipas küll, et lastel on tapvalt igav hommikulauas, kus ema luges oma „Morning Post'i“ ja isa oma „Times'i“, vaadates seejuures iga paari minuti tagant kella. Kogu jutt seisis ainult perenaise pakkumistes, mida ta märkas sooritada ka ajalehe lugemise vahel, ja mehe laulvas „thank you's“. Lapsed aga läksid teineteisega vaidlema, turtsusid naerda, olid valmis lõpmata lobisema ja avaldasid kõiki mõeldavaid elumärke. Neil tuli emalt vastu võtta märkusi — küll jalgadega kolistamise eest, küll rüüpamise, nohise-mise või liigse jutukuse eest. Kõiki neid süütegusid võeti väga tõsiselt.

„Jah, kõikjal üle maailma on emadel hirmus palju tööd sellega, et lastelt võõrutada nende looduslikku toorust ja halbu instinkte... Inimene sünnib maailma tõesti võimatu... ja läheb palju aega, enne kui ta õpib ennast valitsema.“

See moraal oli Hiljale võõrastav, kuid näis olevat perekonna evangeeliumiks. Missis Weltoni peamine mure oli ju kasvatada oma Jane'ist korralik leedi ja Bobist džentlmen. Selleks tuli neisse kõigepealt juurutada enesevalitsemist, enesevalitsemist ja veel kord enesevalitsemist...

5

Hilja harjus Weltonite perekonnaga lihtsamini, kui oli arvanud. Ta nägi, et mister Welton, kes töötas pangas, rääkis kodus ainult sellest, mida nõudis hea toon. Kaks korda nädalas jäi ta pärast tööd klubisse malet mängima

ja igal reedel sõi lõunaks kala, mis oli katoliiklaste paasturoog. Majapidamisse ta end ei seganud.

Weltonite kaks last osutusid tavalisteks mürakarudeks. Väike Jane armastas luisata. Hilja läks talle iga päev kooli vastu, sest lapsi tema vanuses ei lubatud saatjata liikuda peatänaval. Koduteel rääkis Jane palju väljamõeldud lugusid ja küsis Hiljalt lõpuks: „Kas teie usute seda kõike?“ Ta ajas silmad suureks ja vaatas Hiljale näkku oma raskevõitu kübara serva alt. See oli roheline rattataoline kübar, mille kirjutas ette kooli univorm ja mis mõjus lapse peas liiga täiskasvanulikult. Täiskasvanulikult mõjusid ka Jane'i valed, kuhu põimusid isegi jumala ja inglite arvamused.

„Kas teie usute seda kõike?“ küsis Jane. Ja ta suuris sõstrasilmis peegeldus müstiline hirm. Jane kartis jumala läbinägevust, kuid ei suutnud vastu panna fantaseerimiskiusatusele.

Bob seevastu taotles kõigest hingest „aumehe“ ideaali. Ta jutustas puhtsüdamlikult oma koolisündmusi ja seiklusi jalgpalliväljakul, nõudes alati õiglust. Ema märkused kutsusid talt tihti välja pisarad ja vaidlustes hoidus ta Hilja poole. See oli mõne aja pärast niivõrd märgatav, et isa naljatades lausus: „Bob on miss Nurme kindel austaja.“

Kuid kõige rohkem kokkupuudet oli Hiljal missis Weltoniga, kes tõsiselt püüdis teda perekonnaga ühte sulatada. Tema kutsus Hiljat, kui see õhtul oma tuppa jäi:

„Tulge ometi, istuge koos perekonnaga kamina ees! See tuba siin ei ole teil ju elutuba, vaid magamistuba!“

Ei mahtunud talle pähe, et magamistoas võiks istuda ja lugeda . . .

Kamina ees istusid nad kolmekesi hilisööni. Loeti, aeti mõni sõna juttu, rüübatu teed. Ja jälle loeti ja jälle aeti mõni sõna juttu. Hilja luges inglise klassikuid, valides neid oma eksamikava kohaselt, kuigi see eksam tundus

talle nüüd seitsme mere taga. Ta väsis seltskondlikust viisakusest ja igatses üksindust. Samal ajal ta igatses Tartu sõpru, eriti aga Kaljut, Aini ja Ludmillat. Talle oli vajaduseks saanud arutada nendega küsimusi otseselt ja vigurdamata. Hilja sai alles nüüd aru, et selleks oli vajalik teistsugune, lihtsate tööinimeste õhkkond. Siin aga oli ta töolistest paksu müüri-ga lahutatud.

Tema esimene kokkupuude töölisega ei olnud kuigi lõbus. Uhel hommikul, kui Hilja oli üksi kodus, tuli majja söetooja. Ta oli üleni must nagu korstnapühkija. Hilja oli temataolisi näinud kaarikul ringi sõitmas, karjudes täiest kõrist: „Coalman! Co-o-al-ma-n!“ mis pidi tähendama söevedajat.

Too, kes tuli, seisatas lävel, ütles Hiljale paar arusamatut sõna ja astus otsekohe keldriuksest alla, kuhu viis oma kandami. Söetooja oli siin majas nähtavasti vana kunde. Hilja ei seganud teda, vaid vaatas pealt, kuidas ta talitas. Viinud kaks kandamit alla, küsis söemees 10 šillingit. Hilja ulatas talle paberraha.

Mees ei võtnud raha vastu. Ta jäi seisma nagu sammas, vehkis siis ärritatult kätega ja hakkas sõimama nii kummalises inglise keeles, et Hilja temast sõnagi aru ei saanud.

„Cockney murrak!“ vilksatas tal läbi pea. See oligi siis too kuulus Londoni cockney, mida rääkisid töömehed, kellele inglise kirjakeel oli võõras! . . .

Hilja laotas abitult käsi. Ta ei mõistnud, miks teine vihastas, ega saanud ka tema sõnadest aru. Mis ta pidi tegema? Ta vahtis ainiti söetooja vihasesse näkku. See oli söetolmust üleni must, nagu olid mustad noormehe käed ja riidedki. Kuid miks see inimene tema peale karjus? Raha ta ei võtnud. Ära ka ei läinud.

Lõpuks sai Hilja mõnest sõnast aru ja taipas siis äkki lauseidki.

„Kas te ei tea, leedi, et söetoojale peab andma metall-

raha! Kuhu ma paberi panen? See määrdub mu käes. Ma rikun ta kohe ära! Või tahate irvitada söetooja üle?"

Hilja vaatas ringi ja nägi, et lauanurgale oli tõesti valmis pandud hunnik metallraha. Ta luges selle üle. Täpselt 10 šillingit!

Missis Welton kui hoolas perenaine ei unusta midagi!

Hilja õiendas kiiruga arve. Söetooja lausus järsult „thank yer!“ ja kadus ust paugutades.

III. KAUNI KOORE ALL.

1

„Tellige endale ka ajaleht, miss Nurm!“ ütles perenaine ühel hommikul Hiljale. „Muidu teil on eine ajal igav...“

Hilja oli sellele mõelnud, kuid ta ei julgenud tellida ajalehte, mida soovis. Ta ei saanud seda lehte isegi numbriviisi osta. Juba kolmandat päeva otsis ta, käies läbi kõik kioskid ja ajalehe-müügipoed ümbruskonnas, kuid kuskilt ei saanud „Daily Workerit“, mille nime Kalju juba Tartus oli suurte tähtedega tema jaoks blokilehele märkinud.

Paaris peenemas kohas öeldi talle kurjalt, et säärast „räpast“ lehte nemad ei müü. Mõnel pool raputati pead, nagu poleks „Daily Workeri“ nimelist ajalehte Inglismaal olemaski, või tehti lihtsalt hapu nägu tagasihoidliku eituse saatel.

See kõik pani Hilja mõtlema. Ta otsustas samal päeval proovida oma pererahva maitset ja ostis liberaalide lehe „News Chronicle“, mida lauas lugema hakkas. Missis Welton silmitses tema lehte pisut viltu pilguga ja ütles, et „News Chronicle'i“ informatsioon ei ole alati usaldatav, kuid võib ka lugeda.

Järgmisel päeval riskeeris Hilja osta leiboristide partei ametliku häälekandja „Daily Herald“, mille poliitiline

joon oli tegelikult veelgi konservatiivsem. Kuid see oli juba perenaisele liig. Missis Welton laotas pahaselt käsi:

„Heldeke, miss Nurm, kes teile siis selle lehe on kaela määrinud? Kas te tõesti ei vaata, mis te ostate? See on ju pahempoolne, see on ju punane ajakirjandus. See on halb maitse... Kommunism... Hoiduge sellest!“ Leiboristide loba oli talle juba punane ajakirjandus! Siin tuli olla ettevaatlik.

Ja Hilja püüdis end vabandada:

„Uks müüja pistis pihku... Ma tõesti ei uurinud, mis see oli... Kas midagi väga halba?“

Missis Welton sundis ta istuma ja pühendas tervelt pool tundi sellele, et valgustada Hiljat.

„Teie ei tunne olusid,“ rääkis missis Welton. „Jumal tänatud, et minult õigel ajal nõu küsite! Meil Inglismaal ilmub ju nüüd väga palju pahempoolset kirjandust. Isegi „Penguini“ ja „Pelicani“ seeriaid ei või sa tänapäeval usaldada.“

Missis Weltonil oli kombeks hommikustel poeskäikudel astuda läbi suurest universaalmagasinist, kus asus ka laenuraamatukogu perenaiste jaoks. Iga paari päeva takka ilmus ta sealt uue raamatuga, millel olid pealkirjad nagu „Kogu tõde India kohta“, „Tänapäeva Palestiina“, „Kuidas käsitada Hiina küsimust“ jne. Ta oskas aga alati leida väljaanded oma maitse järgi, hoidudes „pahempoolse salakaridest“.

Sel õhtul olid nad üksinda kodus. Missis Welton lülitas sisse raadio ja ütles tähendusrikkalt:

„Kuulake nüüd, miss Nurm! Kohe järgneb ballireportaaž printsess Mary kohta... Ma ei jäta ühtki neist saateist vahele. See on minu nõrkus...“

Ja nad kuulasid, kellega tantsis printsess Mary, milline tualett tal oli... mis ta rääkis oma saatjatele...

Missis Weltoni silmad lõid särama.

„Charming!“ hüüdis ta. „Veetlev, eks ole?“

Ta teadis palju üksikasju kuningliku perekonna elust. Ja enamasti kõik näis talle veetlev. Ka see, et kuningas halvasti kõnet peab.

„Las kogeleb pisut, sellest ei ole midagi! See on veel armsam... Me ei tahagi kuningalt hiilgavaid kõnesid!“ väitis missis Welton.

Hilja jäi talle avasui otsa vaatama. See daam, kes istus seal nahktugitoolis, seljas moodne sametkleit, sigaret sõrmede vahel, oli teda sageli ahvatlenud end kaas-aegseks pidama. Kuid ta polnud ju seda! Kuidas võiski ta temaga avameelselt rääkida? Kuningas... Kuninglik perekond... Kõik see tingel-tangel pakkus talle tõsist huvi!

Hoiatades Hiljat isegi leiboristliku „pahempoolse“ ajakirjanduse eest, oli missis Welton öelnud, et kommuniste on Inglismaal vähe ja et neil on vähe pooldajaid, sest nad taotleavad sellist korda nagu Venemaal. Samas lõi ta jala põlvele ja lausus mõttikult:

„Võib ju olla, et kunagi muutub kogu maailm kommunistlikuks...“

Agas toonis, millega ta seda ütles, kõlas veendumus, nagu oleks see aeg mitmesaja aasta kaugusel ja tema võib sellest rääkida kui täiesti ohutust asjast. Hiljale näis, et ta vaatleb kommunismi nagu kiskjat puuris, mille varvad on küllalt tugevad. Ent pärast meid tulgu või vee-putus!

Sattunud hoogu, vestis missis Welton Hiljale veel rea episoodi inglise ajaloost. Ta rääkis üldstreigist 1926. aastal, mil tema koos mehega „pärast tööd“ käis „korda loomas“ — aitamas murda tööliste vastupanu... Üldstreigist, mis oli inglise tööliste vapraim väljaastumine pärast sõda, ent mille reetsid leiboristide juhid, oli missis Weltonil kujutus kui õudsest korralagedusest.

„Töölised arvasid, et töö jääb tegemata, aga nad ülehindasid end,“ rääkis missis Welton võidurõõmuga, mil-

les oli mõistmatut põlastust tööliste vastu. Ta maalís järgmise pildi:

„Korralagedus oli küll suur. Nälg ähvardas Londonit. Laevad toiduainetega seisid Thamesil... Laadijad ei tööta, transport ei tööta, kauplused ei tööta. Kuid siis asusid leedid kaupluselettide taha, džentlmenid juhtisid omnibusi. Vabatahtliku töö abil saime kõige kriitilisemast momendist üle... Meie likvideerisime streigi!”

Hilja kuulas vaikides. See polnud ju õige! Ta ootas, et teine lõpetaks. Kuid missis Welton jätkas, innustudes iseenda sõnadest.

„Jah, tööliklassi ei saa leebelt kohelda,” arutles ta. „Aga meie tööline, tsiviliseeritud inimene, on veel lihtne asi... Katsuge asumaades ja protektoraatides, seal on palju raskem!”

„Kas tõesti?” küsis Hilja, et midagi öelda.

„Oo jaa! see on õudne,” ohkas missis Welton. „Kuid pole parata... Inglaste kanda on ju valge tõu koorem... Te olete seda väljendit kuulnud? See on värviliste rasside kasvatamise ja vaoshoidmise koorem. Need rahvad on ju nagu lapsed, kes omapead jäetuina alistuksid oma halba-dele instinktidele... Ka minul on kaks venda Indias. Tean seda hästi.”

Williamsoni ajalooramatust tuttav väljend „valge tõu koorem” torkas Hiljat nõnda, et ta toolilt tõusis ja mingit vabandust pomisedes toast lahkus.

„Liiale läheb!” mõtles ta endamisi.

Need päevad oli ta veetnud Weltonite majas nagu kindluses, kuhu ei tunginud väljastpoolt muud peale teatud ajalehtede, teatud raadiosaadete, laste kooliuudiste ja mister Weltoni malejuttude. Paar sugulast, kes käisid tee ajal külas, rääkisid ainult perekondlikest asjust. See kõik tundus järsku nii kulunud ja isegi — lämmatav.

Hilja otsustas järgmisel pärastlõunal sõita Londoni südalinna ja otsida üles vana kooliõe Virve Kändra. Ka

seisis tal ees enda registreerimine Välismaalaste Osakonnas — „muulaste punktis“, nagu siin öeldi. Imelik, et ta kõik need küsimused oli nii kauaks edasi lükanud!

Hiljat haaras säärane igatsus lähedase inimese järele, et ta vaevalt suutis ära oodata järgmise pärastlõunani. Kell kolm oli ta juba sõiduvalmis. Ta tahtis Virvele südant puistata . . .

2

Hilja jäi kauaks ära. Kui ta kella ühe paiku öösel tagasi jõudis, leidis ta Weltonite paari veel kustuva kamina ees istumas.

„Kuidas te oma asjadega hakkama saite?“ küsis missis Welton ärevalt. „Kartsime juba, et läksite kaotsi. Olite kümme tundi ära . . .“

Hilja seletas mõne sõnaga, et oli enda sisse registreerinud ja pärast külasthanud kaasmaalasi.

„Ja kuidas te Londonis orienteerusite?“

„Ekslesin, kuni kõik kätte leidsin,“ heitis Hilja käega.

„Võib-olla soovite teed, teil on külm?“ hoolitses perenaine.

Igal teisel õhtul oleks Hilja soovinud, kuid nüüd tänas ta nii südamlikult kui oskas ja jooksis kiiresti üles oma tuppa.

Need ei olnud külmavärinad, mis teda raputasid. Hilja viskus voodile ja nuttis, nagu oli nutnud aastaid tagasi — lapseas.

. . . Säärane siis oli Londoni elu!

Hilja ei saanud öelda, et talle London poleks meeldinud. London Londoniks! Linnal endal polnud ju midagi viga. Liikuda võis siin esialgu ainult pikkade mustjassinises mundris politseinike abiga. Need naeratasid noorele tüdrukule heatahtlikult, isegi kohtlaselt, ja talutasid sind, kui vaja. Hoides perekondlikult käe alt kinni, viisid nad su läbi autojõgede ja reklaamimägede.

Otsitav maja võis olla otse nina ees, ent ta oli vundamendist harjani kaetud värviliste tulesõõridega ja keerlevate kirjadega, millest igauks kiitis oma firma juukse-pumatit, viskit, hotelli või muud...

Mitte selles ei olnud viga. See oli isegi huvitav väike segadus, mis tekkis peas ja nõudis lahendust. Ka maa-aluste rongide liiklemissuunad õppis ta mõne eksituse järel ära. Paar teeäärset suurkaubamaja, mida ta huvi pärast külastas, pakkusid Hiljale isegi eksootilist vaadet oma rikkustega, lõpmatute osakondadega, kummardavate teenistujatega ja kõrkide ostjatega, keda liftid vahetpidamata üles-alla kandsid... Järsku sekka mõni ajalooline hoone, mida oled varem pildil näinud...

Kuid kõik see Londoni esimene huvitavus mattus muljete alla, mis olid Hiljale solvavad.

Ta läks külastama vana pinginaabrit Virve Kännart. Mõninga otsimise järel leidiski ta maja, mida Virve kunagi oli kirjeldanud. See oli väliselt üsna sarnane Weltonite majaga. Samuti pargi ääres... ja samuti viis sinna põõsastikuga piiratud trotuaar. Mustiline raudvärav, mõni trepiaste, tammeline uks koputusvasara ning kellanupuga.

Hilja miskipärast arvas, et kella peale ruttab Virve kohale, koputusvasar aga tundus talle luksusena, mida kasutavad ainult vanad majasõbrad, kellele võib-olla peremees isiklikult avab. Ta helistas.

Ent uksele ei ilmunud Virve, vaid Virve õde Selma, keda Hilja samuti mäletas koolipäevilt. Selma oli paar aastat õest vanem ja õppis kõrgemas klassis. Ta oli tuntud oma kuraasi poolest, kuna Virve oli vaikne unistaja, keda klassis „Inglinäoks“ kutsuti.

Nähes Selmat siin, ei osanud Hilja muud kui pooltuttavliku „tere õhtust“ lausuda. Ning ka Selma uljas „Oo, keda ma näen!“ kustus nagu poolelt lauselt.

Hilja tundis, nagu oleks teda igast küljest pitsitatud,

kui ta Selma pikapatsilisele seljale järgnedes sammus — kööki. Küsimus Virvest jäi talle kurku kinni.

Selma lükkas ta sõbralikult toolile.

„Sa pead mind vabandama, Hilja, mul on pliidi juures veel õiendamist. On sul aega oodata?“

Hilja noogutas tummalt. Ta jälgis Selma õiendusi pliidi juures, kuidas ta uksest sissetungivale paažiriides poisikesele paar teravust hõikas, selle uksest välja saatis ja jälle keedunõude juurde asus. Ent paažiriides poisike tungis uuesti sisse, vehkis jonnakalt oma mängumõõgaga ja püüdis nagu kiuste tööd segada.

Hilja viivitas. Ikka veel ei suutnud ta esitada küsimust Virve kohta.

„Tujukas!...“ ütles ta selle asemel ja nõksatas peaga poisi suunas.

Ka Selmal polnud midagi selle kõneaine vastu.

„Tujukas ja tige!“ pahvatas ta. „Ma ei tea, mis parun sellest lapsest kord kasvatatakse. Keegi ei keela teda. Kümneaastane, aga leiab, et temal on õigus piinata kassi ja teenijat. Igal õhtul armastab ta end pajatsiks riietada. Äbarikud! Noh, küll ma neid veel õpetan! See on alles perekond! Kõik riidlevad omavahel, lahutavad, lepivad, ja tont teab, mis teevad.“

Ning hüüdega „Mine ema juurde, mul on töö teha!“ ajas Selma poisi jälle uksest välja.

Nüüd alles tundis Hilja temas lõplikult ära endise Selma Kändra, kes ju gümnaasiumiski kõige ulakamaid koolivendi oskas hirmu alla võtta. Hiljalt pääses kergendav naeruturtsak ja seepeale ka kohe küsimus:

„Aga kus on Virve?“

Selma viskas lusika kastmepotti ja vaatas tükk aega oma kätele, mida ta rusikasse surus ja aeglaselt jälle laiali sirutas.

„Surnud...“ sai ta lõpuks üle huulte. „Ma kartsin kohe, et sa seda küsid... Ja tahtsin kohe öelda... tahtsin

küll... Teie olite ju pinginaabrid ja ta rääkis ikka sinust. Armastas sind väga..."

„Surnud!... On see võimalik?“

Hilja meelest see ei olnud võimalik. Aga ta ei suutnud muud kui kiskus salli kaelast. Siiski oli tunne, et hingata ei saa, ning hääl ei kuulunud sõna.

„Pärast räägin,“ ütles Selma. „Oota!“

Ja Hilja vaikis kuulekalt, vahtides maha. Ta püüdis mõistatada, mis oli juhtunud ja miks ta sellest kõigest enne teada ei saanud.

Ta ootas, kuni Selma oli töödega valmis, kuni ta oma söögid puhtapõllesele kojaneitsile üle andis, kes tippis sisse suure kandikuga ja nähtavasti hakkas lauda katma.

Selma kadus korraks ja ilmus siis mantlis ja kübaras. Ta oli selles riietuses jälle omandanud noore intelligendi välimuse, mida kõõgitüdruku lai kittel ja vormitu rätt kuidagi varjasid. Selma oli välimuselt Hiljale alati meeldinud. Teravad selged näojooned, julge peahoid, täpsed vilkad liigutused. Säärane kärmas ja otsustav oli ta juba gümnaasiumipäevil.

„Tule!“ ütles Selma. „Siin majas on mul vastumeelt sõbraga juttu ajada... Pole kohta, kus õieti istudagi. Ja õest rääkida ka ei taha selle neetud katuse all!“

Nad läksid tänavale ja Hilja ei küsinudki, kuhu nad oma sammud seavad. Tema silme ees seisis Virve nägu. Hallid unistaja-silmad, leebe naeratus, mõtlik vaikne jutt. Virve oli kõigi vastu hea, kuid tal oli siiski karakterit. Ta julges isegi õpetajale vastu vaielda, mida ei julgenud kõige vallatumad plikad ja poisid.

„Vabandage,“ ütles Virve, „kuid minu arvates on asi nii...“ Ja õpetajad ei vihastanud temale. Keegi ei saanud temale vihastada. Virve oli nii kindel ja samal ajal nii tagasihoidlik...

Vahel süttis Virve ja rääkis vaimustusest soojakskõetud häälrel raamatuist, mida oli lugenud, rääkis oma elu

ideaalidest, mis olid küll segased, kuid kõrged. Nad tegid Hiljaga pikki jalutuskäike ümber kevadise väikelinna. Ja Virve rääkis:

„Elu ei tohi olla, ei või olla nii kitsas, nagu ta on siin!“

Tema unistas suurtest linnadest, reisidest ja kunstnikukutsest, mille tahtis endale valida.

Kuid lõpetanud gümnaasiumi, kõndis Virve paar aastat tööotsija okasrada. Siis sõitis koos õega Londoni ja kirjutas sealt Hiljale raskemeelseid, iroonilisi, kuid väga huvitavaid kirju . . .

„Stopp! Sa ei oska veel Londonis liikuda!“

See oli Selma, kes tiris Hiljat kaasa läbi Londoni tänavate. Peatas teda ülekäigukohtadel. Vedas teda sõna otseses mõttes järele, kui oli vaja kiirustada.

„Kuhu me läheme?“ küsis Hilja viimaks.

„Kohvikusse Oxford Streetil.“

Nad tõusid suure kohviku teisele korrale, põiklesid sadade laudade vahel, kuni leidsid vaba nurgakese. Siin tellis Selma otsekohe šerrit. Ja enne kui kelner jõudis tellimust täita, oli ta jõudnud juba Hiljale jutustada Virve sünge loo.

Enesetapmine . . .

Virve ei kannatanud välja majateenija elu Londonis. Ta igatses tagasi Eestisse — Tallinna. Kuid ka seal ei olnud tal väljavaateid. Ema kirjutas, et oodaku veel pool aastat, võib-olla olud paranevad. Ja Selmagi manitses, et teenigu veel mõned kuud, teenigu vähemalt sõiduraha! Virve aga hakkas närbuma ja vaevlema tumedate mõtete käes. Ta ütles, et see elu on talle vastik, aga millekski muuks tal pole võimalusi. Ta muutus järsku kannatamatuks ja rääkis aina sellest, et elus ei vajata tema „tõelist mina“ . . . Kodused uudised ka ei olnud head. Isa oli kaotanud koha. Ja siiski tahtis Virve koju, ehkki seal ootas ees samasugune väljavaadete puudus. Ja ühel hommikul ta leiti oma toast . . . Oli keeranud lahti gaasi ja

mürgitanud enda sellega. Padja all oli kiri Selmale: „Ma ei suuda ori olla. Selma, tee kõik, et ema liialt ei kurvas-taks! Hirmus on elu ilma tulevikuta...“ Kirja lõpp oli nähtavasti kirjutatud segase peaga. Oli vaevalt võimalik käekirjast aru saada...

„Ta lihtsalt ei kannatanud välja seda elu,“ lõpetas Selma oma jutustuse, nagu oli alanudki.

„Kas see tõesti on nii õudne?“ sosistas Hilja arusaama-tuses.

Ja Selma vastas:

„Ela siin mõned kuud, siis taipad, mis see tähendab!“

Nad tõstsid vaikides šerricklaasid ja jõid, et oleks pidu-likum mälestada.

„Aga miks sa teenid samas majas, kus Virve enne oli?“ küsis Hilja viimaks.

Selma vaatas talle otsa ja noogutas:

„Ma pean veel mõni aeg — matusekulude katteks... Tahtsin teda vähemalt inimesemoodi matta ja jäin maha-rahva võlglaseks... Siin on ju kõik nii kallid...“

Selma vahtis maha; näis, nagu oleks tal veel palju jutustada, kuid paistis, et see oli talle raske.

Nad haarasid teineteisel käest, peites seda liigutust laua serva varju.

3

Pikapeale hakkasid nad silmitsema kõrvallaudu.

Selma juhtis Hilja tähelepanu eri rahvustele kohvikus. Näitas talle inglasi, hindusid ja türklasi.

„Värvilisi siin hästi ei sallita,“ ütles ta. „Pane tähele!“ Ja Hilja märkaski, et need istusid enamasti omaette rüh-miti koos.

Lõpuks ilmus nende lähikonda paar tõmmunahalist noormeest koos valgete naistega. Ja ehk küll keegi ei tahtnud sellele tähelepanu pöörata, näis ometigi, et kõik

seda märkasid. Naised olid mõlemad noored ja hästi riides. Üks neist oli tumedajuukseline ja punapõskne, teine paksuvõitu blondiin, poisiliku käitumisega.

„Pane tähele, mis nad räägivad!“ ütles Selma ja istus ise seljaga tulnukate poole. Hilja meelest kurrutas mingi sobimatu naeratus tema suunurki.

Aga kui ta kuulatama jäi, unustas ta ka ise oma šerriklaasi.

Üks tumedanahalistest kavaleridest tegi valgele tütarlapsele etteheite:

„Te olete meid petnud! Ütlesite, et olete leedid, mittetöötajad... aga nüüd on mul informatsiooni, et olete — majateenijad!“

Hargnes mingi segaste lugude selgitus, millest Hilja taipas niipalju, et mehed olid välismaise päritoluga, vist türgi üliõpilased ja nähtavasti oma kodumaal suurest soost. Tüdrukud aga nimetasid end mingi kuulsa kapteni tütardeks, kes elavad ajutiselt Londonis. Majateenija — see kõlas kõigi nelja suus põlastusväärse olendina, keda mainidagi oli piinlik.

Hilja ei tahtnud uskuda oma kõrvu, kui ta järsku kinni püüdis eestikeelse lause:

„Kust nad ometi teada said, et oleme teenijad?“

Tähendab — tüdrukud rääkisid omavahel eesti keelt. Eestlased!...

Hilja oli jahmunud. Ta ei kujutlenud, et inimesed end nõnda alandada võivad. Leedid... mittetöötajad... Kas nad siis tõesti häbenesid olla nemad ise?

„Selma! Sa tunned neid?“

„Tunnen. Neid on kolm. Üks jäi nähtavasti koju...“

„Kas ma võiksin nendega tutvuda? Juttu ajada?“ päris Hilja.

Selma jäi mõttesse. Ka temal oli piinlik siin istuda ja kuulata.

„Sõidame sinna,“ nõustus ta viimaks. „Aga oma arvamustega ära rutta!“

Hilja lubas, et ta esialgu midagi ei räägi.

Nad laskusid maa alla mööda pikka liuglevat eskalaatorit. Tunnel, nagu Londoni välismaailmgi, oli kirju kuulustest ja reklaamidest. Metroovagunis istus töölt koju sõitev rahvas.

Hilja andis end Selma juhtimise hoolde. Nad sõitsid Chelsea linnaossa, mis pidi olema „peamiselt intelligentsi, boheemlaste ja aristokraatia pesapaik“ — ühe reisikirja järgi, mis Hilja oli Londoni kohta lugenud.

Ligi veerand tundi liikusid nad suurte majaplokkide vahel, mis pealtnäha üksteisest millegagi ei erinenud. Viimaks peatus Selma ühe teistega sarnase maja ees ja helistas uksekella.

Juba teel oli ta Hiljale rääkinud, et siin, rikkast äri-
mehest lahutatud daami juures, teenib kolm eesti tütarlast, kes olevat end teistest paremini sisse seadnud. Kõik nad pidid olema endised keskkoolisõbrad Tallinnast. Nüüd oli üks kooliõdedest „lesel“ kokaks, teine toatüdrukuks, kolmas kojaneitsiks. See oli muidugi täiesti harukordne juhus.

Kui üks avanes, seisis lävel tõsine lapseliku näoga noor tüdruk, lillas univormis, valge põlle ja tanuga. Ta ruuged juuksed olid tihedalt vastu pead kammitud. Tugevad põsenukid, kitsalt kaarduv suu, sinihallide silmade natuke väsinud vaade. Kõik see tundus Hiljale nii tuttavlik ja kodune. Ning kohe tekkis temas kaastundmus ukseavaja vastu.

„Tere, astuge sisse!“ kutsuti neid emakeeles.

Nad juhiti väikesse võõrastetuppa, kus põles kamin ja kaks pisikest halli riidega ületõmmatud tugitooli näisid ootavat külalisi. Toas oli paar lauda ja korvmööblit istumiseks. Paistis, et siin on hiljuti seltskond koos viibinud.

„Liine Raig,“ tutvustas end univormis tütarlaps Hiljale ja küsis kohe:

„Teie olete vist uustulnuk Londonis?“

Liine päris kodumaisi uudiseid ja võttis ahnelt vastu eesti ajalehe, mida Hilja pakkus.

Vaevalt oli ta lugema asunud, kui kell helises. Liine viskas ajalehe kiiruga lauale ja jooksis välja.

„Mis see on?“ imestas Hilja, kes algul ei mõistnud, kuhu teine nõnda ülepeakaela tormab.

„Eit kutsub,“ vastas Selma ükskõikselt.

„Eit?“

„Ja! Meie eesti tüdrukud nimetavad oma prouasid siin eitedeks. Kõik — nagu kokku räägitud. Muud sõna ei kuulegi.“

Hiljale oli teenijaelu võõras. Ta uudistas ja päris kõike.

Kui Liine tagasi tuli, rääkis ta ikka veel Eestist.

„Sõidaks ära... mitu aastat pole kodus käinud...“ unistas ta.

„Aga Tallinnas ei ole ju midagi peale hakata! Ei ole teenistust. Mitte midagi selga panna ega suhu pista!... Ema on vana. Istuda ja vahtida teineteisele otsa — see ka ei lähe!“

Kell helises jälle ja Liine jooksis uuesti välja. Nüüd oli see uksekell, nagu Hiljagi juba eraldada oskas. Kuid Liine oli kojaneitsi — tema asi oligi kõigile ust¹ avada, külalised ja telefonikõned vastu võtta, laud katta, lauas teenida jne.

Nüüdki ruttas Liine ukse juurde, pühkides põlle sirgeks, sest „eidele“ pidi õhtul veel külalisi tulema.

Tulijad olid aga omad, nagu selgus häälest.

„Kuidas läks, Maie?“ küsis Liine pehme, nukker hääl. Ja teine, metallisem, vastas:

„Oh! Ära räägi, ma sülitaksin tervele sellele elule!“

„Aga andis masseerida,“ rääkis kolmas hääl, mis oli

kuidagi karedam teistest ja meenutas Hiljale blondiini Oxfordi tänava kohvikust.

Needsamad nad siis olidki! Kui kõik kolm nähtavale ilmusid, sai Hilja teada, et too punapõseline, tõmmu ja teistest elavam oli toaneitsi Maie. Paksuvõitu blondiini nimi oli Herta Trimm ja ta täitis siin majas köögitüdruku kohuseid. Aastailt polnud neist keegi vist palju üle kahekümne. Hilja ristas nad endamisi „ilusaks kolmikuks“, sest tüdrukud olid tõesti väga kenad ja noored.

Tulijad riietusid univormidesse. Nende tööpäev polnud veel lõpul. Kuna Maie läks „eide“ tualetti korda seadma ja Liine külmi roogi lauale kandma, oli köögitüdruk Hertal veel pool tundi aega. Ta istus kamina ette, sirutas end tüdinult ja ütles Hiljale:

„Teie olete Londonis veel roheline?“

„Millest see paistab?“

„Olete värvimata ja kannate tagasihoidlikke riideid... Kas suitsu tõmbate?“

„Seda olen kahjuks juba enne õppinud.“

„Tubli on! Siis läheb kergemini. Siin igatahes hakkavad kõik sellega varem või hiljem pihta.“

Ta sirutas end jälle.

„Suitsetamine, joomine, kirjud kostüümid ja ropult värvitud nägu, see on esimene, mis te Londonis omandate,“ rääkis ta oma karedal häälel. Kuid ta toonis oli siiski midagi sõbralikku, nagu see on omane raskete elukutsetega inimestele.

„Ja mis tuleb järgmiseks?“ päris Hilja naljatamisi.

„Järgmiseks õpite igasugu sigadusi tegema...“

Herta haigutas vastumeelselt ja ütles siis:

„Kui oleks minu teha, ma pistaksin tule otsa sellele põrgule siin ja pööraksin kõik pahupidi. Vihkan Londonit.“

„Miks?“ küsis Hilja.

„Ah, teie ei tea... Siin ei lasta sind inimene olla.“

„Nagu Eestis lastaks!“ hüüdis Hilja, tuletades meelde sealseid kohapakkumisi. Aga Herta Trimm oli nähtavasti rahvuslane. „Omad ikka omad...“ ütles ta andestavalt.

Nüüd ei suutnud Hilja oma arvamust enam hammaste taga pidada. Ta rääkis, mis oli näinud Oxfordi tänava kohvikus. Aga Herta ütles talle vaikselt:

„Ärge praalige! Ka meie tahame elada, sest oleme noored. Kui teisiti ei lasta inimene olla, siis petame... Teie ärge mõistke kohut, te ei saa ju veel millestki aru! Ka Liinele ei meeldi. Ta viriseb alati: „Olen tüdinud, tülpinud, surmani väsinud sellest jamast!“ Aga Liine on lihtsalt liiga õrnatundeline. Ei tohi end lasta roopast välja viia! Kui tutvus ühtedega nurja läks, siis on veel teisi, kelle kulunalja saab. Nii arvan mina ja nõnda arvab ka Maie. Teisitimõtlejad aga ärgu toppigu oma nina!... Mulle ütles üks sõber väga targasti, et mujal maailmas on vaesus õnnetuseks, Inglismaal aga peetakse seda häbiasjaks!“

Herta läks kööki ja asus oma töö kallale. Kuid enne tõi ta külalistele teed võileibadega.

„Ega me pahased ole,“ kinnitas ta.

Veidi aja pärast ilmus Liine külaliste juurde ja viskus samasse tooli, kus enne oli istunud Herta. Ta näis veel pisem ja kahvatum kui enne. Põsenukid tulid rohkem nähtavale ja andsid näole kinnise, väsinud ilme. Kõrva taha lükatud juuksekahtud varisesid näole.

Hilja ei suutnud tema „lugu“ mõista. Kuid ta sai aru Liine meeleolust ja püüdis teda lohutada. Seda tütarlast oleks ta tahtnud tõesti välja kiskuda siit ja viia teise ümbrusse. Et ta muud ei suutnud, kutsus ta teda lihtsalt enda poole.

„Tulge, istume ühe õhtu Weltonite kamina ees...“

„Kas tõesti?“ imestas Liine. „Ma ei ole veel kunagi inglaste seltskonnas viibinud. Tean ainult, et inglane ei pea sind inimeseks. Inglise on puine kurat.“

Sedasama tõendasid ka teised.

Nad rääkisid oma olukorrast kibedalt, lõõpimisi, vahel sekka üksteist haletsedes. Kuid moraal oli kõigil ühine: Eestis ei ole sul midagi selga panna ega suhu pista, tuleb inglasi orjata . . .

See, mida selga panna, huvitas ilusat kolmikut eriti. Nad õmblesid endale siidkleite ja tikkisid pesu, ostsid viimaste pennide eest odavalt väljamüükidelt udusulgääristusega atlasstuhvleid ja muud ilusat pudi-padi, mille kandmiseks oli küll väga vähe võimalusi. Kuid vabal õhtupoolikul võisid nad sellega siiski uhkustada. Peaasi — see oli peen kaup, milletaolist Eesti ärides saada polnud. Ja see võlus neid mõistmatult — tõmbas nagu kärbseid liimile.

Ilus kolmik oli võtnud oma eluideaalid „eidelt“, keda nad teenisid, ja seepärast mängis riietus peosa nendegi elus.

Vähehaaval jutustas Liine oma juhtumustest Londonis. Paar aastat tagasi oli ta „companioniks“ ehk seltsidaamiks aristokraadist leedi juures, kes teda algul väga hellitas. Kiitis Liine kombeid, välimust, maitset, käsitöö- ja joonisuskust. Nad einestasid „eidega“ koos, tegid väljasõite ja Liine ütles talle alati „tõtt“ tema austajate kohta. Aga siis tekkis Liinele endale sõber. Ja varsti leedi vallandas ta.

„Mina ei soovi, et mu teenijal oleks eraelu!“

See oli ainuke motiiv.

„Uskumatu!“ hüüdis Hilja. „Meie sajandil!“

„Nende juures ei ole midagi uskumatut!“ lõi Liine käega. Ja ta kordas oma endist väidet:

„Eks ma öelnud, et inglane on puine kurat . . .“

Herta aga tõmbas suu viltu ja tegi põlastavalt kurgu põhjast:

„Aristokraat on alati teenijate eraelu vastu. Utlen teile, tüdrukud, aristokraatide juurde ei läheks ma ka viiekordse tasu eest! Nad tahavad, et sul „mugav“ oleks, kuid ei lase sul hingatagi. Minu ideaal on üksikteenija koht alama keskklassi majas. Kõige iseseisvam!“

Hilja ei mõistnud nii peeni klassivaheid. Ta arvas, et kolmiku „eit“ ka on aristokraadi kommetega. Kuid tüdrukud seletasid talle ühest suust, et see on tiitlita aristokraat — tühiasi! Tiitlid „sir“, „leedi“, „lord“, „right honourable“ alles ajavad inimese hulluks. Säärane nõuab oma teenijalt kõigepealt, et ta tiitliga inimesi „oskaks kohelda“! Iial ei jõua sa neid nii palju kummardada, kui nad soovivad.

Kui Selma ja Hilja lõpuks lahkusid, oli juba kesköötund. Nad läksid vaikides. Hilja arvas, et ta nüüd mõistab, miks Virve ei kannatanud välja majateenija elu Londonis. Kuid palju jäi talle arusaamatuks kolmiku käitumises. Miks nad just sellele teele läksid... varjata oma vaesust, oma elukutset, oma seisukohta? Maskeerida end hilpude abil ja otsida eputajate seltskonda!... Kuhu see viib?

Metroojaamas ostis ta kimbu punaseid rododendroneid ja ulatas Selmale.

Selma lõi silmad maha.

„Homme sõidan kalmistule ja viin need Virvele,“ ütles ta sosinal.

See, et ta kohe õest mõtles, tõi Hiljale pisarad kurku. Varjates nägu küünarnukiga, astus ta kiiresti liikuvale trepile. Nad sõitsid eri suundades koju.

Ja kui Hilja oma asemel nuukseid patja summutas, tundus talle, et need pole ainult Virve matused, mis ta täna pidas, vaid kõigi tüdrukute matused, keda kodumaa nii armutult endast välja sülitas „valge tõu koormaga“ uhkeldavate inglaste jalge ette. Kas 700-aastasest von'ide orjamisest veel vähe oli, et nüüd tuli orjata lorde? Need polnud ju iseendast halvad tüdrukud, kuid siin nad hukkusid. See elu oli nad juba rikkunud... Neis oli midagi võõrast ja ebasiirast.

Hilja tundis end olevat võõras vaenulikus maailmas. Idüll oli jäädavalt läbi.

IV. SÕBRAD TÖOLISKLASSIST.

1

Laupäeva õhtul läks Hilja kohalikku linnaraamatu-
kokku, et mitte alati Weltonite seltskonnas viibida. Tal
oli sellest saadik vastumeelne nendega istuda kamina ees,
kui missis Welton rääkis „valge tõu koormast“, üldstreigist
ja kuninglikust perekonnast.

Raamatukogu aga oli vaikne ja rahulik. Lugemissaal
oli pooltühi ja Hilja vaatas ajaviiteks suuri köiteid, mis
olid käsikogu riuleile välja pandud. Siin ilutsesid Briti
entsüklopeedia kõrval suurekaustalised väljaanded kriit-
paberil. Mitmeköitelised koguteosed — hobuste kohta,
koerte kohta, elamute, kaminade, aedade ja aiavärvade
kohta.

Aiavärvad! Neid oli Hilja miskipärast ka ise juba
tähele pannud. Nende mustreid ja väljatöötust. Nüüd sir-
vis ta aga hajameelselt pilte kuulsamate lordimõisade
aiavärvavaist ja luges kuulsamate seppade nimesid, kes
need valmistanud. Raamatus anti koos piltidega aiavärv-
vaist ka mingit perekondliku eraldatuse filosoofiat. „Aia-
värvaval jääd mõtlema — kas avaneb selle maja uks su ees
või ei... Aiavärv peegeldab majaaniku hingeelu“, ja
muud taolist. Hilja tüdines. Ta hakkas midagi tõsisemat
otsima, kuid siis tõmbas ta tähelepanu endale väljast kos-
tev hää. See oli vali ja monotoonne kõnekõmin, mis ei
lähenenud ega kaugenenud, vaid püsis samas tugevuses.

„Mis see on?“ küsis ta kõrvalistujalt.

„Kõnekoosolek.“

Hilja väljus. Ja astunud ümber nurga, jäi uudistama pisut ootamatut pilti.

Kõnepult seisis otse teeristil, elava liiklemise keskel. See oli avaram plats kahe uulitsa ristumiskohal, kuhu kerge kokkupandav vineerpult oli üles löödud ja kuhu koondus mõnikümmed kuulajat. Eemalt vaadates see peaaegu sulas tänavliikluse kirjusse voolu.

Puldi külge oli kinnitatud plakat:

*Suurbritannia Kommunistlik Partei, 3. Internat-
sionaali sektsioon.*

Loode-linna Broadway organisatsioon.

*Tänase õhtu teema: Miks oleme Chamberlaini
vastu.*

Hiljal käis kuum juga üle selja. Nemad! Lõpuks ometi! Seda oli talle Ain juba Tartus ennustanud. Astunud lähemale, hakkas ta jälgima kõnelejat ning silmitsema ümb-
rust.

Kõnelejaks oli pikk heledajuukseline noormees vihma-
mantlis, palja peaga, villane sall ümber kaela. Hiljale meeldis tema esinemine, mis oli asjalik ja lihtne, kuid samal ajal hoogne ja tuline. Ta hää l kõlas kaugele, nii et oleks võinud surnuid äratada, kuid nagu oli rahulik, naer-
ratlev. „Tulgu, mis tuleb,“ võis lugeda sellest illest, „kord võidab kommunism siiski! Me võitleme edasi igas tingi-
muses. Kaotada ei ole meil midagi!“

Sõnades ei väljendanud ta säärast muretust. Nende sisu oli terav, võitlusele õhutav, üleskutsuv . . .

„Seltsimehed ja sõbrad!“ pöördus ta rahva poole. „Meie esimene otsene ülesanne on lahti saada oma pea-
ministrist Chamberlainist ja kogu „rahvuslikust valitsus-
est“! Praegune Inglise valitsus on korda saatnud maa-

ilma suurimaid roimi. Tuletagem meelde Abessiiniat, Hispaaniat, kus veel praegu võitlused käivad... tuletagem meelde Austriat, Tšehhoslovakkia... Ma tean, teie hulgas on veel neid, kes usuvad, et Chamberlain käis hiljuti Münchenis tegemas rahu... Olgem avalikud — ta käis päästmas Hitlerit ja oma perekonna varandust — relvateostustesse investeeritud aktsiaid...“

Kui seda kuuleks missis Welton! Hiljale tundus üllatavana, et sääraseid sõnu võis lausuda nii julgelt ja veendunult siinsamas keset tänavat. Ta oli kommuniste teisiti kujutlenud. Aga kuidas? Oma kodumaal ei tundnud Hilja ju ühtki parteilast, küll aga mitut inimest, kes rääkisid parteist sügavaima aukartusega. Kalju, näiteks... Parteitöö, see oli tema meelest midagi üleüldiselt rasket ja kangelaslikku. Tema kindlasti tundis parteilasi... Hilja vaatas ringi. Kommunistide koosolek polnud siin nähtavasti mingiks skandaaliks.

Tänavliiklus kees omasoodu edasi. Autode parv sahis ümberringi nagu kari läikivaid hiigelsitikaid, mis peegeldusid lõunasest sajuhoost veel märjal asfaldil. Tasa möödusid sõidukid kõnepuldist, rattad vaevalt veeresid. Pääsenud aga asfaldi avaramale pinnale, lisasid masinad jälle kiirust.

Mõni samm kõnepuldist säras laialt reklaamitud öölokaali uks, kuhu aeg-ajalt hõljus sisse õhtutualettides paare. Daamid — siid kinganinani, karusnahksed jakikesed õlgadel, mingi standardnaeratus näol, mis väljendas ühtlasi tühimust ja lõbujanu. Härrad mustas frakis kriitvalge kaelusega, niisama tülpinud, kalgivõitu naeratusega huulil. Nende liigutustest ja kehahoiust paistis jõudeelu. Kõnepuldist möödusid nad miitingulistele ainustki pilku heitmata. Milleks ka! Neid esindas miitinguliste keskel paar pikka mustjassinises mundris politseinikku, kes igavusest haigutades jalalt jalale tammusid ja vahepeal teineteisega poolvaljusti lobisesid. Küllap

olid nad sääraseid miitinguid ennegi kuulnud ja teadsid, et imperium neist veel kõikuma ei löö.

Teispool kõnepulti avanes trepp maa-alusele raudteele, kust ilmus ühtepuhku uusi nägusid. Paljud möödusid, kuid mõningad jäid ka peatuma.

Hilja uurib kuulajate nägusid. Nende hulgas on rühm vanapoolseid mehi, kes seisavad, kortsulistel ja kurrulistel nägudel kriitiline ilme, pead tähelepanelikult viltu. Teine rühm on noori tüdrukuid, kes seisavad üksteiselt käe alt kinni hoides. Nähtavasti kontoriametnikud või müüjannad, kes hiljuti hakanud liikumise vastu huvi tundma. Tibatillukesed kohvrid või lantšikorvikesed käes, seisavad töölt kojusõitvad töölised. Nende näod on kinnised, kuid kindlad. On näha, et nad kõnele kaasa elavad.

Kuulajaskond vaheldub pikkamisi. Uhed tulevad, teised lähevad. Aga otse kõneleja vastas, keset väljakut seisab salk noormehi, jälgides kogu aeg iga sõna. Vihma-kuue hõlmad eest lahti, jalad harkis ja pea püsti, on nad oma välimuse ja hoiaku poolest nagu ühe vitsaga löödud. Selles on midagi vaba ja lõbusat, kuidas nad seisavad. Hilja uurib ka nende nägusid ja leiab sealt sama julge naeratleva ilme mis kõnelejalgi. Ta järeldab, et need vähemalt on omavahel seotud, vist samast organisatsioonist. Neil on jalge ees maas avatud kohver raamatute ja brošüüridega. Hilja märkab, kuidas nad kordamööda sealt kirjan- dust võtavad ja vaikselt rahva hulgas ringi käivad seda pakkudes. Ta valmistub ka ise midagi ostma. Enne aga ta jälgib, kuidas neile seal läheneb tütarlaps rohelises kostüümis.

See on samuti palja päi nagu poisidki. Lahtiste jahi- hõlmadega lehvitab ta endale tuult, ehkki ilm on juba küllalt tuuline ja puhangud hooti sakutavad ta tumeruu- geid salke. Tüdruk on nähtavasti rutanud. Ta hingeldab

ja õhetab üleni, noogutab siis noormeestele tuttavlikult tervituseks ja jääb otse puldi ette seisma.

„Tervitas . . . tähendab, „omainimene!““ otsustas Hilja ning muutus sellest kuidagi rõõmsamaks. „Tollega võiks rääkida,“ arvas ta.

Tütarlaps näis nii tuttavlik ja lähedane nagu Helmi või Ludmilla. Isegi näo poolest — lihtne ümmargune elurõõmus näoke! Tema käitumisest paistis aga sama asjalikkus, mis iseloomustas noormehi, kes seisid ümber puldi. Ja üldse kogu see rühm kuulus justkui erilisse tõugu — uljasse ja iseteadlikku. Neis polnud midagi restorani-küllastajate tülpimusest, vanemate kuulajate skepsisest, murelikkusest või kõhklusest. Iga nende liigutus meeldis Hiljale ning ta ei väsinud neid vaatlemast. Vanade töölistega, kes seisid tõsistena siin-seal kuulajate hulgas, ta ei olekski julgenud rääkida, nende noortega aga küll. „Need ei pane pahaks,“ arvas ta miskipärast.

Vahepeal oli mõni meeter tagapool üles löödud teine kõnepult. Tõusis pukki kõneleja ja hüüdis:

„Daamid ja härrad! Meie, patsifistid, nagu te teate, seisame tänapäev tõsiste raskuste ees. Kuid meie kuulutame oma tõekspidamisi hoolimata kõigest ning meie ei väsi kordamast: rahu kuulub rahvale! . . .“

Ta ei häirinud esimest kõnelejat eriti, sest ta hääl kostis siia nõrga kajana ja nende ring, kes võtsid osa kommunistide miitingust, tõmbus loomusunniliselt koomale.

„Seltsimehed ja sõbrad,“ jätkas esimene kõneleja, „kui laseme praegusel valitsusel veel edasi juhtida meie poliitikat, siis läheme vastu sõjale. Juba aasta või paari pärast langeb Londonile pomme nagu vihmasadu . . .“

Keegi rahva hulgast hüüdis vahele. Tekkis liikumine. See oli tumedajuukseline ruudulises mantlis mees, kes astus mitu otsustavat sammu puldi poole, vehkles, vaidles.

„Ei ole õige!“ hüüab ta. „Ligi 900 aastat pole Briti

saare pinnal tõsist sõda olnud ega tule ka nüüd! Ärge hirmutage rahvast!"

Mõned naeravad. Hüütakse läbisegi:

„Kuulge! Kuulge!"

„Ärge segage kõnelejat!"

„Tõsi!"

„Rääkige pärast!"

„Rahu!"

Kõneleja pöördub jälle publiku poole: „Meie sõber tõstis üles küsimuse . . ."

Kuna kõneleja analüüsib olukorda, kostavad lokaalist kulunud šlaagerid:

*Nice people
With nice, nice manners,
But no money at all! ¹*

Reklaamid sini-puna-lillaroheletes tuledes sädelevad ümberringi, alalõpmata veeretades tulirattais firmade ja omanike nimesid, kutseid ja kuulutusi: „Johnson & Co“, „Woolworthi kaubamaja“, „Hoiate oma raha kokku, kui ostate meilt“ . . .

See on elektrituledes särav hümn eraomandile. Ule taeva liigub aeg-ajalt purpurne vööt nagu pendli külge kinnitatud lehvik. Kuu paistab luitununa ja tähed tuhmidena selle kriiskuse kõrval. Autode silmad aga pilluvad lakkamatult närvlikku virvendust. Tujuti käivad tuulehood, hõljutavad poiste pikki sälle, mille rohkus tuletab meelde, et asud Briti saare niiskes kliimas, sarjavad rohelistes kostüümis tütarlapse katmata juukseid ja toovad jälle katkendlikke lauseid tagapool seisvalt patsifistlikult kõnelejalt.

„Daamid ja härrad!" hüütakse seal, „meie oleme vaba rahvas!" Ent justkui vastuseks tolele kuuldub siit:

¹ Kenad inimesed kenade kommetega, kuid raha — ei krossigi!

„Seltsimehed ja sõbrad! Kas saab olla vaba see rahvas, kelle valitsus toetab Hitlerit?“

Hilja ostab paar brošüüri, millest üks käib pommivarjendite kohta Londonis, teine Palestiina küsimuse kohta.

Müüjaks on seekord tumedajuukseline, ilusate näojoontega uhke rühiga noormees, kes Hiljale kõige rohkem meenutas Tartu töölisnoori. Temas oli midagi väga tagasihoidlikku ja loomupäraselt väarikat. Ta polnud niivõrd liikuv ja reibas kui teised siin.

Hilja küsib talt „Daily Workerit“.

„Kahjuks täna ei ole... Läbi müüdnud!“

„Aga kust seda osta saab?“

„Siit üks metroojaam ida poole on lähim müügiputka.“

Noormees juhatab, kuidas seda leida, ja küsib siis omakorda:

„Teie olete Austriast?“

„Ei. Eestist.“

„Vabandage, mõtlesin, et Viinist. Sealt on viimasel ajal nii palju emigrante meile sõitnud... Noored tüdrukud nagu teiegi...“

Kuid ta lisab kohe:

„Aga Baltimaad huvitavad meid ka väga. Kas te ei sooviks osa võtta meie järgmisest miitingust Broadwayl?“

Hilja sai teada koosoleku täpse koha ja kellaaja.

„Kas mind aga sisse lastakse?“ küsis ta kõheldes.

Too naeratas.

„Meil on avalik koosolek... kontsertosaga lõpus,“ ütles ta. „Ja kui keegi teid takistab, küsige mind! Stone on mu nimi.“

Ning ta pöördus järgmise ostja poole.

Kõnepuldil on kõnelejad juba vaheldunud. Pika heledajuukselise asemel räägib väiksem püsninaline noormees, kes aeg-ajalt krimpsutab nägu, justkui rääkides millestki pahalõhnalisest. Tema teemaks on see, et Chamberlaini „rahvuslik valitsus“ kardab revolutsiooni rohkem

kui sõda . . . Kõneleja maalib kuulajaile pilte sõjakoledustest. „Kui tahate, et see kõik korduks,“ hüüab ta kibedalt, „siis toetage Chamberlaini valitsust! Kui aga tahate sõjast pääseda, lööge Chamberlain'i!“

Lõpuks esineb veel kolmaski kõneleja, veidi vanem, lüheldane, mustajuukseline, ülienergiliste liigutustega. Ta pilk sõelub tuliselt rahva hulgas, nagu tahaks igapähele otsa vaadata. Tal on läbitungiv hääl.

See kõneleja tuletab meelde, et töörahvas, eriti vanem põlv mäletab liiga hästi 1914.—1918. aasta ränka õppetundi. Sõja kestel, mis pidi olema „sõda sõja lõpetamiseks“, lubas valitsus kogu maa täielikku ümberorganiseerimist. Lubati kaotada tööpuudus, reguleerida sissetulekud, igale sõdurile lubati väike varandus, „maja ja lehm“, nagu ütles valitsus. „Lõplik võit“ pidi lahendama kõik mured . . .

Nende sõnade juures on vanemate meeste hulgas märgata elavnemist. Kas tõesti oli kord säärane ajajärk? Imestab Hilja endamisi.

Kõneleja jätkab: „Saabus see kurikuulus „lõplik võit“. Sõdurid tulid koju. Nad leidsid eest kasvava tööpuuduse, peatse majanduskriisi, hindade tõusu, palkade languse. Briti valitsus organiseeris küll midagi — aga mida? Briti valitsus organiseeris interventsiionarmee, kes ründas Nõukogudemaad — esiteks Arhangelskist ja pärast Odessast! Briti valitsus andis välja kolossaalseid summasid valge kindrali Wrangeli ja poola mõisnike finantseerimiseks! Töölisi peteti kõige armetumal viisil . . . Ma tuletan teile meelde sadamatöölise streiki 1919. aastal. „Jolly George'i“ nimeline laev seisis Londoni dokis. Ta oli määratud laadimisele „banaanidega“. Ba-naa-ni-dega! Kas mäletate? Ja need banaanid pidid minema Poolasse. Sadamatöölised hakkasid aga kahtlema. Nad murdsid kastid lahti ja leidsid, et need olid täis laskemoona. Doki-töölised kuulutasid välja välkstreigi ja „Jolly George“ jäi

laadimata. See oli õige väljaastumine. See tegi au inglise sadamatöölilistele . . .“

Kõneleja, kes on seni rääkinud peaaegu ühe hingetõmbega, peatub korraks ja jätkab siis sõnu eriliselt rõhutada: „Tänapäeval pakub Chamberlain meile jälle banaane — r a h u b a n a a n e! Aga rebige kastide ümbert maha ilustav pakend inglükujukeste ja õlipuuokstega, mürdke kastid lahti — te leiate sealt mitte banaane, vaid mürske! . . .“

Selle kõneleja näole ei ilmu naeratust, vaid mõni harv sarkastiline muie, nagu tahaks ta öelda: „Kas näete? Kas näete, kuidas olete lasknud end ninapidi vedada?“ Kuulajad võtab see surmtõsiseks. Kõneleja aga jätkab rahulikumalt:

„Seltsimehed ja sõbrad! Ma tuletan teile veel meelde üldstreiki 1926. aastal. Poliitilised ja majanduslikud vastuolud viisid meid selle üksmeelse sammuni. Transport ja tootmine seisis täielikult mitu päeva ning töölised ilmusid uulitsaile, nõudes paremaid tingimusi. Valitsus vastas sellele kuulipildujate ülesseadmisega strateegilistes punktides ja rasketankide paraadiga läbi Süda-Londoni tänavate. Kas streik ebaõnnestus sellepärast, et töölised tundsid hirmu relvastatud jõudude ees? Ei, töölised olid valmis võitlema. Nad ei lasknud end petta ka valitsuse raadio valedest, kes teatas, et töö on juba uuesti alanud. Te teate, et tööliste jalgealust õnnestasid need, keda siitpeale oleme õigustatud nimetama suurpetturiteks — leiboristide koorekiht, ametiühingute juhid. Need juhid kokkusid ise ära, nähes, milliste jõududega on neil tegemist tööliste näol. Nad nõustusid valitsusega tööliste seljataga! Nad nõustusid mitte harva isegi nende organisatsioonide teadmata, kelle „esindajad“ nad olid. See oli kõige räpasem, kõige mustem reetmine!

Ja mida näeme tänapäeval? Jälle seatakse üles kuulipildujaid ja tanke — õhutõrjekahureid, kaevatakse

kraave Londoni parkides, jagatakse välja gaasimaske. Milleks? Et tekitada rahva hulgas sõjapaanikat. Jah, see-kord ainult selleks! Sõjapaanika on neile vajalik — et valitsuse raadio võiks tund-tunnilt uusi valetateid anda „sõjalise kriisi lahendamiseks“. Valitsuse raadio teeb Chamberlainist kangelase ja teatab ühel päeval pidulikult, et kraave enam ei kaevata, gaasimaske enam ei jagata, et Chamberlain päästis meid sõjast ja — elagu Chamberlain. See on komet, seltsimehed ja sõbrad, see on komet, mida teiega mängitakse!”

Kõneleja nõjatub puldile ja asub innukalt tõestama oma programmi:

„... Et sõda ära hoida, on vaja midagi muud. Selleks on vaja rahva ühisrinnet valitsuse vaoshoidmiseks, valitsuse vastu väljaastumiseks, valitsusele surve avaldamiseks, tema kukutamiseks!

Kuidas ühisrinnet saavutada? Meie ei või enam lubada olukorda, kus töolisliikumine on lõhestatud ladvast kuni juurteni. Peame looma ühise demokraatliku rinde. Kommunistlik partei kutsub üles ausaid leiboriste ühisele võitlusele, kutsub üles kogu inglise töötavat rahvast. Ärge laske end hirmutada, ärge laske töötajate ühtsust lõhestada! Ärge laske end petta alatute äraandjate poolt!”

Kõneleja liigutused muutuvad üha tulisemaks. Juukse-tukk lendleb järskudest peapööretest. Kiiruga pühib ta laubale tekkinud higipisaraid. Hääl tõuseb. Nüüd uju-tab ta kuulajad üle otsekui raskete faktide rahega sel-lest, kui palju kellelgi inglise miljonäridest on relvatöös-tusest saadavaid kasusid, kuivõrd valitsus on seotud kapi-talistidega kodu- ja välismaal, mis kaaluvad inglise 119 miljonäri oma rahadega maailmapoliitikas, ja muud... „Sõda on kapitalistile kasulik äri,“ räägib kõneleja. Ta toob palju arve, ja neil arvudel on kohutav mõju. Hilja, kes säärast ülesastumist kuulab esimest korda, on vapustatud.

Ta tunneb teravamalt kui enne olukorra katastroofilisust. Umberringi on meeled pinevil. Kaaskuulajate mure ja viha nakatab teda.

„Kuidas miiting meeldib?“

Hilja leiab end kõrvuti seisvat lüheldase püsninalisega, kes äsja rääkis sõjakoledustest.

„Väga tublid kõnelejad,“ vastab Hilja. „Kes nad on?“

„Tänased kõnelejad on meil ülikoolimehed,“ vastab püsninaline mõtlikult. „Ma ise olen Cambridge'ist, esimene kõneleja samuti, aga Thomas O'Connell, kes praegu räägib, on Liverpooli kasvandik . . . Ta on parim meie hulgast, kas märkasite seda?“

Ja Hiljal on tunne, nagu tahaks ta naaber Thomas O'Connellist veel mõndagi jutustada.

Nad vaikivad hetke. Siis ütleb noormees uuesti:

„Kuulsin juba, et olete välismaalane. Kas partei liige?“

„Ei ole . . .“ kogeleb Hilja. Talle polnud seni kunagi pähe tulnud, et ka temasugune võiks parteilaseks saada. Kui juba Kaljugi ja Ain, kes olid nii kogenenud ja kellel oli nii palju teadmisi, ei kuulunud parteisse, mis siis veel temal!

„Aga muidu olete liikumisest huvitatud?“ jätkas noormees pärimist.

„Jah, väga . . . Minu kodumaal on kommunistlik partei keelatud, seal niisuguseid koosolekuid ei peeta. Mulle on see esimene . . .“

Noormees vaatas talle tõsiselt otsa. Ta oli nähtavasti liigutatud Hilja sõnadest. Tõmmanud oma sinirohelist silmad pilukile, ütles ta varjamata heameelega:

„Siis tulete jälle meie koosolekuile?“

Hilja noogutas. Ta piilus korraks ringi, et leida rohelises kostüümis tütarlast, kuid see oli juba kadunud. Puldi ümber seisis ainult mõned vaidlejad.

Varsti lõpetasid needki ja kohe hüüdis mustasilmaline Thomas O'Connell väikesele püsninalisele:

„Lähme, Fred!“ Ta ise hakkaski ees minema, pika, kärsitu sammuga.

„Oota, Tom!“ peatas teda Frediks nimetatu ja haaras Hiljal küünarnukist. „Mul on siin üks uus seltsimees, välismaalane. Saage tuttavaks!“

Thomas keeras kannal ringi.

„Sa ole ettevaatlik nende välismaalastega!“ ütles ta sõbrale toonil, millest Hilja hästi aru ei saanud, oli see nali või tõsine etteheide. Pealegi ei vaadanud ta seejuures Fredile otsa, vaid silmitses Hiljat, nagu uuriks teda luubi all. Hilja tundis ta mustade silmade teravat pilku. Ta püüdis ise lugeda enda kohta tehtud otsust teise silmist, kuid need olid liiga läbipaistmatud. Tumedate silmade ebameeldiv omadus — iialgi ei peegelda nad mõtteid!

Jäi lõpuks üle avameelselt naeratada. Pidagu teda juba, kelleks iganes soovib! Mis sinna parata, kui peab kaabakakski!

Uhke rühiga Stone, kes Hiljale oli brošüüri müünud ja teda koosolekule kutsunud, pani platvormi kokku ja võttis kaenlasse. Nad läksid koos heledajuukselise kõnemehega John Gates'iga vilet lüües minema.

Kui kergelt see kõik neil käis!

Hilja hakkas liikuma kahe uue sõbra seltsis. Teel tutvustas O'Connell end, raputades tugevasti kätt, ja kinnitas nüüd juba naljatoonil:

„Inglise seadused välismaalaste kohta on valjud. Kui bobi näeb, et teete poliitikat, saadetakse teid maalt välja . . . või te peate inglasega abielluma. Mõlemad väljavaated on sünged, eks?“

„Kas teie bobid mind tõesti juba kaugelt ära tunnevad kui välismaalast?“ imestas Hilja, kes sai kohe aru, et bobi on politseinik.

Kahte pikka bobi oli ta ju sellelgi koosolekul näinud, kuid need ei paistnudki nii ohtlikud.

„Ärge muretsege,“ rahustas teda seepeale ka Tom.

„Meie bobid on loll. Ega nad meil nii targad ole kui vahest teie omad... Aga — nad ei karda meid veel, vaat mis! Ja see ei olegi meile kiituseks... Kus te Londonis elate?“

„Pargi tänavas.“

„Aa... Siis lähete siit. Head õhtut!“

Ja juba nad pöördusidki minekule, mustasilmaline hoogsalt kätt viibutades, väike püstninaline — soojalt naeratades.

Hilja astus üksinda edasi. Õhtu oli soe ja niiske. Kahel pool tänavat paistis läbi hõredate aiavarbade haljas põõsastik loorberipuude taoliselt läikivate lehtedega. Mõnel aiavära valendas sildike „No parking!“. See tähendas, et siin on autodel keelatud peatuda. Vist kartis säärane majarahvas bensiinivingu või vihkasid nende hellad närvid mootorisurinat. Oli see ju jõukas pargirajoon...

Hilja vaatles kõike seda äkki mingi sisemise üleoleku ja võidurõõmuga. Ta oli õnnelik. Mis läks talle nüüd veel korda Weltonite maailm! Rääkigu kui palju tahes oma „valge tõu koormast“ ja üldstreigi murdmisest! Ta suudab seda nüüd jälle taluda, sest tal on, kuhu mõnikord pageda selle eest. Ta oli avastanud omataolised! Need, kelle mõtelaad sarnanes Kalju, Aini ja Ludmilla vaadetega...

Hilja ei osanud Tartus sellest unistadagi, et siin võiks häid tuttavaid, isegi sõpru omada. Ja sellepärast rõõmustas teda eriti, et oli kohanud noori, kellega tema võis vabalt rääkida, tundmata võõrastust. Üliõpilasena sobis tal kõige kergemini jutt ülikoolinoortega. Teisi koosolijaid ta niivõrd ei vaadanudki. Aga kui hakkas meelde tule-tama, ei leidnudki kedagi teist, kellega oleks julgenud alustada juttu. Tom oli hoiatanud politsei eest. See oli isegi kummaline, et politsei neid kõiki laiali ei ajanud... Imelikud kombes! Võid keset tänavat valitsust maha karjuda, ja bobid ei kõssagi. Ei kõssa vist sellepärast, et mahakarjaja leiab vähe tähelepanijaid, kuna Weltonite

taoliselt mõtlevad veel liiga paljud? „Bobi ei karda meid veel,“ tuletas ta meelde O'Connelli kibedaid sõnu. Tõepoolest ei kartnud!

2

Paari järgneva nädala jooksul käis Hilja kõigil Broadway informatsioonikoosolekuil ja tänavmiitinguil, mida peeti laupäeva-õhtuti raamatukogu platsil, pühapäeviti aga loodelinna pargis.

Frediga olid nad juba „vanad tuttavad“. Fred oli Cambridge'i ülikooli värskest lõpetanud, kuid tal polnud kohta.

„Minu tegevus on peamiselt tööotsimine,“ rääkis ta, „ja mul on palju aega.“

Seetõttu võisidki nad vahel kohata, istudes mõnes Lyoni teemajas, mida, nagu Woolworthi kaubamajugi, oli kogu London täis, või jalutades pargis, kus Hiljale tundus eriti uudsenä kadakataoline kollaste herneõitega põõsastik. Ta ei kujutlenud Londonit niivõrd lõunamaisena, et siin veel detsembris midagi õitseks.

Põõsad huvitasid teda, kuid alati unustas ta küsida nende nime. Küll aga püüdis ta jutuajamises Frediga saada pilti tööliste olukorrast. Need olid väga vastukäivad muljed, mida ta ise iga päev sisse ahmis. Kord söevedaja, kes ei oska seltskonnas käibivat inglise keeltki, kord töömees, kes räägib nagu haritlane, siis poolpätt, kes rõõmsa lauluga kõnnib oma teed, samas tööpuuduse kohutavad faktid, millest kirjutasid kõik ajalehed, ja siis — mornid, murelikud näod õhtuses metroovagunis, kus istusid kurnatud töölt kojusõitjad peaaegu traagilistes poosides, või jälle — ülikooliharidusega noorte kommunistide aktiivsus tänavmiitingul. Kõik see moodustas Hilja peas kirju segu. Aga kui ta seda Fredile tunnistas, naeris poiss. „Väga lihtne!“ hüüdis ta. „Te elate ju jõukas linnaosas. Palju te siin seda päristöölist näetegi! Aga minge kord East-Endi

või minge Kesk-Inglismaale söetööstuse rajooni. Mina olen seal käinud ja kohanud täiskasvanud mehi, kellel veel kunagi elus pole olnud tööd... Olen näinud ka perekondi, kus kõik on kaevurid ja kõik on revolutsionäärid... Kuid teie peate leppima esialgu meie, üliõpilaste seltskonnaga. See on teile arusaadavam. Ja muide, politsei ei pane teid meie hulgas täheleegi."

Hiljal ei olnudki võimalust kuskile sõita. Ta oli tulnud keelt õppima ja oli seotud Weltonite majapidamisega. Sellest, mida pakkus lähim ümbrus, püüdisi Hilja ammutada vastuseid kõigile küsimustele.

Fred jutustas talle, et Londonis on võrdlemisi vähe rasketööstust ning et siin peamiselt doki-, transpordi-, kaubanduse- ja kohaliku tööstuse töölisel täidavad partei ridu. Aga kodanluse linnaosas oli loomulikult intelligents ülekaalus ja just noored... Päril ilmaaegu ei saanud ka töölisliikumises tekkida vanasõna: „Mis Manchesteris täna, see Londonis homme, mis Londonis täna, see oli Manchesteris juba eile."

„Tähendab London ei juhi?" tahtis Hilja teada.

Jah... Kuid nii lihtne pole see ka mitte... Ja Fred hakkas talle seletama Londoni kui impeeriumi keskuse osa inglise töölisliikumises.

Hilja ei tahtnud karvapealt kõike uskuda, mis talle räägiti, aga mõned asjad äratasid temas Fredi teadmiste vastu usaldust. Ta oli väga rahul ja isegi liigutatud, kui kuulis, et Fred oli lugenud eesti töörahva ülestõusust Tallinnas 1924. aastal, mistõttu Hilja oli valmis andestama talle isegi seda, et Fredi arvates eestlased räägivad soome keelt...

Kuid küsimustele vastates jäi Hilja ise vahel kimpu. Ta imestas, kui kasinad võisid olla teadmised oma maa oludest. Ja miks ei võinud siis ka Fred eksida oma maa olude tundmises!

Ehkki Hiljat näo järgi juba hästi tunti loodelinna organisatsioonis, ei tekkinud tal teiste seltsimeestega lähemat

tutvust. Selles küsimuses osutasid kõik peale Fredi mingit „inglaslikku“ tagasihoidlikkust. Nad ei kõnetanud Hiljat ega oodanud pealtnäha seda ka temalt. Isegi Stone, see tume iludus, kes teda juba esimesel korral oli koosolekule kutsunud, piirdus sellega, et naeratas talle ja tervitas viisakalt.

Hilja kõhkles. Vahel otsustas ta tagasi tõmbuda, sest teda oli hoiatatud mitte liiga tihti näidata end kommunistidega koos. Kuid siis jälle tundis ta vastupandamatut soovi nendega palju lähemalt tutvuda. Partei oli siin legaalne ja kõik reeglid hoopis teisiti kui Eestis. Ainult veidi julgust ja osavust! Ta külastas ju vaid avalikke koosolekuid ja kontsertõhtuid. Kas tema tarvitses teada, et partei oli seal oma „püüinised välja pannud“? Fred õpetas talle sedagi, et sissekukkumise puhul on kõige kasulikum end lolliks teha. Kui bobi märkab, et välismaalane käis kommunistide miitingul, ja küsitleb teda, vaja vastata: oskan inglise keelt halvasti, ei saanud millestki aru. Fred jutustas, et paari aasta eest oli toimunud politseireform — bobilt nõutakse juba, et ta kommunistide nimesid selgitaks. Seepärast nad küsitlevadki vahel kuulajaid või jälgivad neid koduni ja pärivad naabreilt teateid . . .

Uhel omavahelisel tutvumisõhtul, mis korraldati partei ja liikumisele sümpatiseerijate vahel, palus Hilja endale tutvustada mõnd tütarlast.

„Tütarlastega on see häda, et neid on meil üldse väga vähe,“ kahetses Fred, justkui ennast selles süüdi tunnistas. Siis lisas aga erilise uhkusega.

„Uhte toredat tüdrukut võiksin siiski teile tutvustada!“
Ta hääletoon andis Hiljale põhjust küsida:

„Te tutvustate mulle siis o m a tütarlast, kas nii?“

„Jah! Vaadake, seal ta on!“

Fred viipas samale rohelises kostüümis neiule, keda Hilja juba esimesel tänavmiitingul oli märganud.

„Margery!“ hüüdis ta üle saali. „Siin on Hilja. Tee temaga sõprust!“

„O kei!“ hõikas tüdruk vastu. „Tulen kohe!“

„Margery King,“ esitles ta end naeratades.

Naeratus oli meeldivalt värske.

Peagi sai Hilja teada, et Margery töötab ühes suuremas kaubakontoris väikese arveametnikuna ja et see töö on „pagana igav“ . . .

Hilja pidi ka endast kohe jutustama. Kuid tal ei õnnestunud Margeryle kuidagi selgeks teha oma olukorda. Tüdruku elavad pruunid silmad vaatasid talle üha arusaamatult otsa. Uliõpilane? Ja mitte stipendiaat? Sõidab välismaale keelepraktikaks, aga elatab end majatöödest? Ja teenib ainult taskuraha? Aga kuidas võib siis nii vähese rahaga ära elada? Tarvis on mõnd asjakest osta, kas või raamatuid, ja metroosõit juba isegi maksab palju — penn jaamavahe! Nõnda on ju raske elada ja võimatu õppida.

Lõpuks muutus Margery arusaamatus mingiks kaastundega segatud imetluseks:

„Teil peab olema väga tugev tahtejõud ja väga palju julgust,“ arvas ta. „Õppimine on isegi suur pingutus — ja veel neis tingimustes. Ei tea, kas mina suudaksin — brrr!“

Ta väristas end üleni.

„Kindlasti suudate,“ arvas Hilja. „Te õpite ju ka oma töö kõrval?“

Fred puhkes naerma.

„Ahaa! tunnistasid lõpuks, et oled mugav!“ võidurõõmutses poiss, nagu oleks teise tabanud kuriteolt, ja selgitas siis Hiljale: „Ta puudus viimaselt õpiringi koosolekult.“

Margery naeris lapselikult ja kordas uuesti, et see on väga raske, kuid kõik head inimesed aina sooritavadki raskeid asju. Siis tegi ta Hiljale ettepaneku õhtu jooksul mõned inglise laulud ära õppida. Võtnud teise sõbra teise

käe alla, viis ta nad lauljate juurde, kes oma toolid olid asetanud poolringis ümber klaveri.

Lauldi pilkelaule Chamberlaini kohta: „Lase jalga, Neville!“ ja „Meie käes kord“.

Laulmist juhtis mustalakaline tõsine O'Connell, kes vaheldumisi klaverit tagus ja lauljaid noomis, lastes refräänne mitu korda korrata.

See oli sama Thomas O'Connell, kes Hiljale meelde jäi esimesest tänavmiitingust, kus ta kuulajad oma kõnega surmtõsiseks tegi. Ja see oli sama Tom, kes Fredi tookord hoiatas välismaalaste eest ning Hiljale otsa vaatas, nagu tahaks temast läbi näha.

Vahepeal oli Fred Tomist juba mõndagi jutustanud. Hilja teadis nüüd, et Thomas O'Connell oli siinse organisatsiooni sekretär ja kõik olid harjunud kuulma tema suust põhimõttelisi märkusi.

Mõne aja pärast Tom katkestas jälle mängu ja pöördus seltskonna poole:

„Oeldakse, et inglise rahvas ei armasta laulu. Teie asi on ümber lükata see neetud sentents! Meie demonstratsioonidel peab laul kõlama nii, et Chamberlain võpatab! Nõus?“

„Nõus!“ hüüti talle vastuseks ja lauljad olid valmis veel kord proovima refrääni „Neville, clear out!“ *.

Thomas aga tõusis klaveri tagant ja esitas seltsimees-tele uue küsimuse:

„Kes teist ei ole veel käinud Töölisteatris vaatamas pantomiimi „Lapsukesed metsas“?“

Tõusid mõned hääled ja mõned käedki märguandeks.

„Tahtsin ainult öelda, et need, kes pole näinud, peaksid häbenema!“ teatas Tom mustade silmade välkudes ja istus jälle klaveri taha.

Talle plaksutati. Naerdi ja plaksutati.

* Neville, clear out — Neville, kasi minema!

Margery sosistas Hiljale:

„Oh, see meie Tom! Ta mängib hästi klaverit... Sa peaksid teda kord kodus kuulama. Ja luuletab...“

Fred oli juba näidanud paari Thomas O'Connelli värssi ühes ajakirjas. Need olid pühendatud Hispaania sõjas langenuile... Hilja teadis nüüd sedagi, et Tom töötab keemiateshases, et ta oma ala hästi tunneb ja peale selle veel põhjalikult põllumajandust ning rida muid küsimusi, mis oli talle suureks eeliseks. Tema okkaline väljendusviis ja plahvatav temperament aga pandi ta iiri päritolu arvele. Oo, kes ei tunneks iirlasi! Nad on head naljahambad, kuid hinge põhjas — kohutavalt tõsised. Ja nad on tublid võitlejad. Nõnda iseloomustas Fred iirlasi. Ta oli O'Connelli kiindunumaid sõpru.

Sel õhtul kohtas Hilja veel mõnd tuttavat nägu. Aga alles seltskondlike mängude ajal märkas ta pikka heledajuukselist noormeest, kes talle esimese kõnelejana tänavmiitingult meelde jäänud. Oraatori nimi oli John Gates. Nüüd istus see valjuhäälnel kõnemees väga tagasihoidlikuna saali kaugeimas nurgas ühe vanema mehega vesteldes. Mõlemad tõmbasid hoolega piipu ega võtnud mängudest osa.

Noormehe ilmes pani Hilja tähele sedasama päikesepaistelisust, mis kõne ajalgi. Ta miimikas ja liigutustes oli midagi niisugust, nagu kinnitaks ta kogu aeg: jah, elu on kuradi raske, kuid vean kihla, et elame ta ära pagana hästi ja vaenlane saab meid veel tunda!

„Võib-olla hellitatud ja headest oludest?“ mõtles Hilja. Kuid vaadeldes noormehe riietust — kantud halle flanellpükse, kulunud pruuni kuube ja töömehesaapaid — jäi ta kahevahele. Enamik siin oli palju paremini riides. Kuid säärast loomulikku optimismi, nagu kiirgas tolle näost, helesiniseist silmist ja isegi heledast juukseahlust, ei kiiranud kellestki teisest. Ja Hilja pani tähele, et Johni juures, sest nõnda oli Fred teda nimetanud, kõik oli hele.

Isegi piip oli heledast puust, nagu kasetohust. Vanamees, kellega ta istus, oli tüüpiline elatanud tööline, kibestunud näoga, nagu Hilja neid metroovagunis küllalt oli näinud. Pealtnäha polnud raske aimata, et nad vaikselt vaidlesid. Polnud ka raske oletada, et seal vaidlevad optimist ja pessimist. Kuid mille üle? Küllap sõja üle, revolutsiooni üle . . .

Hilja tahtis teada, kes on John Gates, kuid siis tõmbas ta tähelepanu endale Stone, liikudes väärikalt ettepoole. Stone naeratas talle eemalt ja tervitas, kummardades säärase pidulikkusega, nagu ta oleks kasvanud palees. Tegelikult oli ta lihtne ehitustööline, kuid võib-olla just sellepärast ta käituski külaliste ees nii aupaklikult.

Stone pidas väikese kõne, tehes sissejuhatuse kitarrimängijale, kes kandis ette vene rahvalaule. Vene viisid tundusid Hiljale siin inglise laulude hulgas eriti kodused, kuid nende ettekanne jäi kaugele venelikkusest. Vene laadi ei osanud sinne kitarrimängija kuigi hästi tabada. Ent ta kutsus siiski esile terve meelevalduse. Kõik olid lõpuks vaimustatud ja kiitsid nii mängijat kui ka vene viise.

Vahepeal algas teeserveerimine. Nagu mõnel teiselgi koosolekul ilmus kõrvalruumist lombak vanamees hiiglkandikuga, mis mahutas paarkümmend teetassi, biskviite ja maiustusi. Mitmedki pidulistest tõttasid vanale appi, üks ja teine lisas maiustusi oma taskust, lastes need ringi käia.

Teejoojad rühmitusid. Tom nihutas oma tooli Fredi, Margery ja Hilja lähedale ning alustas juttu päevasündmustest, ilmast, moodsast tantsust „Lambeth Walk“ ja viimasest „Labour Monthly“ numbrist.

Vahetevahel puuris ta jälle Hiljat oma silmadega, mis olid nagu kaks tókatiilka. See oli ebanugav, sest O'Connelli näost polnud midagi lugeda. Võib-olla ta ikka veel kahtlustas teda?

Hilja oli õnnelik, kui kõrval alustati laulu:

*Let him go, let him tarry,
let him sink or let him swim!
For he doesn't care for me
and I don't care for him.*

See näis olevat vana laul, mis kõigisse juba lapsest saadik juurdunud. Tom märkas Hilja huvi laulu sõnade vastu ja aitas tal neid üles kirjutada.

*For I'm the worker, he's the boss
and the boss's day is done.
But the worker's day is coming
like the rising of the sun!¹*

Viimaste sõnade juures naeratas Tom kohmetult:

„Jah, see ei kõla keeleliselt kuigi hästi, ent on siiski väga ilus, eks?“

See oli vana iiri rahvalaul ümbertehtud kujul. Aga mis peaasi — selles laulus tööline jäi võitjaks.

3

Kirjavahetus Tartu sõprade Kalju ja Ludmillaga oli Hiljal nüüd täies hoos. Kalju sai iga nädal paki „Daily Workerit“ ja muud poliitilist kirjandust, mida ta Hilja alatiseks imestuseks võis lõpmatul hulgal alla neelata. Ta hankis seda igalt poolt, kust sai, ja tahtis alati lisa. Kalju andis mõista, et aadresse tuleks vahetada ja et Hiljagi laseks mõned aadressid kirjutada võõra käekirjaga, võõra saatja nime all.

Hilja kaalutles, kelle poole pöörduda aadressi kirjutamise asjas. Kas Selma? Või Margery ja Fred?

¹ Las läheb või viibib, las ujub või vajub! Ei hooli ta minust, ei hooli ma temast. Mina olen tööline ja tema — boss (peremees). Kuid bossi aeg on täis. Ent töölisele saabub päev kui koitev päikesetõus!

Asja otsustas see, et Margery ja Fred tulid samal õhtul talle ootamatult külla. Mõlemad heas meeleolus ja eriti hoolikalt rietatud.

Hilja viis külalised söögituppa ja jutustas neile missis Weltoni elektrikamina paistel oma murest kirjavahetuses Kaljuga. Mõlemad olid nõus kirjutama aadresse, kuid Fred arvas siiski, et enne oleks vaja O'Connelliga aru pidada. Vähemalt teatama peaks talle sellest.

Margery oli agaram.

„On sul kiri valmis?“ küsis ta. „Paar aadressi kirjutaksin ma suurima lõbuga.“

„Tean, et sa ei suuda kiusatusele vastu panna,“ naeris Fred. Ja juba ta tõmbaski taskust välja täitesulepea.

Nad olid kõige elavamas jutuõhinas, kui sisse astus missis Welton. Ta oli selga pannud oma pärastlõunakleidi ja valmistanud teed.

„Otsustasin seltskonnaga ühineda,“ naeratas ta seda imelahket naeratust, millest Hilja juba eraldas kolm neljandikku silmakirjalikkust ja seltskondlikku viisakust.

Perenaise lahkus liigutas, kuid samal ajal segas kolme sõpra.

Margery pistis ümbrikud tehtult-hooletu liigutusega käekotti ja jutt oli nagu noaga katki lõigatud. Ometi oli neil minuti eest veel nii palju üksteisele rääkida!

Õnneks oli Fredil ettenägelikult kaasa võetud Cambridge'i üliõpilaste ajakiri, mis pakkus huvi missis Weltonile. Ta rõõmustas, leides seal vanu tudengite nalju ja vanu nonsensse.

Järgmisel õhtul kohtusid kolm sõpra uuesti, seekord klassikalise teatri „Old Vic“ ees. Nad arutasid eilset sissekukkumist ja leppisid kokku paari märgusõna kohta, mida tarvitada missis Weltoni juuresolekul. Arutati ka, mis teha siis, kui missis Welton saab „haisu ninna“. Ja otsustati, et seda lihtsalt ei tohi juhtuda. Aga et seda tõesti ei juhtuks, tuleb Hiljat külastada äärmiselt harva.

Kui nad nõnda vestlesid, seistes kassasabas, mis ulatus ümber teatrihoone nurga, algas rahva hulgas mingi allkirjade kogumine. Paberileht ja pliiats käisid käest kätte.

Ka Fred ja Margery kirjutasid alla ning saatsid paberi kohe edasi.

„Mis see on?“ küsis Hilja.

„On üks protest teatritrupi käitumise vastu,“ heitis Fred hooletult käega. Margery aga seletas:

„Sulle kui välismaalasele me ei soovita oma allkirja tutvustada. See on poliitiline küsimus.“

Hilja rohkem ei pärinud, sest nad olid parajasti jõudnud kassa ette. Margery lunastas piletid ja kiirustas teisi edasi astuma. Nad ronisid mööda treppe otse ülemisele galeriile, kus tuli istuda üleriietes ja mitte toolidel, vaid seljatoeta pinkidel. Siin oldi nagu kinos. Enne etenduse algust võttis Margery oma mahukast käekotist välja käsitöö ja hakkas rahulikult kampsunit heegeldama. Fred aga suitsetas Hiljaga vesteldes ühe sigareti teise järel.

„Inglane suitsetab kõikjal,“ seletas ta Hiljale. „See neetud imperialism on meie inimeste närvid nõnda ära rikkunud...“

Ja Fredi suunurka ilmus Hiljale juba tuttav pahura ironia joon.

„Teie ei kujutlegi, kui piinlik on praegu olla inglane!...“

„Müncheni pärast?“ küsis Hilja. Ta oli seda mõneltki kuulnud.

Lavale toodi Shakespeare'i „Törksa taltsutus“. Hiljale näis, et lavastus on klassikaline võib-olla selle sõna Shakespeare'i-aegses mõttes. Liigutused ja kõne toodi esile läinud sajandite kommete robustsuses. Nii see mõjus ühelt poolt „peatükina ajaloost“, teiselt poolt aga nõudis vaatajalt teatavat pingutust. Mõned publiku hulgas said südamest naerda, teised otse kiljusid naerust, kolmandad ainult naeratasid piinlikult ja kehtasid õlgu.

Ka Fredi, Margery ja Hilja vahel puhkesid vaidlused juba esimesel vaheajal. Ja nad ei jõudnudki ühisele arvamusele. Ainus ühine otsus, mille nad vastu võtsid, oli — külastada edaspidigi teatreid koos, järgmisel nädalal minna kohalikku linnateatrisse ja ülejärgmisel Töölisteatrisse. Viimane pidi asuma kuskil kaugel Londoni sopis maade ja ilmade taga, mis kruvis Hilja uudishimu.

Kuid ka „Old Vic“ valmistas talle sel päeval üllatuse.

Etenduse lõpul astus lavale frakis mees jalutuskepiga ja hakkas kõnet pidama. Pärast esialgseid viisakaid kumardusi läks ta üle süüdistavale toonile:

„Tänase publiku hulgas leidub inimesi, kes on unustanud vanad head inglise kombed ja kellel on häbematust segada end meie teatri sisemistesse asjadesse . . . Siin leidub inimesi, kes koostasid mingi rumala protestikirja meie teatritrupi talvise ringsõidu vastu Itaalia linnades. Kas tahavad nemad meid keelata Itaaliasse sõitmast ja sel sõbralikul maal külalisetendusi andmast? Millega õigustavad nad oma vahelesegamist teatri asjadesse? Lihtsalt sellega, et Itaalia olevat fašistlik maa ja sinna ei sobivat sõita! See ei ole argument, see on — häbematus!“

Ta tegi õhus laia kaare, nagu tahtes seletada häbematuse ulatust, ja avaldas siis teatri nimel kõige sügavamaitust nendele publiku hulgast, kes protestile alla kirjutasid. Teiste ees aga palus ta vabandust. „Meie ei lase end tõmmata poliitikasse, meie elame kunstile. Oleme klassikaline teater!“

Publiku hulgast kostis nurinat, ühtedelt kõneleja, teiselt protestijate aadressil.

Ka Margery ei suutnud vaikida.

„Nii madalale kui Inglise poliitika pole lubatud kunstil langeda!“ hüüdis ta.

Kõnemees aga lõpetas sellega, et laskis orkestril mängida Inglise hümnit. Osa publikut tõusis püsti, nagu laulaks pühalikult kaasa. Oli aga neidki, kes lahkusid saalist või-

malikult kärarikkalt, toolidega kolistades, jalgu lohista-
des, omavahel valjusti rääkides.

„Lähme,“ ütles Fred, „piinlik on kuulata seda ruma-
lust . . .“

Temagi kolistas minnes oma pingiga.

„Seda siis tähendas see allkirjade kogumine!“ arutas
Hilja, kui nad väljusid. „Ja mis nüüd juhtub?“

„Midagi ei juhtu,“ vastas Fred tusaselt.

„Nad sõidavad muidugi . . .“

„Sõidavad. Kuid igapäev peab olema vabadus öelda
oma arvamus . . . Liiale on läinud meil see eputamine fašis-
tidega!“

„Ja mis oli protestis öeldud? Kas samad sõnad, mida
nende kõnemees meile lavalt jutustas?“

Nüüd puhkesid Fred ja Margery lõbusalt naerma. Fred
hõõrus käsi:

„Tõepoolest, ta levitas meie protesti ju suurepäraselt,
tehes selle teatavaks kõigile, kes veel ei teadnud, eks ole!
Nii et asjal oli ikkagi menu!“

Ja Margery seletas Hiljale sõbralikult:

„Säärase protesti mõte ongi tema võimalikult laialdane
levik — opositsioonilise meeleolu tekitamine. Me kasu-
tame kõiki abinõusid, suuri ja väikesi. Igal pool tuleb teha
poliitikat . . . Absoluutselt!“

4

Oli jõulupühade-eelne aeg. Weltonite majas oleks nüüd
jätkunud tööd kümnele Hilja-taolisele. Missis Weltonit
oli haaranud ostude-palavik. Ta rändas iga päev tundide
kaupa mööda ärisid ja vedas Hiljatki kaasa. Õhtuti laskis
ta kõigil kordamööda segada jõulupudingi tainast. See
pidi õnne tooma. Tainasse segati väikesi hõbeasjakesi,
mis öeldi ennustavat tulevikku.

Kingituste ostmine ja valimine kestis juba paar nädala-

lat. Iga kingi juurde kuulus eriline jõulupakend. Kauplused kubisesid äkki eri mustritega kirjatud pakkimispabe-
reist, salmikutega kaartidest, värvilistest sidumiskoostis-
tistidest ja muust kribust. Missis Welton valis neid väga hoolikalt.
Ta saatis kõigepealt teele jõuluringid Indiasse oma ven-
dadele, üks astelpõõsa lehtedega kaunistatud paberis, teine
inglikestega . . . Missis Welton, kes muidu oli väga kokku-
hoidlik, muutus nüüd pillavaks.

See oli juba teine juhtum, kus Hilja nägi teda kerge-
käeliselt raha välja andvat. Esimest korda oli ta seda
tähele pannud „vaherahu-päeval“, 11. novembril, mida
impeerium pühitses kui „maailmasõjas langenud inglaste“
mälestuspäeva. Sel päeval osteti hulgaliselt punaseid
moone — mooniõite imitatsioone, mida kingiti ja ükstei-
sele saadeti, isegi üle ookeani. Moonide hind oli vaba-
tahtlik ja nende müütajaile jagati ohtrasti raha, sest see
pidi minema „rahu“ kindlustamiseks. Fred teadis kinni-
tada, et see raha läheb kapitalistide tasku.

Hilja meelest oli see päev aga imperialistliku propa-
ganda päevaks. Koolides toimusid aktused, kirikuis juma-
lateenistused. Kõikjal räägiti Inglismaa suurest rahu-
armastusest ja õilsaist tegudest. Kutsuti üles Chamber-
laini toetama, kes võitlevat selle eest, et inglise verd ei
pea enam valatama. Briti lövi osutus äkki ainsaks vagaks
tallekeseks maailmas! „Inglise verd ei pea valatama,“ rää-
kis pastor õpilastele. Aga kas muude verd võis?

Lõunalauas jutustas missis Welton tol päeval lastele,
miks Inglismaa sõtta astus. „Inglismaa on ikka välja
astunud teiste kaitseks,“ ütles ta. „Maailmasõjas astus ta
välja Flandria kaitseks ja kaotas palju elusid . . .“

Ta ei rääkinud midagi tõsiasjadest, nagu võitlus Saksa-
maaga maailmaturul ja muud säärased kiskjalikud huvid.
Kuid targu ei jätnud ta siiski lisamata, et inglise rahvas
olevat kõige sobivam rahvas maailma valitsejaks. Ainult
inglastel olevat selleks kohane iseloom . . .

Niisugune näis olevat mitte ainult missis Weltoni kaljukindel veendumus. Tol päeval torkas inglise kodanluse šovinism üldse silma — teravana, pealetükkivana. Šovinism ei kobrutanud neil vahuna üle nagu saksa fašistidel, vaid oli pärmina põhja settinud. Leedid ja džentlmenid ei uhkustanud ju tavaliselt oma rassiga, sest inglase üleolek teistest rahvastest oli nende meelest enesestmõistetav tõsiasi — sõnadetagi selge. Seltskondlikus vestluses peeti heaks tooniks isegi nõökida üksteise „inglaslikkust“, kiruda „inglise karakterit“ ja selle kulul nalja heita. Kuid seda hirmsamad olid Hilja meelest need üksikud šovinismi väljapursked, mille tunnistajaks ta vahel sai Weltonite elutoas, kus lahkeilmeline kiskja äkki näitas küüsi . . .

Nüüd olid tulemas jõulupühad ja missis Welton muutus jälle pillavaks, nagu ta oli olnud „inglise verd“ sümbooliseerivate moonide ostmisel. Võib-olla ootas suuri külalisi? Vähemalt lastele oli ette nähtud pidu valitud perekondadest koolivendade ja -õdedega. Pikalt kaalutleti, keda kutsuda. Nüüd olid kirjalikud kutsed iluümbrikes juba välja saadetud.

Arid ronisid otse nahast välja jõulukaupade reklaamimisega, püüdes üksteise võidu silma torgata. Kus olid vaateaknale tekkinud puust karikatuurid magusalt naeratavate mannekeenide asemele, kus olid jõuluinglid ja püha perekond ise vitriini asunud, kus korraldati laatu, näitusi ja lasteetendusi ostjate ligimeelitamiseks.

Uhel päeval teatas missis Welton, et ta on ostnud piletid kogu perekonnale kohalikku linnateatrisse, kus pidi jõulupäeval toimuma traditsiooniline pantomiimietendus. Hilja oli tahtnud minna oma sõpradega. Nüüd tuli tal sellest mõttest loobuda. Kuid ta lootis neid seal kohata ja ootas etendusepäeva suure elevusega.

Kuid teatrisse jõudes selgus talle, et kohtumisest ei saanud juttugi olla. Teatrisaal ja rõdud olid rahvast täis

ja ehitis nõnda suur, et sõprade leidmine näis lootusetu. Jalutusruumid aga puudusid. Pealegi istus Weltonite perekond all parterris, kuna Margery ja Fred olid kindlasti jälle rõdul . . .

Mitmendas platsis ta ise istus, sellest polnud Hiljal aimu, sest erihinnaliste isteplastide arv ulatus siin vähemalt kümneni. Igatahes Weltonite koht tingis üleriiete mahavõtmise. Missis Welton heitis oma sametjaki õlgadelt ja toppis tooli alla. Sedasama tegi mister Welton oma vihmamantliga. Hilja toimis nende eeskujul ning märkas, et põrand oli kaetud puhta vaibaga ja sellest polnud tõepoolest mingit ohtu riinetele.

Hilja vaatas selja taha, kõige ülemise rõdu poole, kus võisid istuda Fred ja Margery. Ta uskus nägevat Margeryt, tundes teda eemalt ta roheline kostüümi ja pealiigutuste järgi. Nägu oli selles kauguses vaevalt tuntav. Siiski püüdis Hilja end veenda, et Margery kõrval keegi sirutas kaela ja naeratas mingit poolhaput naeratust.

Nad kuulusid täna eri klassi. Hilja koos Weltonitega oli nüüd keskklassi hulgas, tema sõbrad aga, nagu ikka, töölisklassi seas.

Hilja istus ja mõtles, kui kummaline see oli, et Londonis igaüks teadis oma klassikuuluvust ja nii vähe üle astus oma klassi harjumustest. Esimest korda oli ta seda märganud, kui koos Margeryga külastas üht tema tuttavat, noort leiboristi, keda vaadati kui võimalikku lüli ühise võitlusrinde loomisel imperialistide vastu.

„Teil on siin väga mugav,“ oli Hilja toas ringi vaadanud.

Ning too vastas kohe:

„Aga see on ju ikka nõnda alama keskklassi juures! Üks tuba hoitakse puhas, teistes elatakse.“

Kõike seletati siin klassiga ja klasse võeti niisama loomulikena, nagu oleks vanajumal nad ise loonud.

Ka linnateatris olid klassid selgesti näha. Sellal kui

ülemistel rõdudel kampsuneid kooti, kandis kirevas livrees neegripoiss loožidesse auravaid šokolaaditasse. Seal nõjatusid pehmele polstrile härrad frakkides ja daamid sätendavais tualettides, sõrmis briljantsõrmused, silmakoopais monoklid. Need olid pärishaid. Juba eemalt paisitis, et see rahvas elab millestki muust kui oma tööst ja vaevast. Olgugi et nad Nizzas, Monte Carlos ja Kalifornias käisid talvitamas, oli neil sensatsioonidest puudus ja nad naersid kõige kriiskavamalt kahemõtteliste naljade üle.

Keskel all aga istusid Weltonid lihtsasse sametisse ja smokingisse riietatult ja arutasid, kas osta lastele vahu-kooremaistusi või õunu.

Missis Welton seletas Hiljale pantomiimi „Dick Whittington ja tema kass“ sisu. See oli lugu esimesest legendaarsest Londoni linnapeast, kes kehva poisikesena jalgsi Londoni matkas, ainsaks varanduseks must kass. Toosama kass hävitas kuninglikus lossis hiired ja sai nõnda oma peremehe õnne rajajaks, tehes ta kuninga väimeheks.

„Näib, millised kupleed nad tänavu lisavad Dick Whittingtoni loole!“ uudistas missis Welton, oodates eesriidekerkimist. Kuulusid ju pantomiimilavastuste juurde ka iga-aastased uuendused, mis pidid kajastama päevasündmusi.

Silmale avanes inglise kodanluse sajanditevanunemüüt, et „Londonis on tänavad sillutatud rahaga“. Dick Whittington oma kassiga tegi läbi rea kirevaid seiklusi, mis viisid ta nii maale kui merele. Muidugi ei näidatud siin Buuri sõda ega orjakauplemist ega muid vägivallategusid, millega oli sillutatud tõelise kodanluse tõeline tõusutee — „valge tõu koorma“ kandmisel. Laval oli muinasjutt, mis andis rohkesti võimalusi kullasäraliste stseenide loomiseks. Teater sai kord välja panna kogu oma luksusliku varustuse ja hiilata tehnikaga.

Merineidude tantsu näidati läbi gaasriide udu, mitme-

värviliste siiddraperiide vahelduval taustal. Illusioon oli täielik. Nagu tõelised Anderseni muinasjuttude kalasabadega merineitsid hõljusid, ujusid ja mänglesid vee all.

Vaatajad ahhetasid, samuti nagu musta kassi akrobaatiliste hüpete puhul.

„Kass on tänavu vaimukam kui kahe aasta eest!“ sosistas Hiljale missis Welton, kes oma elus oli vahest näinud juba kümme-kond sama pantomiimi etendust.

Kassi naljad, millega ta publiku poole pöördus, tundusid Hiljale pentsikud, kuid nad kutsusid esile kilkavaid naerupuhanguid Weltonitelt ja veel enam inimestelt loožides.

Ja siis järgnes see, mida missis Welton oli ammu oodanud, — uudsed kupleed.

Esimeseks „tõmbenumbriks“ kujunes saksa politseitants, kus nõögati militaristlikku rangust, kohmakust ja kohtlust.

Kuskilt kostis lapsehääli:

„Mammi ütles, et see on Hitler!“ Ja kogu saal pistis laginal naerma.

Hiljale jäi alati arusaamatuks, miks inglise kodanlus just militarismi väliseid vorme nõnda vihkas. Kas neil tõesti midagi muud ei olnud öelda Hitleri aadressil? Ikka juhiti teravused saksa pedantsuse, „askeetlikkuse“ jne. vastu, mida inglane juba „tõuliselt“ vihkavat. Eks jutustanud missis Weltongi oma mullusest tüdrukust, sakslanna Berthast lugusid, et naeruvääristada tema äärmist säästlikkust, vähest söögiisu ja liigset korralikkustki... Ometi olid kõik need omadused perenaisele väga kasulikud! Ja küllap ta südamesopis kahetses, et oli lasknud Bertha ära minna...

Missis Welton elas tükile kaasa. Ta müksas Hiljat.

„Kuulake, kui päevakohane, kui tore!“

Hilja noogutas viisakalt.

Ja kui teatrist lahkuti, tundus talle, et inglise kodanlus

läheb rahuldustundega oma kalkuniprae juurde — sõda oli „võidetud“!

Sel õhtul saabus missis Weltonile kiri Inglise tööministeeriumilt.

Kiri sisaldas ametliku järelepärimise Hilja Nurme ja pererahva suhete kohta.

„Teie majas elab välismaalane. Mis tingimustel? Kas ta töötab teenijana või on külaline?“

See oli kirja peamine sisu. Selgituseks oli lisatud, et teenija on see, kes vähemalt 15 šillingit nädalas palka saab majateenijate ametiühingu otsuse kohaselt. Külaline on see, kes elab majas, kus on olemas vähemalt üks teenija. Teised kategooriad ei ole lubatud.

Kiri pani Hilja suhted Weltonite perekonnaga ebaseaduslikku valgusse.

Mõlemad pooled olid nõutud. Millal oli välja antud selline seadus? Ja milleks?

Põhjust polnud siiski raske aimata. See oli tööpuudus. Odavalt värvatud välismaa emigrandid võisid inglise majateenijate palgad alla lüüa. Ning selle vastu katsuti leida rohtu.

Missis Welton teadis oma kogemustest, et paljud pereained kasutasid juhust pidada teenijaid taskuraha eest. Kuid ta ei tahtnud end nende hulka arvata.

„Minu kui puritaanliku perekonna võsu paneb see raskeesse olukorda,“ ütles ta. „Ma ei taha seadusest üle astuda.“

Ja kuigi missis Weltonil oli kiusatus tööministeeriumile luisata, et maksab Hiljale 15 šillingit nädalas, sai ta endast võitu ja vastas, kirjeldades tõelist olukorda ning paludes kuu aega pikendust „ümbekorralduste“ tegemiseks.

Hilja ees seisis nüüd valik, kas tagasi Tartusse või otsida uus koht.

„Ümberkorralduste“ üks võimalus oli küll ka Weltonite majas teenijana tööle asuda, kuid teenijakaup neil ei sobinud. Missis Welton kõhkles. Ka Hiljat ei huvitanud teenijakoht. Ta eesmärk oli praktiseerida inglise keelt. Olles kord juba Londoni sõitnud, ei tahtnud ta õppimist pooleli jätta. Töökoht poole tööjõuga ja poole palgaga sobis talle kõige paremini.

5

Ilmad olid muutunud uduseks. Ühel hommikul ärkas Hilja külmavärinaga ja leidis aknast välja vaadates, et aed on kadunud. Oieti polnud see kadunud, vaid üle ujutatud kollakasvalge vatitaolise uduga, millest nõrga siluetina välja ulatus ainult pikima puu latv. Toad olid täis teravat rõskust, mis puges otse kontidesse. Paks udu täitis kogu Londonit. See oli „tõeline hernesupp“, nagu londonlased ütlesid. Kui perekond ilmus vöbisedes hommikusöögile, arutati tõsiselt küsimust, kas lapsed võivad kooli minna ja kas Hiljal poleks targem oma kohaotsimise-sõidud edasi lükata, kuni udu lahtub.

Kuid Hilja polnud nõus sõite edasi lükkama. Ta ei võinud enam viivitada. Kuu aega oli varsti möödas, ja temale oli tehtud ainult „ebaseaduslikke“ kohapakumisi — samadel tingimustel mis Weltonite juures.

Astunud udusele tänavale, ei suutnud Hilja algul midagi näha. Majade kontuurid joonistusid lähedal ähmaselt, kaugemal kadusid hoopis. Tänavliiklus oli seisma jäänud, või peitis seda paks udu kõnniteel käija silme eest.

Minnes läbi vaikse Pargi tänava, kuulis Hilja ainult jalgrattakella kõla. Keset teed pidi olema sõitjaid, ent ta ei näinud neid. Alles peatänava nurgal kohtas ta inimest, politseinikku, kes, latern käes, astus tigusammul veereva

auto kõrval. Samas seisis omnibuste rida, mis olid udu tõttu seisma jäänud.

Pikapeale harjus Hilja silm ja ta nägi isegi päikest vaevaltmärgatava roostekarva laiguna läbi udu virvenda- vat. Hilja pilgud otsisid kirikut, mille nurgalt ta oli har- junud keerama metroojaama. Ta kobas kätega kivimüüri ja tõstis pead, kuid polnud võimalik selgeks teha, kas ehi- tis on torniga või mitte. Tuli uskuda vaistu. Ta leidis lõpuks metrosissekäigu ja sõitis aadressi järgi pärale.

Kuid Hiljal polnud sel päeval õnne. Uhes majas ei sobinud kaup seetõttu, et ta polnud nõus 12-tunnise töö- päevaga; teises kohas tõmbas ta rätikuga koos tikutoosi taskust.

„Kas te ehk suitsetate?“ küsiti temalt. Ja kui Hilja noogutas, tõrjuti hirmunult käega.

„Ei, ei! Madam ise küll suitsetab, aga teenijad — mitte iial!“

Lõpuks sattus Hilja ühe edeva paarikese juurde, kust liigne peenutsemine ta tagasi kohutas. Perenaine istus rõskusest hoolimata kerges pidžamas, lakitud varba- küüned eretasid sandaalirihmade vahelt. Ta lihtsalt ei raatsinud katta oma ilusaid jalgu ja hädaldas ise, et meie ajal olla raske näida rikas, kui sa seda tegelikult pole. Lased sa aga välja paista, et rahakott pole põhjatu, ei ole kerge ligi tõmmata ka jõukaid sõpru. Ja mis on elu ilma rikaste sõpradeta? Hiljale näis, et abilistki vajab see daam peamiselt kellegi või millegi ligitõmbamiseks. Ta ei pidanud end kohaseks sääraste ebamääraste ülesannete jaoks.

Perspektiivid osutusid uduseks nagu tänane ilmgí.

Westminsteri all väljus Hilja korraks metroost, et otsida üles lähim teemaja, kus võiks einestada.

Udu oli muutunud läbipaistvamaks ja parlamendihoone tornid omandasid selles õhus fantastilise ilme. Kõrgemad

ja kaugemad tipud paistsid lillakaina, teised olid sinised, kõige lähedasemad aga hallid.

See oli päeva ainuke tõeliselt ilus pilt ja Hilja imetles seda kaua. Kuid ta polnud ju turist ja tema asi polnud arutada, et pitsilised ehitised, nagu see, on uduste ilmade jaoks otsekui välja mõeldud.

Õhtupoolikul saabus Hilja lööduna „ilusa kolmiku“ väikesse võõrastetuppa.

Ta oli teinud pika ringi ja tundis nüüd ääretut väsimust.

Kolmik ümbritses teda kaastundliku hoolega, turgutas tee ja võileibade abil ning köögitudruk Herta rääkis naljajutte nagu alati.

Aga Liine ütles nukralt:

„Teenijakohti leidub, kuid häid kohti võid otsida tikutulega ja päris häid pole üldse saada.“

Siiski juhatas ta Hilja omalt poolt ühe eesti tütarlapse juurde.

„Sirje Tiik on ainus, kes teid aidata võib,“ arvas ta. „Ärge aga laske end sisse vedada!“

Hilja pistis Sirje Tiigi aadressi tänulikult tasku. Sissevedamist ta ei kartnud. Ta teadis ju väga hästi, mida soovis, — kohta, kus jääks veidi vaba aega õppimiseks. Ta ei tahtnud kedagi petta ega ka ennast koorida lasta. Ja mis muud sissekukkumist võiski siin olla?

6

Väljas pladises vihma kui oavarrest. Vinge tuul puhus. Oli juba pime. Hilja kiirustas. Ta pidi ühes metroojaamas kohtama Fredi ja Margeryt, et minna Töölisteatriisse.

Kuidas ta seda päeva oli oodanud! Nüüd aga tundis end nii väsinuna ja armetuna. Tuju polnud mingisugust.

Ja kui Hilja leidis, et sõbrad olid läinud, lõi ta lootu-

setult käega. Uksinda seda teatrit juba ei leia. Ta oli veerand tundi hilinenud.

Tuli asuda koduteele...

Kössitades metroovagunis ja vahtides oma kinganina-dele, mõtles ta tuseselt sellest, et Inglismaal olid välja kujunenud nii kindlad klassidesse jaotamise reeglid. Nõuti, et oldaks teenija või teenitav. Kas tõesti sel kuul-sal „kompromissidemaal“ oli nii raske vahepealset kujut-leda? Hiljal olid kogu aeg meeles oma kohamured.

Vagunisse astus hindulanna rahvariides, mis koosnes peamiselt valgeist linikuist. Kuldsed jalavõrud läikisid tal läbi siidsuka. Teda vaadati silmanurkadest. Keegi ei pööranud pead, kuid ometi jälgisid tulijat kõik, jälgisid uudistavalt, ja paljudki — ebaaupaklikult.

Hilja oli nüüd sellega juba harjunud, et välismaalasi tunti Londonis peamiselt teenijaina või vähemalt alamail ametikohtadel töötajaina. Instinktiivne üleolek välis-maalasest oli siin niisama juurdunud nagu eesti väike-kodanlases instinktiivne aukartus välismaalaste vastu.

Pilgud, mis heideti hindulannale, polnud kuigi muga-vad.

Hiljas tekkis mingi vihane protest, ta tõusis, pakkus oma koha hindulannale ja samas otsustas ta:

„Ma pean siiski leidma Töölisteatri!“

Järgmises jaamas istuski Hilja ümber ja võttis kursi Margery poolt kord nimetatud linnaossa, kus pidi asuma teater.

Ja kui ta jälle pladisevasse öhe astus, polnud muud teha kui igalt vähegi usaldusväärsest vastutulijalt teed küsida. Teda juhatati vahelduva õnnega — tihti eri suundades. Ta jooksis, et mitte liialt hilineda, ja seisatas vahel hingeldades. Kuhu see teater siis ometi oli peide-tud?

Endagi imestuseks jõudis Hilja lõpuks kohale. Maja oli väliselt nii tagasihoidlik, et seda teatrihooneks pidada

ei tulnud pähegi. Kui mitte üks unine kodanik kõrvalmaja ukse eest Hiljat otse kättpidi poleks kohale talutanud, ta oleks sellest uksest tingimata möödunud.

Maja oli nii vähe teatri moodi.

Eesruumis seisid kahekordsed kontrollid, kes otsekohe piletit nõudsid. Hiljal polnud piletit. Lahtisest saaliuksest paistis aga, et kõik kohad olid täis. Ent etendus ei olnud veel alanud.

Hilja nimetas Margery nime ja palus teda saalist kohale kutsuda.

„Milline organisatsioon?“ küsiti temalt.

„Loodelinna kommunistliku partei haru.“

Piletikontrollija nägu muutus kohe lahkemaks. Ta haaras Hiljal küünarnukist ja viis ta ukse juurde.

„Näete, seal nad istuvadki.“

Hilja vabastati tilkuvast mantlist ja kübarast ning lasti otsekohe saali. Ta juhatati sõprade juurde.

„Kus sa olid, tüdruk? Kuidas mul süda sinu pärast valutab!“ tõreles Margery. „Siin on su pilet, siin kava! Kuidas sa julgesid hilineda, mis?“

Hilja istus Margery ja Tom O'Connelli vahele, võttes mõlemalt vastu etteheitvaid märkusi. Fred noogutas talle ning naeratas hapukalt, kuid koduselt, nagu oleks tahtnud öelda: prömmivad! Noh, ja kulub ära. Ka minuga teevad nad seda vahetevahel.

Hilja sulges silmad ja tõmbas sügavasti hinge. Kui hea oli siin, sõprade keskel! Nende tõreluski oli kosutav. Kas keegi neist taipas, mida pakkus Hiljale nende seltskond? Vist mitte. Kuid see oli ju tükike demokraatlikku Londonit. Ta oli sõitnud siia imperialistlikust Londonist ja tundis end lausa õnnelikuna . . .

Aga Hilja ei väljendanud oma liigutust. Ta püüdis märkustele naljaga vastata ja jutustas siis lühidalt oma kohaotsimise loost.

Margery ja Fred tundsid talle kaasa.

„Kahju, et aidata ei saa,“ rääkis Margery tõsiselt. „Meelsasti võtaksin su mõneks kuuks enda juurde, aga...“

Ta silmad muutusid tumedaks, kui ta poolsosinal jätkas:

„Mu omagi elu on kodus nagu tantsimine tulistel sütel. Isa, ema ja õde vaatavad minule kui väikesele röpasele asjakesele, sest olen kommunist...“

„Nad ei salli seda?“

„Oh ei!“

Ja Margery naeris jälle.

„Kuidas nad võiksidki!... Auväärne väikeametniku perekond... Aga mis veel halvem — ma ei tea ühtki töölisperekonda, kus sa võiksid elada eeskirjade kohaselt.“

Loomulikult polnud võimalust asuda töölisperekonda. Seda teadis Hilja isegi. Ometigi tõstis see ta meeleolu, et sõbrad sellest rääkisid.

Saal sumises vaikselt. Publik tundus siin ühtse perena, mida polnud märgata kuskil teises teatris. Nähtavasti oli sissepääs ainult töölisorganisatsioonidele.

Hilja uuris kavalehte.

Pantomiim „Lapsukesed metsas“ oli nagu kõik traditsioonilised pantomiimid vana muinasjutu aineil päevakohaselt ümber tehtud. Sisu kavalehel oli lihtne. Surev isa annab oma lapsed venna hoolde. Ent vend osutub lastele kurjaks onuks. Ta ihkab surija pärandust. Seepärast saadab ta lapsukesed metsa ja kaupleb kaks röövlit neid hukkama — mõõduka tasu eest. Roima ajab aga nurja õiglane „röövel“ Robin Hood, kes päästab lapsed ja tasub kurjadele kätte.

Saalis kustuvad tuled.

*„Come, comrade, sing with us,
join in the people's chorus!“*

*Come, comrade, march with us,
victory lies before us!*¹

laulab koor avalaulu ja kaob kulisside taha. Algab panto-
miim.

Laval on sügav mets. Kostab surija oigeid ja kahe lapse
nuttu. Nõutult istuvad seal hispaania rahvariides tütar-
laps ja tšehhi rahvariides poiss.

Surija juurde ilmub tema vend, kuri onu — onu Cham-
berlain! Teda on võimatu mitte ära tunda. Chamberlaini
nägu, tema naeratus, tema riietus — sabakuub, kohver,
vihmavari... Monokliga uurib ta surevat venda... Töö-
tab lapsi hooldada, küsib, kui suur on pärandus...

Saalis pääseb lahti midagi meelevalduse taolist. Pub-
lik sisistab üksmeelselt. Hilja taipab, et see on Chamber-
lainile, mitte lavakujule, vaid tõelisele peaministrile. Hea
on meelt avaldada selle vastu, mis sind lakkamatult rõhub!

...Röövliid kohtuvad metsalagendikul teetulba juures
„München“. Üks neist on kõhukas, teine kõhn. Ka need
on publikule „vanad tuttavad“. Uhes on võimatu mitte
ära tunda Mussolinit, teises Hitlerit, isegi haakrist-side
varrukal on selgesti näha. Röövliid tülitsevad saagijaga-
mise pärast.

Lava taga kostab lennukipõrinat ja varsti ilmub puude
vahelt nähtavale kuri onu — onu Chamberlain. Kiirel käi-
gul pühib ta higi laubalt ja lausub:

„Kui mina olin veel väike poiss, siis lepitasin ma alati
kaklejaid...“

Saal müriseb naerust.

Laval aga algab „lepitamise“ tseremoonia, kus onu
pakub röövlitele tasu — laste hukkamise eest. Samal ajal
kutsub ta kohale rahuinglit, kes ilmubki nagu välk selgest
taevast.

¹ Tule, seltsimees, laula meiega, liitu rahva koori! Tule, seltsimees,
marsimeiega, meie ees seisab võit!

Ingel laulab heleda sopraniga:

„Toon valgust kõikjale, kuhu ilmun.“

Kaks röövlit ja onu tantsivad ta ümber ringmängu tehes.

Kuid prožektorist lastav valgus ei näi inglisi lugu pidavat. Niipea kui ta valguslaigu keskele asub, põgeneb see tema eest ja ingel koos kolme röövliga on jälle varjus.

... On alanud jaht lastele kõigi pantomiimile omaste seikluste saatel. Lapsed põgenevad, röövliid ajavad neid taga. Loosse põimuvad inglise kapitalistid-aristokraadid ja kuningakoda. Siingi esinevad tuntud tegelased. Lady Astor oma ringkonnaga, kuningas ja kuninganna. Aristokraatide koor laulab koraaliviisidel laulu oma sinisest verest, mis andvat talle kõik õigused. Kuningas on „peen“, kuid rumal nagu tolajuku, keda kuninganna igal sammul peab õpetama.

See kutsub saalis jälle esile lõbusa naeru ning sisina.

Ent kui lõpuks ilmub lavale aus õigusemõistja Robin Hood, kes sadades inglise muinasjuttudes karistab ülekohut ja avitab õigeid, ei suuda publik end enam taltsutada. Hiljagi tunneb, kuidas ta koos teistega muutub lapselikult ülemeelikuks. Nad hõikavad vahele, plaksutavad. Stseene tuleb alatasa katkestada...

Robin Hood on vene rahvariides. Pole kahtlust, keda ta kujutab. Kuid ta võitlus kahe röövliga on laval arendatud omaette põnevaks looks.

Publik naerab, karjub, plaksutab.

Ja viimaks, kui tantsivad kolm võidukat tegelast — Robin Hood ja kaks päästetud last, igaüks oma rahvantsu —, tunneb Hilja, et ta on juba väsinud meelt avaldamast.

Nad vaatavad O'Connelliga teineteisele otsa. Plaksutaks veel, aga ei jaksa!

Hilja hakkas kavalehel uurima näitlejate nimesid. Seal

puudusid Hitleri, Mussolini, kuninga ja kuninganna osakandjad.

„Need on konspiratiivsed,“ seletas Tom talle. „Politseid võib ju otsida, kuid mine võta kinni laia Londoni pealt!“

„Aga peaministrit võib karrikeerida?“ tegi Hilja suured silmad.

„Jah, see on lubatud.“ Tom naeratas sarkastiliselt ja tõstis nimetissõrme püsti. „See on üks killuke neist demokraatlikest vabadusist, mille eest inglise töölisklass nii palju on verd valanud!“

Hilja noogutas mõtlikult. Demokraatlikud vabadused — vabadus uulitsanurgal kõnelda, kõikjal, isegi klassikalises teatris organiseerida avaliku arvamuse survet, ja lõpuks kõige tähtsam — omada legaalselt parteid... See kõik oli olemas, kuid seda ei kinkinud rahvale ju valitsus, kuningad ega kodanlus! Selle oli töölisklass samm-sammult kätte võidelnud tšartistide ajast peale — saja aasta jooksul! Kuidas võis tema, Hilja, sellest mööda vaadata? Sama võitlus käis ju kuumalt-palavalt iga päev edasi. Iga miiting ja demonstratsioon, tänane etenduski oli tükike kibedat võitlust... Ilma kõige selleta oleks kodanlus töölistel ammu suu sulgenud. Aga inglise kodanlus tegi alati väikseid järeleandmisi oma positsiooni säilitamiseks...

Et praegu oli Inglismaa veel avatud mõningatele emigrantidele Hitleri eest, selle üle uhkustas ülbe inglise kodanlus kui „oma“ demokraatia üle, ent see polnud ju tema teene, vaid töölisklassi pideva võitluse tulemus!

Selleks olid verd valanud juba esimesed masinatepurustajad, kes 170 aastat tagasi tõusid relvadega esimeste vabrikantide vastu... Selle eest olid kannatanud Manchesteri töölised, kes kuulsas „Peterloo lahinguks“ nimetatud kokkupõrkes 1819. a. kaotasid kodanlusele ja said massimõrva osaliseks... Selleks olid tšartistid, esi-

mene hulgaline töölisklassi partei, juba ühele oma petitsoonile kogunud 5 miljonit allkirja... Selleks... jah, igaks demokraatlikuks uuenduseks — valimisreformideks, töölisühingute keelu kaotamiseks, tööpäeva piiramiseks — kõigeks, kõigeks tuli töölistel kodanlust sundida, suruda, ähvardada ülestõusudega, vastuhakkudega, streikidega, massiliste meeleavaldustega...

Millega on kodanlusel siin uhkustada? Kas sellega, et Marx elas Londonis emigrandina, et Lenin on töötanud Briti Muuseumis, et Venemaa bolševikud on siin pidanud oma kongresse? Loomulikult oli see kõige vähem inglise kodanluse huvides ja kõige vähem tema teene. Tema teod viisid häbistava järjekindlusega Müncheni kokkuleppe poole. Temale olid omased kuulmatud roimad. Ainult töölisklass sõdis siin demokraatia eest, ja sõdis meeleheitlikult. Niipalju kui siin üldse demokraatiat leidis, oli see tööliste võitluse vili, nende vere ja vaevaga ostetud. Ja just nüüd tuli töölistel küünte ja hammastega pidada lahinguid demokraatlike vabaduste kaitseks pealetungiva fašismi vastu...

Kõik see mahtus lühidalt saalis väljapandud loosungeisse „Maha Chamberlain!“, „Maha Müncheni kokkulepe!“, „Elagu Inglise-Nõukogude pakt!“ „Võitlusse rahu eest!“

7

Sirje Tiik elas Oxfordi tänavas. Ka tema uksel polnud ta oma nimekaarti, vaid inglise nimi — Corner.

Hilja koputas. Uks avanes õige pisut ja mesiblond naisepea ilmus nähtavale.

„Kas minu juurde?“ küsis ta mahedalt.

„Kas teie olete preili Tiik?“

„Jah... Oodake üks moment, kullakene, see olen mina! Kas koha asjus?“

Kuulnud, et jah, ta sulges ukse.

Mõne sekundi pärast avanes uks uuesti. Sama mesi-blond naine astus uksele, tervitas väga südamlikult ja palus sisse.

Sirjel oli oma võõraste vastuvõtuks kõlblik toake. Kamin, laud, peegel ja midagi kušeti taolist. Tuba oli üles löödud värviliste kardinate, kirjute laualampide ja pudipadiga, et jätta mugavat muljet. Kõik oli kerge, õhuline ja väga „daamilik“.

Kuulanud ära Hilja loo, ütles Sirje Tiik:

„Jätke see minu hooleks, kullakene! Ma muretsen teile niisuguse koha, nagu teil tarvis.“

Ta pani Hiljale käe ümber õlgade, rääkis tühja-tähja lõbusat juttu, nagu oleksid nad ammust-aega tuttavad, ja avaldas üldse äärmist lahkust. Kui Hilja minna tahtis, sundis ta teda istuma ja veidi puhkama.

Paar korda kutsus Sirjet teisest toast ebamäärane naisehää, ja Sirje kadus vabandades. Kuid ta ilmus mõne minuti pärast jälle, ikka erilise kelmikusega naeratades, nagu mingi „blond unelm“.

„Ka minul on kohustusi,“ ütles ta. „Olen teenija nagu teisedki. Ent oskasin leida koha, kus aega jääb ka muudele harrastustele. Elan noorpaari juures. Mees on terve päeva kodunt ära. Ma einestan naisega koos ja teen majatalitusi. Kuid aega jääb mul ohtrasti üle. Õpin näiteks prantsuse keelt . . . Inglise keeles olen juba täielik spets. Ja kas arvate, et nad seda ei hinda? Oo! Kohta peab leida oskama. Teie aga ärge muretsege, kallid! Ma korraldan kõik. Jätke mulle ainult oma aadress ja telefoninumber! Meie, eestlased, peame ju üksteist aitama. Oleme siin nagu võõrleegion . . .“

Hilja oli pisut uimane teise hoolitsusest, tema naljast, naeratustest ja „kullakestest“. Sõna „võõrleegion“ aga kõlas nii võikalt, et ta ehmus.

Lahkudes Hilja kordas veel, et soovib kohta, kus oleks

rohkem vaba aega, ja lepiks seetõttu ka väiksema palgaga... Eriti aga soovis ta kohta samas linnaosas, kus ta praegu asub.

Ja Sirje lubas kõige eest hoolitseda, välja arvatud loodelinna rajoon.

„See ei olene minust,“ ütles ta.

Hilja aimas, et tal tuleb lahkuda sõpradest, ja püüdis neid nüüd võimalikult tihti kohata.

Nad sõitsid veel kord kolmekesi välja. Seekord oli nende eesmärgiks Albert Hall, kus toimus Hispaaniast tulnud inglise vabatahtlike vastuvõtt.

Sõitnud kümnekond jaamavahet mööda maa-aluseid teid, väljusid nad rahvamurdu. Margery pakkus Hiljale kohe oma käsivart.

„Siin mitte ära eksida, tüdruk!“

Aeglaselt nihkusid nad edasi.

Hilja märkas oma suureks rõõmuks, et oli jälle kord sattunud demokraatiasaarekesele keset imperialistlikku Londonit... Juba terve kvartaali ulatuses enne kohalejõudmist võis märgata aina töölisrahvast. Siin müüdi proletaarset kirjandust, siin pöörduti üksteise poole sõnaga „seltsimees“, siin jalutasid neegrid sõbralikult rahva hulgas ja keegi ei vahtinud neid. Mõned mustanahalised pakkusid kirjandust kolooniate olukorra kohta.

Ehkki koosolek Albert Hallis oli juba alanud, voolas üha rahvast miitingusaali, mis mahutas kümneid tuhandeid. Nähtavasti olid siia kokku kogunenud kõik Londoni töölisorganisatsioonid. See polnudki nagu saal, vaid jätis pooliti vabaõhuruumi mulje oma hiigelklaaskatusega metalltugedel. Nõnda olid ehitatud suured jaamahooned.

Margery, Fred ja Hilja jõudsid parajasti rõdul istet võtta, kui Rahvusvahelise Brigaadi esindajad oma lahingulippudega sisse marssisid. Margery hüppas püsti nagu elektriseeritud.

„Hurraa!“ hüüdis ta rusikat tõstes ja tõmbus üleni punaseks erutusest.

Hiljagi otsekui kisti kikivarbaile. Kuid ta ei saanud sõna suust. Umberringi matsid tervitushüüded orkestri hääle.

Kuid just see määratu jõu väljapurse tegi ta tummaks.

Kõnelesid brigaadi liikmed, lahingumehed. Lühidalt, veendunult esitasid nad oma loosungid ja tõotasid jätkata võitlust reaktsiooniliste jõudude vastu.

Hiljat vaevas rahutus. Kõnesid, laule ja ovatsioone kuulates raputasid teda nagu külmavärinad. Hiiglakasvuline neeger, kuulus Paul Robeson laulis nõukogude laulu „Suur ja lai on maa, mis on mu kodu“. Ta mahe sügav bass otsekui paitas kõrvu, samas täitis avara ruumi haruldaselt jõulise kõlaga ja vallutas kuulajad.

Kuid selle laulu mõjul tundis Hilja end eriti kodutuna. Kus oli tema kodu? Kas „võõrleegionis“, millest rääkis Sirje Tiik? Või siin demokraatiasaarekesel keset imperia-lismiookeani? „Minu kodu kumisevast rauast...“ Nii kõlas meremeeste laul tema kodumaalase Tammlaane näidendist, kuhu Hispaania küsimus oli vargsi sisse poetatud maailmakaarte ja kursside katte all. Jah, tema kodumaal ju ka oli oma demokraatiasaareke — see oligi ta ainus lootus.

Aga Hilja oleks tahtnud, et ka Eestis võiks nõnda vastu võtta Rahvusvahelise Brigaadi liikmeid. Oleks tahtnud, et töölised suuril rahvakoosolekuil täiel häälel võiksid avaldada oma mõtteid. Kuidas kõneleksid siis Ain ja Kalju!...

V. ORJAKS MUUDUD.

1

Mõne päeva pärast saabus Hiljale kutse ilmuda Maja-teenijate Vahenduse Agentuuri.

See oli suur büroo kesklinnas. Mitmed ruumid, laialdane asjaajamine ja ametnikkond.

Hilja juhatati ühte tuppa, kus Sirje Tiik teda esimesena tervitas.

„Tulite ikka!“ hüüdis ta. „Kui tore! Meil siin nõutakse täpsust . . .“

Sirje näis tuttav olevat kõigi ametnikega ja paljude daamidega, kes siit läbi käisid, sirvides ankeete teenijakandidaatide kohta. Ankeetidel olid märgitud peamised oskused, mille järele nõudmine kõige suurem, — inglise keel, keetmine, autojuhtimine, „lastearmastus“ jne.

Sirje sädistas ühega, sädistas teisega. Hiljat palus ta oodata. Viimaks näitas ta Hiljale juba vormistatud dokumenti.

„Siin on teie leping missis Browniga,“ ütles ta, „puudub ainult allkiri.“

„Aga mina ei tunne ühtki missis Browni! Ma pole teda näinudki. Ja ma ei tea tingimusi!“ imestas Hilja.

„Tingimused on täpselt need, mis teile vaja. Aga nüüd, kullakene, vabandate mind, ma pean otsekohe minema.“

Sirje naeratas magusalt ja jättis ametnikega soojalt hüvasti, kusjuures teda väga tänati lahke abi eest . . .

Hilja hoidis oma lepingut kui paberilipakat vastu tahtmist peos.

„Olge hea, istuge, miss Nurm! Missis Brown saabub viie minuti pärast!“ hõigati talle lähima telefoni juurest ja naisametnik asus vastu võtma uut kõnet.

Hilja püüdis selles virvarris aru saada, mis oli temaga juhtunud. Talle selgus, et lepingu allakirjutamisega on aega ja et suurem osa perenaisi eelistabki seda alles nädala pärast teha. Tähtis oli siin ainult suhe agentuuriga korda seada, sest agentuur sai iga teenija pealt vahekasu.

Saabus missis Brown. See oli pealtnäha päris heatujuuline noor naine, punapõseline, paksu sinakasmusta juuksetukaga ulja bareti serva all. Ta oli sportlikus laias palitus ja niipalju kui Hilja oskas otsustada, mitte eriti närvieline, kitsi ega kõrk.

Missis Brown oli saabunud oma autos ning sõidutas nüüd ka Hilja uuele kohale.

Brownide maja asus Thamesi lähedal, pisikese puiestee ääres. „Ilus koht!“ mõtles Hilja. Ainult metroo ei käinud siia ning tal tuli tagasi sõita rongiga.

2

Tagasiteel ta seediski oma esimesi muljeid. Brownide maja — suur ja hämar kolmekordne üheperekonna-elamu. Aknaread punaste plüüškardinatega... Kas neid kõiki pidi iga päev avama ja sulgema?

Majas elasid peale missis Browni veel tema abikaasa, kes tegeles advokaadina, ja kolmeaastane tütar Lily. Kokk oli vallandatud liiga võrtsitatud toitude keetmise pärast ja teenijatüdruk oli paar nädalat tagasi ära jooksnud...

„Kas siis minul nüüd tuleb teha nende mõlema töö?“ küsis Hilja, kui missis Brown talle olukorrast jutustas.

„Ei, ma keedan ise, mulle meeldib keeta.“

Siiski, Hilja ei suutnud seda uskuda ja missis Brown lisas seletuseks:

„See tähendab, hommikusöögi valmistate teie. Lantši teen mina . . . see tähendab, ma panen kõik valmis, teie ainult teostate keetmise protseduuri. Teeks ei ole midagi erilist keeta. Aga lõunasöögi valmistab passija . . . see tähendab, ta teeb prae ja pudingi, kõik, mis keerulisem . . . Aga juurvilja keedate teie, seal ei ole ju mingit oskust vaja! Kohvi teete ka teie, seda ma õpetan teile ise . . .“

„Uhe sõnaga . . .“

„Ma näen juba, mis te tahate öelda, Hilja! Ei, ei. Keetmisega on lihtne! Siin võime palju kompromisse teha. Aga kõige tähtsam on, et te lapsega läbi saaksite.“

Märgates Hilja vaidluskatset ruttas missis Brown uue ettepanekuga:

„Lepime kokku nädalase prooviaja peale. Kui teineteisele sobime, teeme kindla kauba, kui ei, pole midagi parata.“

Sellega Hilja nõustus.

Ära minnes vaatas Hilja nimesilti ukssel: „Brown-Chestney“.

„Kuidas ma pean teid kutsuma?“ küsis ta. „Kas missis Brown või missis Chestney?“

Perenaine seletas:

„Kahekordne nimi tuleb sellest, et mu abikaasa, advokaat Brown, päris ühe Chestney-nimelise mõisa. Aga teie kutsuge mind lihtsalt „madam“, ja mister Browni — „sir“!“

„ . . . Ärge laske end sisse vedada!“ oli Liine öelnud. Nõndaks! Tavaline teenijakoht! . . . Ja ehkki Hiljal seisis veel ees terve nädal prooviaega, taipas ta, et see polnud igatahes aeg uue koha otsimiseks.

Nüüd juhtuski see, millest Ludmilla Tartus oli rääkinud. Rattad hakkasid keerlema ja viisid Hilja kõigi kohvritega mitte ainult teise linnaossa, vaid ka teise ajajärku. Tavalised vagunirattad, kuid samal ajal Wellsi jutustuse ajamasina rattad, mis võivad sind kanda nii tulevikku kui ka minevikku . . .

Näis, et keset moodsat kapitalistlikku suurlinna oli ta astunud feodaalsuhetesse, mis iga päevaga süvenesid.

Hilja ei osanud seda endale kuidagi seletada. Kõik oli väliselt väga tavaline. Missis Brown käis tütrega auto sõidul — sõbrannade pool teed joomas. Tuli tagasi, õhetav ja värske, astudes hoogsalt oma laias sõidupalitus nagu mingi kreeka Artemis. Ta ei kõrgendanud kunagi häält ega teinud kodus stseene. Isegi teenijaga oli ta väga viisakas. „Palun“ ja „tänan“ saatsid iga korraldust ja selle täitmist. Head tooni ei rikutud Brownide majas silbi võrragi, kuid „madam“ nõudis Hiljalt orjapsüühikat . . .

Kuna missis Brown harrastas armuliku käskijanna tooni, siis advokaat Brown-Chestney, kes oli Oxfordi haridusega ja mõisaomanik, käitus veel kraad viisakamalt ning kraad ülimuslikumalt. Õhtuti kella seitsme paiku ilmus ta pikk hallis ülikonnas kogu köögiuksele. Ent mitte enne, kui ta oli koputanud ja Hiljalt loa saanud sisse astuda. Seistes uksele, ta naeratas heatahtlikult ja tal olid poisilikud süütud helepruunid silmad. Advokaat Brown, uhke oma liberaalsusele isiklikult kööki ilmuda, vabandas ja küsis tavaliselt viskiklaasi. Ja Hilja pidi talle korduvalt ütleva, et klaasid on söögitoas puhvetis. Siis „sir“ tänas ja ütles, et leiab need ise. Kuid mõne päeva pärast unustas jälle. Mõnikord kloppis ta söögitoast kööki viivale luugile, mille kaudu serveeriti toitu, pistis pea sealt läbi ja küsis, kas majapidamises on millestki puudus.

Hilja taipas, et kööki peeti tema residentsiks. Ta mõis-

tis ka, milline kohutav segadus oleks tekkinud, kui ta läinuks omal algatusel elutappa härraste seal viibides. Nii-sama kohutav segadus oleks tekkinud, kui härraste kella helistamise järel Hilja ei oleks otsekohe sisse astunud. Ta pidi alati käepärast olema ja seetõttu võiski ta ainult ööseks siirduda oma tuppa, mis asus maja kolmandal korral.

Ainult väike Lily, see elav ja vallatu laps, ei osanud veel mingit vahet teha teenija ja oma klassist täiskasvanute vahel. Ehkki ta eelistas ema, nagu kõik kolmeaastased, läks ta meelsasti Hiljaga jalutama, kui säärane kompromiss vahel tehti. Ja see oli kompromiss, sest põhimõtteliselt ei peetud teenija seltskonda ka lapsele mitte kõige sobivamaks.

Hilja ei tundnud veel kõiki majatöid. Kuid seda ei pandud talle pahaks. Pererahva kogu tähelepanu oli juhitud sellele, et ta käituks „nagu teenija“.

Juba esimesel päeval algas Hiljal tutvumine nende kirjutamata seadustega, mis määrasid tema ja pererahva suhted. Kõigepealt ei andnud perenaisele rahu vormiriiete küsimus.

„Te ütlesite, Hilja, et teil ei ole vormiriideid?“

„Ei, madam . . .“

„Kas teil ei ole mingit sinist puuvillriidest kleiti, nagu teenijad harilikult kannavad?“

Hilja vaatas talle imestades otsa. Kust pidi ta võtma vormiriided, olles esimest korda elus teenijaks. Ta näitas oma riided perenaisele ette, osutades ühele lihtsale ruudulisele, mida kavatses töö juures kanda. Madam Brown hakkas naerma.

„Olete naljakas, Hilja!“ hüüdis ta. „See on ju villane riie. Teile aga on tarvis puuvillast, nagu kõik teenijad kannavad!“

Ta mõtles veidi ja küsis siis:

„Aga kuidas saab pärastlõuna-riietusega? Ma tahan, et te pärast lõunat kannaksite musta siidkleiti — valge

kraega, põllega ja tanuga. Siis on ilusam vaadata, kui te kohvikandikuga tuppa astute.“

Missis Brown teatas veel, et Hilja peab iga päev kell kolm vannis käima, nii olevat tema teenijad alati teinud . . . Siis tõusis ta ohates. Ja ehkki tal oli sel päeval peavalu ning palju askeldust, ajas ta end lõpuks vapralt sirgu, tõmbas laia palitu selga, istus autosse ja kihutas linna — teenijale vormiriideid ostma.

„Proovige, Hilja, otsekohe!“

Hilja riietus kordamööda helesinisesse kohmakasse puuvillast kleiti ja toaneitsi univormi.

Madam ohkas kergendatult:

„Jumal tänatud, see istub kuidagi! Võtke seda sinist ainult veidi kitsamaks!“

Alles nüüd võis missis Brown puhkama heita. Ta tegi seda ilmel, nagu oleks sooritanud mingi tõsise ja raske töö.

Hilja päevatöö oli väga pingutav. See algas hommikul kella poole seitsme ajal kardinate avamisega kõigi akende eest ja lõppes õhtul kella üheteistkümne paiku kuumaveepudelite paigutamisega sängidesse ja klaasi apelsinimahla asetamisega öölaudadele.

Paar tundi vaba aega enne teejoomist kulus köögitudrukust toaneitsiks moondumisele.

Õhtul valutasid jalad. Surmlik väsimus oli röövinud isugi ja une. Ta tundis kohutavat tuimenemist . . .

See oli koht, mille taolist Hilja kõige vähem oli igatsenud. Aga kui perenaine enne nädala lõppu tegi ettepaneku kaup kinnitada, Hilja nõustus, sest tal polnud enam energiat uue koha otsimiseks. Ja kuhu oligi tal minna?

Sel päeval ütles missis Brown välja ka oma saladuse. Ta olevat seitsmendat kuud rase. „Lepime kokku, Hilja,“ ütles ta, „et mina ei aja teid ära, mis ka juhtuks, ja teie ei jäta mind maha, enne kui minul kriitiline aeg on möödas!“

Uhel hommikul elutuba koristades leidis Hilja ümbriku, millest libises välja sedel Sirje Tiigi allkirjaga. Hilja luges kirja läbi ja kohkus nii oma teost, kui loetu sisust.

Kõigi viisakusavaldustega pöördus Sirje madam Browni poole ja palus andlikult teatada, kuidas uus majateenija meeldib. Sirje vabandas väga, et pole ise saanud Hiljaga lähemalt tutvuda, kuid julges teda soovitada teatud põhjusel. Vajaduse korral — see tähendab, kui on mingeid ebameeldivusi Hilja juures — lubas Sirje ise temaga rääkida ja teda õpetada, et madamil poleks millegi üle nuriseda. Lõpuks Sirje teatas, et on saanud oma 10-šillingilise tasu teenija vahendamise eest, ja tänas aupaklikult.

„Orjakaupleja!“ mõtles Hilja. „Seda ma talle ei kingi!“

Esimesel vabal õhtupoolikul otsis ta Sirje Tiigi üles. Sirje oli hommikmantlis, lilleline ja siidsile.

„Te vabandate mind, kullakene,“ algas ta juba ust avades. „Ma pean varsti välja minema ja tahtsin just ümber riietuda . . . Kuid teie jaoks leian ikka mõne minuti. Istuge, istuge! Ja jutustage, kuidas on uuel töökohal.“

„Olete mind orjaks müünud!“ vastas Hilja tumedalt. „Kas see on, kuidas „eestlased üksteist aitama peavad“?“

Sirje, kes parajasti sidus võltspalmikut ümber pea, mis oli sesooni moekarjatus, laskis käe langeda, nii et palmik tolknema jäi. Ta nägu kattus tiheda punaga, kulmud tõmbusid kokku.

„Teie . . . teie! . . .“ hingeldas ta. „Teie olete kõige häbematum inimene, keda ma oma elus näinud! Kõige tänamatum mats!“

Kui sõnade tagavara oli otsas, trampis ta jalga vastu pehmet põrandavaipa, teadmata, kuidas väljendada põlastust.

Hilja võttis taskust Sirje kirja missis Brownile.

„Aga teie olete liiga tänulik armulistele madamitele!“ hüüdis ta ja viskas kirja lauale. „Tänate neid alandlikult 10-šillingilise teenistuse eest, mida saate oma kaasmaalaste kupeldamisest. Alatu!“

Sirje naeratas äkki, nagu naeratab ema jonnakat last rahustades, ja sirutas käed ette.

„Tasa, tasa! Me oleme intelligentses majas. Siin ei karjuta nagu eesti agulites!“

Ta surus Hilja, kes oli väljakutsuvalt keset tuba seisma jäänud, tugitooli ning valmistus pikemaks jutuajamiseks.

Hiljal jäi hing kinni vaatest, mida pakkus Sirje nagu nüüd. See moondus täielikult ja tõmbus üleni läägele mui-gele. Aga esimene sõrm tõusis õpetlikult.

„Küll te rahule jääte oma kohaga! Harjute ära... palka saate ju ka. Ostate endale kasuka ja mõned siidkleidid... riietute nagu leedi ja tänate mind, küll te näete! Muide — ka teie võlgnete mulle vahetalituse eest. Võlgnete viis šillingit... Aga ma võin oodata, kuni olete saanud oma esimese palga.“

„Viis šillingit? Minu kupeldamise eest Brownidele?“ protestis Hilja kibedalt. „Kas ei ole see liiga vähe! Vist olete arvestuses segi läinud, preili Tiik? Mina igatahes lähen teile palju rohkem maksma kui viis šillingit — ma kavatsen teie äri segi lüüa!“

„Viis šillingit,“ kordas Sirje kindlalt, tehes, nagu poleks ta Hilja ähvardusi kuulnudki. „Kas nad seda teile ei öelnud, kui minu juurde saatsid?“

Hilja avas käekoti. Kuid Sirje takistas teda kohe:

„Ärge otsige, ärge otsige! Ega ma sularaha vastu võta. Minu taks on viis šillingit k i r j a m a r k i d e s.“

Hilja ajas silmad pärani.

„Mispärast kirjamarkides?... See tähendab ju...“

„Jah, see tähendab, et mul on väga laialdane kirjavahetus, muud midagi.“

„Ei, ei . . . See tähendab, et teie agentuur töötab vahetpidamata. Saadate Eestisse kirju ja kutsute sealt tütarlapsi siia orjama . . . Kirjeldate neile roosilistes värvides maja-teenija elu Inglismaal ja teenite iga kupeldatud hinge pealt viis šillingit kirjamarkides pluss kümme šillingit madamilt . . . see teeb kokku viisteist šillingit — teenija nädalapalga. Issake — nädal aega teenijaelu! Ja agentuur ka maksab . . .“

Hilja hääl kustus. See avastus oli talle endalegi liig. Sirje teenib igalt orjaksmüüdult ja püüab sellepärast nende arvu võimalikult suurendada! Ta mõtles Virve Kändrale. Selma oli öelnud, et enesetapmised ei ole eesti tüdrukute hulgas sugugi haruldased . . .

Hilja ei kuulnud enam Sirjet. Temas tärkas uus mõte. See oli plaan minna Eesti saatkonda ja nõuda seal orjakaupleja korralekutsumist.

Oma esialgsest soovist Sirjele paar kõrvakiilu anda loobus ta. Siin oli vaja kavalus appi võtta. Ning Hilja, teeseldes leppimist olukorraga, hakkas juba viisakamalt pärima Sirje tegevuse üksikasju.

Sirje ei olnud kitsi jutustama, kuidas ta üht ja teist ja kolmandat on „aidanud“, kuidas teda kõigis majateenijate vahenduse agentuurides tuntakse, kuidas proudad teda kohtlevad kui „omasugust“ ja nõnda edasi. Lõpuks pistis ta Hiljale pihku kirja, mille oli saanud missis Brownilt vastuseks oma pärimistele . . . Hilja luges selle paratamatu uudishimuga läbi ja punastas pahameelest.

Oma suure selge käekirjaga oli madam Brown paberile pannud ainult mõned read, kuid Hilja jaoks oli see ekstrakt. Madam teatas seal, et ta on tehinguga rahul. Hilja olevat väga intelligentne . . . Ehkki ta algul polevat osanud käituda teenijana, olevat ta selle üheainsa nädala jooksul päris hästi ära õppinud. Samuti ka mõned tööd, mida ta algul ei mõistnud.

Hilja pani tähele, et käituda „nagu teenija“ oli alla

kriipsutatud. Tähendab — temalt nõuti kuuluvust, rohkem perekonna jumaldamist kui tööd! See oli nii vastik, et ta midagi mõtlemata paberi kokku kortsutas ja ära viskas.

„Jah, see on tõsi!“ ütles Hilja. „Õppisin nädala jooksul orja mängima ja nüüd saan selle eest veel kiitagi. Vaat milleks ka intelligentsi vajatakse!“

Sirje sulges tal käega suu.

„Palun, kullakene, palun, vaiki ometi ükskord!“

Hilja laskus toolitoe najale. Siin polnud tal ju mingit mõtet esitada oma „inimõiguste deklaratsiooni“ . . .

Hilja sai pärast kirja lugemist aru kõigest, mida ta enne oli ainult aimanud. Ta teadis nüüd, miks pererahvast häiris isegi see, kui ta neile kõneldes otse silma vaatas. See polnud küllalt „austav“! Eeldas teatud üheväärsust . . . Isegi komplimentidele vastamiseks tuli tal õppida teenijale sobivaid fraase . . . Kord tuli peremehe ema, vana edev leedi, neile külla ja katsus Hiljaga juttu ajada maailmapoliitikast. Pärast seda, kui ta õnnetult ära segas Hitleri ja Mussolini ning Eesti ja Tšehhoslovakkia, katsus ta Hiljalt lepitust saada ja ütles: „Härra räägib, et teil on ilusad juuksed.“

„Võib-olla,“ vastas Hilja, kuid taipas kohe, et see polnud õige vastus. Ta tundis, et talt oodati midagi muud. Kas öelda: olen väga liigutatud? . . . Pidi ometigi ütlema midagi, mis otsekohe näitaks, kuhu kategooriasse kumbki kuulus! Ja Hilja võttis appi fraasi — „härna naljatab“. „That's right!“ vastas vanamoor üle näo särama lüües. Ta ütles seda nagu lapsele, kes on aabitsast kätte näidanud õige tähe . . .

Nõnda treeniti teda teenija-alandusele!

Olla „nagu teenija“ tähendas ju — „mitte olla nagu leedi“ ehk, teiste sõnadega, mitte olla nagu vaba kodanik, mitte käituda, mitte riietuda, mitte mõelda nagu vaba kodanik! Teenija — see oli mingi madalamal asetsev erisus . . .

Sirje Tiik oli end vahepeal kogunud. Ta polnud mõni juhuslik, vaid põhimõtteline orjakaupleja. Vabanduse asemel hakkas ta Hiljale lugema moraali.

„Inglased hindavad intelligentsi,“ ütles ta. „Ja nad on ise väga intelligentsed . . . Eestlane ei saa kunagi nii intelligentne olla kui inglane, just nagu inglane ei saa kunagi olla nii elegantne kui prantslane . . .“

„Näiteks? Näiteks?“ küsis Hilja kärsitult. Talle oli sääranane jutt nagu õli tulle.

Ent kui selgus, et teine intelligentsi all mõtleb laua-
kombeid, tõusis ta toolilt.

„Vaja minna . . .“

Ta ihkas siit ära, puhta õhu kätte.

Ent sel momendil lõpetas Sirje oma tualeti.

„Oodake, kohe! Lähme koos trepist alla,“ pani ta ette.

Uleriideid selga tõmmates õpetas Sirje:

„Peab oskama elada. Igas olukorras on võimalik endale elu talutavaks teha. Meelitage inimesi! Meelitage oma madamit! Näidake, nagu jumaldaksite teda! Ja siis äkki — paluge temalt midagi . . . Kuid mitte nõnda, nagu oleks teil selleks õigus, vaid nõnda, et ta teie soovi täites end suurmeelsena võib tunda. Nad kõik tahavad seda, ma tean ju neid. Ja sellepärast ütlen teile ette — te jääte oma kohaga rahule. Teenite raha, ostate karusnahkse jaki, ja küllap siis näete, et ka tuju muutub! Oma endisel kohal ei teeninud teie ju kopikatki . . . Ja-jah, paljud on minule esialgu pahased, aga pärast lepivad.“

5

Elu oli mürgitatud ja kurnav. Juba mitmel hommikul tõusis Hilja raske, magamata peaga. Masinlikult jooksis ta trepist alla, et süüdata köögis elektripliit ja panna vesi keema. Siis asus ta oma esimese päevaülesande kallale — kardinade avamisele kogu majas.

Oli veebruari lõpp. Akna taga õitsesid juba mandlipuud. Pisikesed heleroosad õied eretasid lehitute tahmustade okste küljes. Taevast kattis kerge sinine uduvinetis. See polnud sügisudu, mis aknapragudest kollakasvalgena sisse ronis. See oli kevadine vinetis, mis vaheldus vabalt hulkuvate tuultega.

Kui palju ta ka aknast välja vahtis — see oli kevad teistele, mitte talle! See oli esimene kevad Hilja elus, mis polnud isiklikult talle määratud. Hilja vaatles katuseid, tänavliiklust, tärnpuupõõsaid pargi serval, mis ajasid juba lehepungi. Vaatles töölisi, kes ruttasid tööle, omavahel kõneldes, vahel naerdes või laulu ümisedes. Nende jaoks oli kevad — ühistunne ja uued võitluslaulud, aga tema elu oli jooksnud kuskile kõrvalrööbastele, ta töötas üksinda ja allus vanadele traditsioonidele, tal polnud tõesti mingit võitlusvõimalust. Ja hele taevas, mandlipuud — kõik näis Hiljale nagu musta looriga kaetuna.

Rõhutud meeoleolu ei lahkunud temast kogu ennelõunal. Kuna Hilja majatalituste kallal askeldas, kerkis ta kujutlusse üks halb mälestus teise järel. Ta mõtles Sirje Tiigist, kellele ta ikka veel võlgnes viis šillingit kirjamarkides... Vaja ometi ükskord ära saata!

Sirje ajas ju „ausat“ äri, nagu saatkonnas öeldi...

Jah, see Eesti saatkond Londonis... See andis oma ilusais ruumides kaks korda aastas piduõhtu neile paistetanud jalgadega võõrleegionäridele, keda Sirje siia meelitanud. Vana-aasta õhtul ja „vabariigi aastapäeval“ tulid nad kokku sööma-jooma ja tantsima. Lahkudes surus „võõrleegion“ saadiku ja saadiku rahvariides abikaasa kätt...

Pidukõnes räägiti muidugi, et eestlased peavad kokku hoidma, sest ühendus teeb tugevaks, kuid tüdrukud ja laevamehed, kes asja teist poolt tundsid, kuulasid seda haigutades.

Hilja oli käinud saatkonnas Sirje Tiigi pärast... Tal

oli isegi õnne sattuda vanajumala järgmise, Tormbergi jutule. Tormbergil oli hea inimese kuulsus, sest ta alati otsekohevalt ütles, mis saatkond asjast arvab. Teised võisid lasta sind kümneid kordi käia ning jätsid ikkagi vastusest ilma.

Tormberg kuulas Hiljat igavust tundes. Keeras tema poole oma pika kõvera ninaga profiili, silus üle hallinevate juuste ja lausus siis, ikka veel kõrvale vaadates:

„Siin ei saa meie midagi teha.“

„Kas siis saatkond kiidab heaks Tiigi tegevuse?“

Tormberg kinnitas: „See on täiesti seaduslik äri, meil pole põhjust vahele astuda.“

Tormberg oli isegi nii lahke, et filosoferis paar minutit, öeldes: „Südame põhjas ma mõistan samuti hukka iga-suguse vaesuse, viletsuse, tööpuuduse ja ekspluateerimise, nagu teiegi, noor sõber, aga see on juba kord elu seadus...“

Tormberg leidis selle kõik väga loomuliku olevat. „Töötage ja teenige raha,“ arvas ta kuivalt. „See on iga-ühe eraasi, kuidas. Enesetapmistest aga ärge meile rääkige! Olen kuulnud, et neid juhtub... Aga enesetapmisi juhtub kõikjal.“

Ning vaatas jälle Hiljast mööda.

... Milline lapsikus oli minna saatkonda õigust otsima! Nüüd Hilja teadis, et see oli viimane koht maailmas, kus Sirje Tiigi äri hukka mõistetakse. Neil kõigil olid ju küürud seljas džentlmenide ja leedide ees. Inglasi kummar-dada pidasid nad auasjaks.

Lantš oli valmis. Missis Brown sõi, sirvides ajaviiteks illustreeritud ajakirju daamidele, ja vallatles pärast sööki kaua tütreaga. Siis istusid nad autosse ja sõitsid kuhugi külla.

Hilja koristas nõud ja hakkas söepunkrist süsi üles kaminasse kandma. Kamin tuli süüdata kella viieks. Kuid

rutiin nõudis, et mustem töö oleks tehtud enne vanniskäimist.

Kui aeglaselt edenes see täna! Söepang käes, jäi tüdruk kamina ette seisma ja aina süngemad mõtted vallutasid ta. Viimaste päevade pettumused ei läinud ega läinud meelest.

... See oli ju alles eile, kui ta istus Tom O'Connelli toas. Samas hubases toakeses raamaturiulite ja muusikariistade vahel istusid ka Margery ja Fred ning veel mõned seltsimehed, keda valmistati ette „jäämurdmiseks“ tööerakonna liikmete seas, nagu väljendas Tom. Kommunistlik Partei üritas „töölisklassi ühisrinde“ loomist, kahe partei jõudude liitmist Chamberlaini-vastases poliitilises kampanias.

Kui teised peale Margery ja Fredi olid läinud, alustas Tom Hilja aadresside loo arutamist. Jalutades mööda tuba ajas ta tükk aega üldist juttu sellest, et olud on erinevad ja et temal pole kogemusi põrandaaluse töö alal, millist tehakse Eestis.

Äkki, püüdnud kinni Hilja pilgu, lisis ta temale otse silma vaadates:

„Ja me ei teagi, kes te olete! Võib-olla olete fašist! ... Võib-olla tahate oma kodumaal kedagi sisse vedada selle kirjandusega. Meil ei ole mingit tõendit teie aususe kohta.“

Ta ütles seda Hilja ette seisma jäädes oma surmtõsisel viisil, kohutavate väikeste pausidega.

Hiljal tardus veri soontes. Kahtlustuses oli midagi ebainimlikult julma.

Ta oli rahulikult vastanud:

„Ei ole minul ka mingit dokumentaalset tõendit oma aususe kohta. Niipalju kui mu käitumisest järeldada võite, järeldage!“

Kuid tal oli raske ära tunda iseenda hääle tumedat kõla.

Teised kuulasid muusikat, vaidlesid kirjanduse ja poliitika üle. Neil oli rääkida nii paljudest sündmustest oma töökohtadelt, koosolekuist ja esinemistest töölisorganisatsioonides... Uhinemiskampaania leiboristidega nõudis kommunistidelt vaevarikast võitlust. Hilja teadis nüüd, et leiboristid moodustasid Inglismaa suurima poliitilise partei. Selles parteis oli väga palju töölisi. Oli vaja ühisrinnet nendega, oli vaja nende silmi avada. Kommunistidesse suhtus aga leiboristide reetlik ladvik terava vaenulikkusega. Häbitud liidrid olid tekitanud leiboristide masside hulgas jäise umbusalduse kommunistide vastu. Kuid esinedes laialdaselt tööliskoosolekuil, näidates leiboristidele nende juhtide tõelist palet, saavutasid kommunistid nii mõningaidki resolutsioone õiges suunas, mis arendas võitlust fašismiohu vastu.

Hilja kuulas teiste juttu innukalt, sest talle selgus ikka enam, kui avar oli tema sõprade võitlusväli. Ent ta kuulas valutava südamega, püüdes samal ajal meeleeheitlikult lahendada küsimust, mis võis olla O'Connelli kahtlustuste põhjuseks? Ja mida sellest järeldada? Kas taheti teda veel näha koosolekuil? Kas tohtis ta taotleda endisi suhteid Margery ja Frediga? Sest ka neile ei saanud ta ju millegagi must valgel tõestada oma meelsust... Hilja oli solvunud. Ta tundis, et õigem oleks lahkuda, kuid jalad ei kuulunud sõna.

Fred oli seekord tõsisem ja soliidsem. Ta töötas nüüd. Oli leidnud koha ühes raamatukogus läänelinnas. Palk ei olnud üksiku jaoks just halb — neli naela nädalas. Kuid loodelinna võis temagi nüüd sõita peamiselt nädala lõpuks. Ja ta pidi varjama oma parteilisust. Töökohas ei tohtinud seda keegi teada!

Tom tegi, nagu poleks midagi erilist juhtunud. Ta kostitas külalisi teega ja klaverimänguga, askeldas pere-mehelikult, naljatles.

Lahkuda ei raatsinud Hilja hilise ööni. Ta istus nagu

see, kes tahab pikendada oma elu viimast pühapäevaõhtut. Hoolimata O'Connelli poolt temale tehtud ülekohtust, armastas ta neid inimesi nagu midagi erakordset ja uut. Ning ta jälgis neid nagu tegelasi filmist, mille tegelaseks ta ise ei saanud olla.

Seetõttu hilines Hilja kella kahe rongile ja püüdis asjatult tukkuda, oodates järgmist, mis saabus alles poolteise tunni pärast. Oli tunne, et uni on peletatud eluksajaks. Oo oli selge ja külm. Hetkeks läbis ta pead isegi rumal mõte: „Kas rongi alla või rongi peale?“

Kuid see oli ju ainult sekundiks. Milleks seda veel meelde tuletada? Ta ei saanud parata. Ülbe pererahvas... Sirje lääged näoilmed... Tormbergi lõikavalt külm üleolek ja lõpuks Tom, kes ta sõprade hulgast eemale tõukas. Kõik see keerles Hilja peas nagu kuri unenägu. Ta seisis ikka veel, pang käes. Tundes äkki imelikku nõrkust südames, ta tühjendas kiiresti söepange kaminasse ning kukkus samas jõuetult maha. Laugude vahel ajasid punased ja rohelised laigud üksteist taga. Siis näis äkki, et ta koos mustade läikivate kivisöetükkidega vajub sügavale alla. Kaevandusse, keldrisse või punkrisse...

Sõnajalametsad... Kivisüsi...

„Nad müüvad meile vanarauda ja saavad vastu kogu meie majapidamise ühes elavate ümmardajatega, kes selle lauale kannavad!...“

Seda ütles üks laevamees saatkonna piduõhtul. Aga asi ei seisnud ju ainult sõnajalametsades! Mitte sellepärast ei orjanud ta, et tema kodumaal polnud kivisütt! Ta oli ise lasknud end orjaks müüa!

Hiljat raputasid palavikuvärinad. Kohe, kohe vaja trepist üles — voodisse! Aga lamada oli siiski parem kui tõusta.

Unepuudus, isupuudus ja umbne näriv nukrusetunne olid mõne päeva jooksul täiesti välja kurnanud ta jõu.

Hilja ei uskunud ikka veel, et kogu jõud on otsas. Ta tah-
tis vaid pisut puhata. Ta oli ju vanasti töötanud oma vane-
mate talus päevatõusust loodeni. Oli üliõpilasena Tartus
mitu ööd järgemööda veetnud raamatute taga või sõpra-
dega. Sellepärast ta usaldas oma vastupidavust.

Hilja püüdis end kokku võtta. „See töö polegi nii tap-
valt raske,“ mõtles ta. „Ainult — harjumatu koeraelu . . .
viimast kui närvi pingutav hüpiknuku elu . . . tüütav, rusuv
orjaelu, mis ei kesta ometi igavesti! Ja kui mitte Tom
O'Connell oma hirmsate kahtlustustega . . . siis ei oleks
kõik nõnda järsku kokku varisenud.“

Ta kinnitas endale, et tõuseb kohe ja ronib üles kol-
mandale korrale, aga teha seda polnudki nii kerge.

Hilja oleks vist õhtuni lamanud. Aga siis hakkas tele-
fon helisema, ja nii häirivalt, et ta end vaevaga üles ajas.
Vaja vastata. Muidu ei lakka see närvepurustav lärm
üldse enam!

Võõras naisehää! telefonis küsis teda, Hiljat. See oli
esimene kord, kus keegi teda üles otsis siin majas.

„Minu nimi on Leida Järv,“ tutvustati end telefoni tei-
ses otsas. „Helistasin sellepärast, et kuulsin, et olete
sõitnud hiljuti Tartust ja olete üliõpilane . . . Mina ka
olen . . . olin kunagi üliõpilane Tartus. Tahaksin nii väga
teada, kuidas seal praegu elatakse. Säärane igatsus . . .“

„Kui kaua olete Tartust ära?“

„Kuus aastat.“

„Kas mõtlete kunagi tagasi sõita ja ülikooli lõpetada?“

„Tingimata, i l m t i n g i m a t a!“

„Kui tore rõõmus hää! teil on!“

Telefoni teises otsas nähtavasti taibati midagi. Sealt
järgnes huvitatud küsimus:

„Kuidas on t e i e olukord?“

„Väljakannatamatu . . .“

Ja Hilja hakkas tolele võõrale südant puistama. Pärast

seda oli tal kergem. Hääl telefonist aga lausus sõbrali-
kult:

„Lubage endale nõu anda.“

Need olid teistsugused nõuanded kui Sirje Tiigi omad.

„Ärge laske end halvasti kohelda! Võidelge oma
õiguste eest!“

See meeldis Hiljale. Kuid ta teadis ka, et see võitlus
siin ei tasu vaeva.

„Kas niisugusel kohal üldse saab teisiti?“ küsis ta.

„Saab, saab! Minul, näiteks...“

Ja võõras rääkis oma olukorrast. Täpne tööaeg.
Uheksatunnine tööpäev. Ja pärast seda on ta täiesti vaba
inimene. Kellelgi pole õigust ette dikteerida, et teenija
peab koju tulema kell üksteist või midagi taolist. Mis
rumalus see on!

Leida Järv kirjeldas oma elu kui tavalise palgalise,
mitte kui majateenija elu.

„Teenistus ka pole halb,“ kiitis ta. „Mina näiteks
annan vabal ajal saksa keele tunde ja mul on varsti nii
palju raha, et võin Tartu sõita ja uhkelt lõpetada ülikooli.“

„Kas tõesti?“ imestas Hilja.

„Aga muidugi! Tunni eest makstakse hästi. Uhe tun-
niga teenid oma praeguse nädalapalga.“

Leida Järv lubas ka Hilja eest kuulutuse lehte panna.
Tema juba teab, kuidas seda teha!

Hilja tänas teda hajameelselt. Tundide edukusse ta ei
uskunud. Kuid talle meeldis Leida Järve tragidus.

„Saksa keelt ma ei hakka õpetama,“ ütles ta. „Kuulu-
tage välja eesti keele tunnid, vahest leidub mõni keele-
hull...“

„Õige mõte! proovime... Seda pole veel keegi teinud!“

Nendest said sõbrad, enne kui nad teineteist olid näi-
nudki.

Varsti sõitis missis Brown haiglasse ja majapidamist juhtima tuli advokaat Browni ema, vana leedi, keda väike Lily kutsus „grannyks“, Hilja aga „madamiks“, nagu kõiki selle maja naiskülalisi, kes kuulusid pererahvaga ühte klassi.

Hilja oli Leida Järve nõuandel hakanud käituma otsustavalt. Ja missis Brown ei pannud seda eriti tähele, sest tal oli viimasel ajal nii palju tegemist iseendaga. Võitlus tekkis alles siis, kui Hilja soovis midagi „ekstravagantset“, nagu näiteks tunniandmine Ida-Euroopa Keelte Instituudi lektorile Hammersmithile, kes ainsana oli reageerinud ajalehekuulutusele.

Pererahvas ei tahtnud asjast kuuldagi.

„Kuidas nii, teenija annab tunde?“

„Aga miks mitte, kui ta on üliõpilane ja oskab oma emakeelt!“

„Siiski, see ei sobi.“

„Aga kui ta teeb seda pärast tööd.“

„Pärast tööd on juba kell üksteist, siis ta peab magama!“

„Aga kui ta läheb õhtul kell pool kaheksa, pärast seda kui õhtusöök on valmis ja laud kaetud?“

„Aga kes serveerib laua juures?“

„Aga kes serveerib siis, kui teenijal on vaba päev?“

„See on iseasi.“

Vaidlused kestsid mitu päeva. Hilja andis esimese tunni vabal õhtupoolikul. Pererahval kulus aga kaks nädalat, enne kui nad nõustusid.

Nüüd arvas Hilja, et muutused pererahva koosseisus temasse ei puutu, kuid juba järgmisel päeval ta nägi, et oli eksinud.

... Vana leedi oli näost üleni punane. Pole ka nali tema eas ühel jalal hüpata, pealegi mitte just väga avaras

taftkleidis. Kuid väike Lily ei andnud järele. Kilgates ja kepseldes hüüdis ta:

„Hüppa, granny, hüppa! Ma tahan, et sa hüppaksid!“

Nad siirdusid hüpates lastetoast magamistuppa. Tüdurukule tegi see palju nalja, kuid vanamoor hakkas peagi hingeldama. Ta oli ligi 60-aastane naine, kuid hästi säilinud ning püüdis näida vähemalt kaksikümmend aastat noorem.

„Ei jõua enam,“ naeris ta mitte ilma edevuseta, kohendades peegli ees oma sassiläinud soengut. Juuksed ei olnud veel hallid!

„Granny, ma tahan, et sa kappi läheksid... Mine kappi, granny!“

„Küll sul on hullud tahtmised, Lily!“

„Mine kappi, granny!“

Ja vana leedi avaski riidekapi ukse, lükkas seal ripuvad tualetid hooletu liigutusega koomale ning astus sisse. Lily kilkas lõbusalt, plaksutas käsi.

Kuid vana daam sai last ainult paar minutit lõbustada sellega, et avas ja sulges kapiust, pistes pea välja ning tõmbudes tagasi kappi. Siis läks see nali Lilyle igavaks. Ta tahtis välja jalutama.

„Rongid! rrongid!“ kiikaski ta, meenutades raudteesilda. „Vii mind rongide juurde, granny!“

Vanamoor ronis kapist välja, tegi paar sihitut sammu ja vajutas siis laisalt elektrikella nupule.

Varsti ilmus uksele Hilja.

„Mis on, madam?“

„Palun teid, Hilja, võtke Lily ja riietage ta! Me tahame välja jalutama minna. Ah, missugune laps see on, nagu tulesäde! Praegu ronisin kappi, et talle heameelt teha. Olen ju niisugune lastesõber... niisugune lastesõber!“

Ja vana leedi naeris jälle edevalt.

Hilja viis Lily alla, pani talle selga rohelise palitukese ja ümber keha lasterihma, milleta rahvarikkais tänavais

keegi ei julgenud last välja viia. Nad ootasid eestois, kuid granny ei ilmunud ikka veel. Selle asemel helistas ta ülevalt kella.

Jälle jooksis Hilja kohale.

„Jah, madam?“

„Hilja, ma tahan, et te kapi korda seaksite!“

Ta näitas segipaisatud riietele, mille otsas oli mõne minuti eest ise tallanud.

„Lily on valmis, madam.“

„Täna teid, Hilja... Hoidke teda, kuni ma tulen.“

„Jah, madam.“

„Veel üks väike asi, Hilja. Palun, valmistage mulle tass teed. Mul on harjumuseks juua midagi kuuma, enne kui ma välja lähen. Ja jooge ise ka, Hilja. Ma tahan, et teil mugav oleks...“

Hilja tegi talle ettepaneku välja puhata ja lubas pooleks tunniks Lilyga jalutama minna. Kuid vana daam ei nõustunud sellega. Seevastu tegi ta hapu märkuse:

„Hilja, ma arvan, et te peaksite Lilyle ütlema „miss Lily“, aga mitte lihtsalt „Lily“...“

„Vabandage, madam, aga mina arvan, et Lily on selleks veel liiga noor.“

„Kas tõesti, Hilja, — t e i e a r v a t e? Kuid see on ju kõigis perekondades nii, teenijad ütlevad lapsele „miss“! Viieteistkümneaastasele aga öeldakse juba miss Brown, mitte enam miss Lily.“

Õhtupoolikul tuli missis Gilberts, passija. See oli asjalik ja töökas vanem lesknaine, keda koheldi kraad aupaklikumalt kui teenijaid.

„Tere, miss Nurm!“ hüüdis ta töökitlit selga kiskudes. „Täpselt, nagu ma arvasin: majas on kõik pahupidi, niipea kui see vana narr siia ilmub!“

Hilja naeris südamest. Ometi keegi, kes talle kaasa tundis!

Ettevalmistused õhtusöögiks tegi passija imekiirelt ja

jõudis hõbeda küürimise vahel jutustada Hiljale rea lugusid oma noorpõlvest.

„Teie õnn, et olete veel noor!“ lõpetas ta tavaliselt.

Hilja palus, et missis Gilberts laulaks midagi oma suurest rahvalaulude tagavarast. See oli neil juba harjumuseks saanud. Missis Gilberts teadis palju mitmesuguseid laule, kuid täna laulis ta miskipärast kuningliku hüdni paroodiat:

*„God save our old Tom-cat!
May he be well and fat!“¹*

Hilja oli lauluga väga rahul. See erutas teda rohkem kui „Kuue penni laul“ või laul Londoni kirikukelladest. Ent see andis talle ka samasuguse noapiste rindu nagu igahommikune kardinat avamine. Talle meenusid Margery ja Fred, meenus Tom O'Connell oma hirmsa kahtlustusega. Ja ta tundis end nagu paradiisist väljaaetuna.

„Teie õnn, te olete veel noor,“ lõpetas missis Gilberts. „Jõuate näha teistsuguseid aegu!“

Lõpuks saabus Hilja vaba tund. Ta tõmbas kiiruga palitu selga ja jooksis majast välja. Kaua ei läbenud ta puiesteel jalutada, vaid keeras jõe äärde, ostis pisikesest putkatalisest poest „Daily Workeri“ ja astus niisama vähenõudlikku poolrääpasesse kohvikusse, et seal täies rahu ajalehte lugeda. Hilja teadis juba nüüd, et igas linnaosas leidis mõni „Daily Workeri“ müüja. Tavaliselt tuli seda otsida kehvimast putkakesest ja seda võis kõige tähelepandamatult lugeda kehvimas urkas. Brownide majas parem mitte!

Hiljale puutus ajalehes kohe silma kuulutus:

¹ Jumal, õnnista meie vana kassi Tommit! Olgu ta terve, olgu ta paks!

Miiting Hispaania heaks.

*Suur rahvakoosolek loodelinnas
Kommunistliku partei Broadway
haruorganisatsiooni ja teiste
töölisorganisatsioonide korraldusel.*

Tuiksooned meelekohtadel hakkasid vasardama. Kui läheks jälle nende sekka, nagu poleks midagi juhtunud? Läheks pärast päevatööd, põrgulikust väsimusest hoolimata...

Hilja vastu üle laua võttis vabandust pomisedes istet vormis pikk mees nagu politseinik ja Hilja keeras instinktiivselt ajalehe kokku.

Mees oli õnneks ainult lihtne bussijuht. Ta alustas juttu ja rääkis sõjaohust, siis üht-teist oludest ning lõpuks kaebas töötingimuste üle suurtes Londoni garaažides, kus autojuhte rängalt ekspuateeritakse.

See oli kahe võõra inimese vestlus, mille taolist juhtus peamiselt kehvemais teemajades. Mees jõi oma tassi tühjaks, viivitas pisut maksmisega ja läks jälle. Varsti ruttas Hiljagi tuldud teed tagasi. Kuid jutuaajamine bussijuhiga aina süvendas ta otsust sõita loodelinna ja võtta osa miitingust Hispaania heaks.

7

Mõnisada inimest oli koos Broadway lihtsas töölismaja saalis. Nad istusid üleriietes. Paljud suitsetasid ajaviiteks. Tänapäevasele koosolekule oli noorrahva kõrval kogunenud ka rohkesti keskealisi mehi, eriti aga naisi igas vanuses.

Lunastanud ukse ees pileti, jäi Hilja rahvast silmitsema. Ta otsis teiste hulgast oma tuttavaid. Neid polnudki väga raske leida. Varsti märkas ta ühes esimestest ridadest Margery tumerohelist selga, Fredi kohevil pead ja paksu villast salli, ning, nagu tavaliselt, seltsis nendega

Tom, kes aga ei läbenud istuda, vaid seisis jalalt jalale tammudes, käsi palitutasuisse toppides ja välja tõmmates. Nagu liigutustest paistis, jutustas ta teistele midagi.

Hilja vaatles neid viivu. Sel kolmikul oli tema jaoks endine külgetõmbejõud. Kuid nagu kiuste pöördus ta neist ära ja laskis silmad üle saali tahapoole. Ent sealgi kohtas ta tuttavaid nägusid. Mõnuses jutuhoos istusid seal kõrvu pikk valgevereline John Gates ja toosama vana tööline, kelle seltsis ta Johni juba piduõhtul näinud. Mõlemad tõmbasid piipu.

Hilja naeratas. Need kaks otsekui julgustasid teda. Ta ei kõhelnud enam, kas minna teiste juurde või mitte.

„Las kahtlustavad! Minu asi on end mitte kahtlustada lasta!“

Kiiruga trügis ta rahva seast läbi, sinnapoole, kus istusid Margery ja Fred.

Nad võtsid ta vastu hallootamisega nagu vana sõbra.

„Kuidas on uues kohas?“ päris Margery talle ruumi tehes esimesena. „Sa vaeseke näed nii väsinud välja, justkui oleksid kümme aastat vananenud...“

„Mis oleks viga vananeda!“ hüüdis Hilja peaaegu igatsevalt. „Aga minul tuli ühe päeva jooksul noorenda tervelt mitusada aastat... Nii kaugemale minevikku olen sattunud. Elan sügavaimas feodaalajas, uskuge mind!“

Nad naersid.

„Seda ma just arvasin,“ ütles O'Connell mõtlikul ilmel pead noogutades.

Kuid Fred kortsutas kulmu ja alustas oma hapusid märkusi.

„Meil ju välismaalastele muud tööd ei anta,“ urises ta. „Mõnikord on lausa piinlik... Nägin hiljuti naispianisti, kes emigreerus Prahast. Nüüd elatab ta end taldrikute loputamisest meie kodanlaste köögis. Ja valitsus veel uhkustab seeüle — anname emigrantidele peavarjul

Mõtelda! Pärast seda kui nad ise Tšehhoslovakkia on ära müünud! Ptüi!”

Ta viskas oma sigaretiotsa hooga kaminasse.

„Aga sakslannadest majateenijate hulgas on palju spioone,“ märkis Tom, kuid vaatas Hiljale esimest korda läbipaistvalt otsa, nagu tahaks kinnitada, et nende vahel on nüüd kõik selge. Küllap ta taipas, et oli läinud liiale!

Hilja vaatas talle etteheitva pilguga. Ta ei saanud nii ruttu unustada neid päevi, mis ta veetis Brownide köögis, mahajäetuna kogu maailma poolt. Ta oli viimase piirini ära piinatud. Kui mitte Leida Järv poleks end seganud ta ellu, ta ei seisaks täna siin . . .

„Aga kuidas on siis nüüd minuga?“ usutles ta Tommi kangekaelselt.

See pakkus talle kätt.

„Tulge meid vaatama. Tulge meid sagedamini vaatama!“ ütles ta oma tõsisel toonil, kuid väga sõbralikult ja istus Hilja kõrvale. „Margery kaitseb teid nagu oma elu,“ lisas ta siis. „Lubab teie eest isegi vastutada. Mis sa nais- tega teed!“

Ja Tom hakkas oma nalja üle ise esimesena naerma. Koosolek algas.

Esinejad olid eranditult Hispaaniast tulnud inimesed. Rääkis Rahvusvahelise Brigaadi liige. Rääkis õde, kes oli haiglaid organiseerida aidanud. Rääkis inglise tööliste hästi tuntud bioloogiprofessor, maailmakuulus teadlane Haldane, kes samuti pikemat aega oli töötanud ümberpiiratud Madridis. Ta jutustas näljahädast drastiliselt ja piltlikult.

„Ma ei näinud Madridis ühtki kassi . . . Hispaania lapsed ei suutnud nälja pärast isegi enam nutta . . .“

Kõik esinejad kutsusid üles abistama hispaania põgenikke. Lõpuks, kui algas rahakorjandus, võttis professor uuesti sõna.

„Inglise valitsus on mänginud selles sõjas väga alatut

osa," ütles ta. „Sellepärast peaks iga inglane end kohustatud tundma hispaania vabariiklasi aitama. Siin ei ole midagi arutada, midagi maha salata oma sisetunde vaigistamiseks! Meil lasub kohutav süükoorem. Heaks teha seda ei saa, aga abistavat kätt võib ulatada igauks. Teeme seda konkreetsel kujul: saadame põgenikele laevataie toiduaineid.“

Korjanduskarbid hakkasid liikuma. Kes koosolijaist märku andis, selle juurde liikus korjanduskast. Mõned tõusid ja viisid ise raha lauale, teised andsid võlatähe oma aadressiga.

Alles siis, kui suuremad summad „läbi võetud“, alustasid korjajad oma tavalist ringkäiku, rida-realt publiku eest läbi käies.

Rahva seast esitati küsimus:

„Kas laevad meie saadetistega jõuavad pärale?“

Vastus oli armuheitmatu.

„See pole tõesti garanteeritud. On ette tulnud juhtumeid, kus piirivalve ei lase laevu läbi. Ja Inglise valitsus ei abista meid selles. Vastupidi, valitsus näib isegi huvitatud olevat, et need laevad läbi ei pääseks. Teisiti ei saa seletada olukorda, kus Inglise valitsus Inglise laevade kaitseks välja ei astu! Kuid meie asi on laev täis laadida! Need, kes vastutavad tema kohaleviimise eest, teevad oma parima, seda kinnitan ma teile!“

Keegi püüdis vastu vaielda. See karjuti maha kui „münchenlane“. Meeleolu muutus sõjakamaks. Mõned publiku hulgast võtsid sõna. Hüüti: „Vennad Hispaanias sõdisid ka meie demokraatia eest!“ Tekkisid aplausid.

Tom vaatas huviga ringi.

„Miiting õnnestub,“ rääkis ta käsi hõõrudes. „Professor tegi oma kõne hästi! Täna tuleb raha kokku. Te pidage meeles, et tegemist on väga kirju rahvakoosolekuga. Suurem osa ei ole kommunistid, vaid inimesed, kes veel paar kuud tagasi uskusid seda, mida ütles neile „rahvuslik

valitsus". Nüüd tulevad nad juba meid kuulama! Ahaa!"

Hispaania küsimus oli valus asi. Publik suhtus sellesse tõsise murega.

Hilja tundis, et on jälle inimeste hulgas. Ta ei kiirustanud koju. Kui nad pärast koosolekut piimabaaris kohvi jõid, hakkas ta O'Connellilt pärima, kuidas läheb „jäämurdmise“ kampaania.

Tom tegi käega siira-viira liigutuse ja raputas pead.

„Visalt edeneb. Kuid me peame seekord saavutama ühisrinde!"

Ja ta jutustas, kuidas kommunistid on ühisrinnet taotlenud juba kolmekümne viiendast aastast saadik.

„Leiboristide juhid on meie õnnetus," ohkas ta.

O'Connellil oli palju pettumusi. Üldstreik läks leiboristide nahka, suur sanktsioonide kampaania Abessiinia sõja ajal läks leiboristide nahka. Hispaania sõja päevil — jälle sama lugu. Ja nüüd, pärast Münchenit — isegi nüüd ei läinud selle partei pooldajail silmad lahti, ikka veel sörkisid nad oma vanade liidrite järel.

Tom oli ülepeakaela uppunud jutustamisse. Et teda äratada, tõmbas Fred taskust ajalehe.

„Prantsuse seltsimeestel on edu olnud," ütles ta, näidates ühele artiklile.

Prantsuse rahvarinnet võisid nad momendil ainult kadestada.

Lõpuks ilmus baari ka John, kes istus kõrvallauda. Hiljale meeldis see noormees. Kuid ta polnud seni temaga tuttav. Täna olid nad vaheajal siiski veidi lobisenud ja Hilja teadis nüüd, et see ainulaadne optimist on tööta haritlane — temale juba Tartust nii tuttav kategooria!

John oli Cambridge'is keeli õppinud, kuid andis nüüd ainult juhuslikke tunde...

„Kohta ei saa minutaoline nii kergesti," rääkis ta. „Olen sada korda õnne katsunud. Ühes kohas küsiti: „Kas

te poliitikast olete huvitatud?" Vastasin, et jah. Seepeale näidati mulle ust. Teises kohas oli minu kohta juba andmeid. Teati isegi seda, et ma Cambridge'is sotsialistlikku klubi juhtisin."

See oli Hiljale uudiseks. „Tähendab teie bobi ei olegi nii pai, nagu paistab?“ päris ta.

„Ah, mis nüüd bobi, see lihtsameelne sell! Aga salaluure on meie õnnetus. Need mehed on nagu ämblikud, kes kõikjale veavad oma niite. Ja ühel päeval, kui asi läheb palavaks, asuvad nad puistama.“ John jutustas, et Stone oli juba kohalt vallandatud ning sunnitud teises linnas tööd otsima . . .

Nagu paljud partei liikmed, käis Johngi hommikuti jaamas „Daily Workerit“ müütamas. Ta tõusis kell kuus, et tööleruttajate hooajaks metroosse jõuda. Kui lehed müüdüd, läks ta ise tööd otsima . . . Polnud kuldne see elu!

Päevast päeva halastamatu närviline võitlus küll leiva-tüki pärast, küll Chamberlaini vastu ja leiboristlike illusioonide vastu töölishulkades. Hilja teadis, et kommunistidel olid kõik õhtud kinni. Nad elasid pidevas agitatsioonitöö keerises. Miitingud tänavail ja parkides, ühiskondlikud üritused koos teiste organisatsioonidega, avalikud informatsiooniõhtud, proklamatsioonid, demonstratsioonid, streigid, nende toetamine ja ajakirjanduse levitamine . . . Aga sellele maksis end ka kulutada! Räägiti, et partei pooldajate arv kasvab. Tigusammul, kuid siiski. Isegi missis Welton rääkis ju pahempoolse kirjanduse pealetungist . . .

„Ah, kui ise saaks seda kaasa teha!“ mõtles Hilja. Tal oli vastik mõelda tööle Brownide juures, mida ta endamisi nimetas kärna sügamiseks. Et kodanlusekärnakesel ühiskonnakehal oleks mugavam, laskis ta end raha eest silitada ja sügada. Majateenija! Hetkel ta peaaegu häbenes seda.

„Kas tahate osa võtta meie „Daily Workeri“ konventsist, seltsimees Nurm?“ küsis Tom äkki Hilja kõrva juures.

See ettepanek meeldis Hiljale. Meeldis mitte ainult väljavaade tutvuda inglise kommunistide lehe tööga, vaid ta tundis end meelitatuna ka sellest, et Tom nimetas teda seltsimeheks, seni oli Hilja talle ainult „miss Nurm“ . . .

Kui nad tänavanurgal lahkusid, anti Hiljale kaasa järjekordne õpetus uues kohas mitte kommunistidega kontakti luua. Muutub silmapaistvaks. Võib sisse kukkuda! Uhes kohas on iseasi, aga igas linnaosas ei maksa.

Hilja läks jaamani koos Johniga. Tundnud viimasel ajal nii suurt puudust inimlikust seltskonnast, puistas ta kaaslase üle küsimustega inglise kirjanduse ja filosoofia kohta. Ta tahtis teada, miks inglased Shelleyt Byronile eelistasid, ta tahtis teada, mida arvasid Cambridge'i üliõpilased Samuel Alexanderi filosoofiast, ja palju muud.

John vastas lõbusalt Hilja küsimustele. Ta väitis, et Shelley on Byronist revolutsioonilisem ja teda ei eelista „kõik“ inglased, vaid mõistlikud inglased. Ta jutustas, et filosoof Alexander olevat elanud Cambridge'is üksinda nagu öökull oma kongis ja et ta isiklikult tema ruumi ja aja kontseptsioonide eest pennigi ei annaks, ehkki pole lugenud ta teoseid.

„Kas Tom O'Connell pole teile rääkinud,“ nokkis ta, „et inglased on puhtpraktiline rahvas, kellele teooria on nagu hane selga vesi?“

Jah, Tom oli öelnud rohkemgi. Oli öelnud, et inglise kommunistid on saanud kannatada ja võib-olla saavad veelgi vastu pükse oma huvipuuduse tõttu teooria vastu. John lõõpis. Kuid endiselt kõlas ta hääles see „meie võidame“ toon, mis Hiljale alati meeldis.

„See on pagana tõsi!“ hüüdis ta nagu kiuste. „Ja Tom on tubli poiss.“

Nad lahkusid lõbusa naeruga. Kuid Hiljale jäi mulje,

et see on naer raskuste peletamiseks, nagu olid Johni naljadki. Tal lihtsalt polnud viisiks rääkida millestki kortsus kulmul. Selles oli isegi pisut maneeri. Nõudsid ju inglased oma kõnemeesteltki, et need publiku naerma paneksid vähemalt kord esinemise jooksul.

8

Kui Hilja öösel kella ühe paiku koju jõudis, kuulis ta lastetoas Lily nuuksumist ja sonimist. Tüdruk kiljus läbi une ning hüüdis Hilja nime.

Hilja astus kikivarbail ta voodi juurde.

„Miks sa ei maga, Lily?“

„Mina... granny... granny ei lase mind rongide juurde...“

Lily suurimaks nõrkuseks oli jälgida rongi sõitu üle raudteesilla. Seda Hilja teadis.

„Homme näed ronge...“

Aga Lily ei lasknud end nii kergesti rahustada. Ta peksles käte ja jalgadega ning hakkas äkki kiiresti jonaka, lapseliku meelekibedusega rääkima:

„Hilja, miks sina köögis sööd? Miks sina ei söö söögitoas? Granny ütles, et Hilja ei tohi söögitoas süüa. Miks? Ütle!“

Hilja püüdis teda silitustega uinutada. Seda küsimust ei osanud ta lapsele vastata.

Nähtavasti oli vanamoor oma pojatütrelle juba seletanud härraste ja teenijate klassivaheid. Lily ei saanud aga aru, talle oli see veel valus... Hiljat täitis see tumeda põlgusega. Nad kiskusid talt vägisi ära ta ainsa sõbra siin majas! Teisiti ei võinud see ollagi... Ainult — miks nii noorelt? Midagi ebapuhast tundus selles, nagu oleks lapse lihtsaid tundeid vägistatud.

Hilja aimas, et sõprusele Lilyga tuleb lõpp. Ja nagu üksijäänud armastajal vilksatasid tal silme eest mööda nende „head päevad“: hommikud köögis, ühised jalutu-

sed, mil Lily nagu vabadusse pääsenud väike kutsikas hüpples rihma otsas, mille teine ots oli Hilja peos. Nad läbisid tavaliselt pisikese pargi, kus õitsesid türnpuud, ja jõudnud raudteetammini, jäid ootama rongi. Rongi tulekul haaras Lilyt eriline hasart. Ta laotas käsi ja pistis kilgates jooksmata otse rongi suunas. Siis tuli teda tingimata rihmast pidada.

Tägasiteel armastas Lily jonnida. Ta jäi seisma ja hakkas kahe käega liiva suhu ajama. Siis tõstis Hilja ta rihma-pidi üles nagu väikese konna ja pärast hakkasid mõlemad naerma... Lily küsis: „Kas sa armastad mind? Kas oled minuga rahul?...“ Nad läksid jõe pervele ja Hilja võttis lapse vahelduseks käsivarrele. Mis siis? Igaühel on oma väike kirg. Lily igatses ronge ja autosid, Hilja jälle jõge. Nad said teineteisest kuidagi aru. Ja neil oli, tülidest hoolimata, alati lõbus jalutada...

Laps magas juba ammu. Kuid Hilja, heitnud unetuna voodisse, mõtles ikka veel sellele, et nüüd oli katkemas viimane inimlikkuse niit tema ja pererahva vahekorras.

Ta võttis laualt raamatu, mille talle oli kinkinud Margery vallatu naeratusega ja kulunud naljaga: „Igaväseks mälestuseks!“

See oli „Left Book Club'i“ väljaanne ja sisaldas kaks tõlget Leninist ning ühe artikli marksistliku filosoofia kohta. Hilja luges pealkirju: „Riik ja revolutsioon“, „Pahempoolsuse lastehaigus“... Temale tundmata tööd. Ta oli seni põhjalikumalt kuulnud ainult „Imperialismist“, ja sedagi Aini ümberjutustuses. Hilja sirvis teost, luges seda siit ja sealt, kuni jäi peatuma lause ette, mis avaldas temasse otse füüsilist mõju. Kogu keha oli äkki pingul, silmadesse imbus niiske udu.

Hilja luges lauset korduvalt: „Iga köögitudruk peab õppima riiki valitsema.“ Nii seisis seal must valgel. Tõdel!

Ta hüppas voodist välja, istus laua taha ja luges hommikuni. Ning oli tunne, et ta on lõplikult võitnud Sirje

ja Brownid ja kõik teised, kes talle õpetasid: „Ära ütle kellelegi, et oled teenija.“

Hommikul köögis askeldades jättis Hilja mitu korda töö seisma, et koguda mõtteid. Ta koges esimest korda nii teravalt, et põlgus on jõud, et viha on jõud. Ta tundis isegi kõigis liikmeis mingit erilist, paisuvat jõudu. Kuidas ta oleks tahtnud purustada seda vangikongi siin! Kuid polnud aeg selleks. See töö seisab ees Tomil, Johnil ja Margeryl. Tuleb kord nende päev, päev, millest nad alati laulsid oma demonstratsioonidel: „Our turn next!“ — „Meie käes kord!“

Temal aga tuleb koos Kalju, Aini ja Ludmillaga teha sedasama Tartus . . . Ja Hilja hakkas esimest korda realselt unistama tõsisest revolutsioonilisest tööst.

Ta toimetas rahulikult harjunud tegevuse kallal, keerates toustil teist külge, kui sisse astus vana leedi, üleni särades.

Hilja ei kavatsenud talle erilist tähelepanu pöörata, kuid granny keerles nagu vurr ja oli võimatu temast mööda vaadata.

„Madam on sünnitanud poja,“ teatas ta. „Nüüd on meil pärija! Olen nii õnnelik, nii õnnelik! Andsin kodus igale oma teenijale kümme šillingit.“

Nende sõnadega pistis ta ka Hiljale kümme šillingit põlletasku ja keerutas end pool-joostes minekule.

Neetud moor! Täna tundus Hiljale säärane asi nagu jootraha eriti ülbena. Ta vahtis rahapaberile tükk aega ja hakkas viimaks kibedalt naerma.

Jootraha vastu võtta oli solvav. Sellega oli võimatu harjuda. Ja Hilja meenutas seda erilist liigutust, millega jootraha ulatati.

Jätku rahule oma armuandidega! Hilja pani raha lauanurgale. Kuid siis muutus ta rõõmsamaks. Talle meenus eilne korjandus hispaania põgenike heaks. Seekord annab ta vanamoori „kingituse“ edasi õigesse kohta!

VI. KOMPROMISS.

1

Kui Hilja ühel vabal päeval välja läks, peatas võõras daam ta kõrval oma auto ja küsis:

„Kas lähete kesklinna?“

Hilja noogutas.

„Sel juhul palun istuge autosse. Viin teid kohale.“

Kui Hilja hetke viivitas, lisas ta nagu vabandades:

„On nii ebamugav omada üksinda suurt autot, kui teised käivad jala.“

Pealegi tibas vihma.

Hilja istus autosse. Daam juhikabiinis süütas sigareti oma väga eredalt värvitud huulte vahel, tõmbas siis jälle kindad kätte ja pani käed aeglaselt roolirattale. Hilja vaatles ta puhtajoonelist profiili, värsket soengut ning hoolikalt valitud kübarat ja kostüümi. Kindlasti jõudeinimene.

Nad sõitsid pikkamisi, sest liiklemine oli tihe.

„Teie olete Tšehhoslovakkias?“ küsis võõras daam.

„Ei, Eestist.“

„Aga Eesti on ju ka Tšehhoslovakkias! Seal tuleb nüüd nii palju noori tüdrukuid meile, Hitleri eest ära . . .“

Hilja ei hakanud geograafiat õpetama. Ta nõustus, et iga mõistlik inimene läheb Hitleri eest ära.

Daam oli huvitatud tšehhi keelest, mida ta ajaviiteks uurivat.

Hilja ütles talle mõned eestikeelsed laused.

„See ei kõla sugugi halvasti,“ arvas daam rooli juures ja oli rahul oma tšehhi keele praktikaga.

Kui ta Trafalgari platsil auto peatas ja Hilja välja laskis, ütles ta ohates:

„Vaesed tšehhid! Aga mis võime meie parata? . . .“

Hilja tänas sõidu eest ja kaastunde eest.

Suundudes Rahvusliku Galerii poole katsus ta kujutleda, milline võib olla blaseerumus, kui omatakse kõike peale sobiva rakenduse ühiskonnas. Too daam pödes ilmselt spliini, seda kuulsat ülakihtide haigust. Tal oli igav, ta otsis, millest kinni haarata . . . Õudne elu!

Kuid ka Rahvuslikus Galeriis ei saanud Hilja täna rahuldust, mida oli oodanud. Ta vaatles veel kord Turneri ja Gainsborough' teoseid, millest tal esimene kord olid jäänud head muljed, jooksis veel kord läbi saalist, kus asus Rembrandti istuv vanamees, mida ta eriti armastas. Ent ta ei läbenud kuskil kauem peatuda, sest täna oli ta siia tulnud loengu pärast. Loenguga esines keegi kunsti ajaloo professor, kes viis oma kuulajad — näputäie spetse ja paar luksusdaami — kuninglike portreede osakonda ning hakkas seal väga keerukalt ning targalt seletama iga värvi ja värvivarjundi ajalugu. Hilja väljus poolelt loengult.

Seisatades muuseumiesisel rõdul, märkas ta, et Trafalgari platsile oli kogunenud rahvamurd. Väljaku ujutas üle demonstratsioon, mis saabus piki tänavat. See oli lõputuna paistev rongkäik plakatite ja loosungitega.

Sammude taktis hüüdsid demonstrandid:

„Tööd! Tööd! Tööd!“

Astusid mõne sammu tummalt ja hüüdsid jälle kooris:

„Tööd! Tööd! Tööd!“

See oli järjekordne töötute meeleavaldus . . .

Rongkäigu eesotsas sammusid mõned politseinikud. Nagu mingid karikatuursed tseremooniameistrid käisid nad meelevaldajatega koos ringi ümber platsi ja peatusid Nelsoni ausamba ees, kus algas miiting.

Kõnelejale hüüti elagu. Keegi rahva hulgast viskas õhku paar peotäit vaskraha, mis toredasti sätendasid. Tuvi-kari lendas kohale. Kuid terade asemel vaskpenniseid ja poolepenniseid leides keerlesid nad pettunult edasi-tagasi ja määrisid Nelsoni kaju oma sõnnikuga, nagu oleks tema süüdi... Peenraha, mis oli vist mõeldud korjanduskarbi jaoks jäi poisikeste üles noppida.

Kõneleja rääkis elavalt žestikuleerides. Ta kirjeldas töötute olukorda ja kutsus üles valitsusele survet avaldama.

„Maha Chamberlaini valitsus!“, „Maha Müncheneri kokkulepe!“ kõlas taas ja taas refräänina. Rääkides fašismi-ohust ja fašismi sissetungist paljudesse Euroopa maadesse, mainis kõneleja muude hulgas ka Baltimaid, nimetades Lätit ja Eestit.

„Vaat kust minu blaseerunud daamike oleks võinud saada geograafiatunni!“ mõtles Hilja tahtmata ning vaatas ringi, justkui peaks tema sõidutaja oma suure autoga siinsamas seisma.

Kuid siin olid teistsugused näod. Siinne demonstratsioon erines ka kõigist, mida Hilja seni oli näinud. Uhelgi loodelinna tänavmiitingul polnud nii palju vihaseid, valust ja piinadest puretud nägusid. Mitmesuguste elukutsete alalt mehed oma parimais aastais seisid siin ja hüüdsid täiel häälel välja oma nõudmisi. Mõnigi pühkis laubalt erutushigi.

Oli ka neid, kes olid tulnud lihtsalt töötute demonstratsiooni toetama: mõned noorteorganisatsioonid, korralikult riietatud tütarlapsed ja poisid, kes kuidagi poolametlikult ja viisakalt hoidsid käes plakateid. Nende kõrval aga eraldus selgesti töötute vägi ise. Kulunud ülikonnad, määr-

dunud ja kortsunud vihmamantlid, ilmed, millele pettumus oli vajutanud haavadesügavusi jooni. Parkunud nägudega mehed tööpluusides ja sonides seisid süngelt, käed taskus, või raputasid vihaselt rusikaid. Kõhnad naised, teravate, hoolimatute liigutustega ja trotsliku vaatega, saalisid väljakutsuvalt, nagu seaksid end lahinguvalmis.

Ikka rohkem kogunes töötuid platsile. Ja nende tuhandete kaupa nägemine mõjus tõelise ning halastamatu võitluse pildina. Hilja tundis, kuidas süda peksma hakkas. Samas raputas teda üdini tungiv külmavärin. Kuid ta seisis nagu kohale naelutatud. Need siin olid nii lähedased, et ta unustas, kuhu oli kiirustada tahtnud.

Miitingu lõpupoole eraldusid mõned kolonnid, pealtnäha selleks, et alustada tagasiteed. Kuid siis äkki, nagu oleks torm neist üle käinud, heitsid kõik sõiduteele pikali ning lamasid seal vaikselt kui surnud.

Liiklemispolitseinik ei märganud esialgu midagi. Punane signaaltuli lõi põlema ja tänav ummistus tavalises korras sõidukeist, bussidest, iga liiki autodest. Ent kui punane tuli vaheldus rohelisega ja mundrikandja aeglaselt pöördus, sirutades harjunud liigutusega käe, et autode voolu vabaks lasta, nägi ta äkki elavat sillutist. Ta ehmunud nagu kadus kahe käe vahele. Mees oli nii halenaljakas, et lähemalseisjad naerma puhkesid, hoolimata olukorra tõsidusest. Järgnevalt hoiatas liiklemispolitseinik juba niigi seismajäänud autosid traagilise žestiga ja manitses demonstrante teed vabastama. See ei aidanud midagi.

Nüüd alles tekkis segadus. Politseinikud sekeldasid ja karjusid, autosarved röögatasid nagu elav loomakari. Ummistus tänaval tihenes kiiresti. Hakati otsima ringteid. Kuid ka jalakäijad jäid troppidena seisma. Meeleavaldus aga kestis. Lamajad ei tõusnud ikka veel. Kolonnide kaupa hargnes demonstrante ka teistele tänavatele, et korrata sama meeleehtlikku võtet. Ja see elav sillu-

tis ei lahkunudki enne, kui töötute kõnemehed tänavanurkadel olid valmis oma esinemisega. Nii arvuka kuulajaskonna ees öelda oma raevukas sõna! Kogu see pilt vapustas iga pealtnägijat.

Ses mõttes oli demonstratsioonil tõesti haruldane menu. Jõudnud kergendusohkel sellele järeldusele, meenus Hiljale äkki, kuhu tal oli vaja minna. Et kaotatud aega tasa teha, ruttas ta esimese liikvele pääsenud bussiga minema. Teda ootas Leida Järv, keda ta täna oli lubanud külastada tema uuel töökohal.

2

Lühikese aja jooksul oli Leida eestlannade hulgast kujunenud Hilja lemmikuks. Nad nägid teineteist harva, kuid Hilja igatses tihti Leida seltskonda. Talle meeldis see uhke tüdruk, kes ainsana paarisajalisest eesti majateenijate-perest alati igapäev julgustas. Nüüd oli Leida töökohta vahetanud...

Kui Hilja pärale jõudis, oli Leida üksi kodus. Ta viis oma külalise elutuppa, pani kamina küdema ja hakkas teed valmistama. Hilja heitis pilgu mugavalt sisustatud ruumile. See sarnanes üldjoontes Londoni keskklassi majadega, milles valitses teatud maitsestandard. Kõik oli aga rikkalikum kui Weltonite või isegi Brownide juures. Oli tunda rahakamat toredust. Suurejoonelisemad hiina vaasid, mitmekesisem veini- ja viskisortide väljapanek klaaspuhvetis kui Brownidel. Keskpärased õlimaalikud.

Leida serveeris teed nagu möödaminnes — osavasti ja kiiresti. Nad istusid pehmeis nahktugitoolides, väike laud kahe vahel, ja tundsid end üsna koduselt.

Hilja vaatles sõbrannat. Leida oli paar aastat alla kolmekümne. Ta liigutustes oli täiskasvanud naise küpset painduvust. Tume kleit heledavärvilise kraega istus tal nagu valatud. Leida välimuses oli kõik kuidagi lihtne ja

pidulik. Hilja pani tähele ta naeratuse erilist pehmust, mida polnud enne märganud, ta laiade sumeroheliste silmade heldinud vaadet ja enesessesüvenenud ilmet.

„Olete vist hommikust saadik üksi?“ küsis ta.

„Jah. Peremees tuleb alles kella seitsme paiku ja tema õde kella kaheksaks. Rohkem rahvast meil siin majas ei olegi.“

„Kuldne elu! Pole vaja lantši valmistada,“ kadestas Hilja.

Leida naeratas. Tema peremees ja perenaine olid vanapoiss ja vanapiiga. Mõlemad äriinimesed. Hilja vaatles nende portreid seinal.

„Väga kinnised näod,“ otsustas ta.

„Nad on võrdlemisi vaiksed, aga hirmsasti teineteisse kiindunud,“ tõendas Leida.

„Huvitav... teil veab! Säärane pererahvas teeb kindlasti väga vähe tüli.“

Leida kinnitas omalt poolt, et tal tõesti veab ja et ta ei lase endale kunagi ülekohut teha. Kuid siis lisas ta kähku:

„Aga räägime nüüd millestki muust. Räägime Tartust!...“

Hilja teadis, et see oli Leida lemmikteema. Ta oli temale juba mitu korda jutustanud Tartu elust, ülikooli õppekavadest, pealetükkivast inglise orientatsioonist, lektoreist ning professoreist, oma sõpradest ja lõpuks ka kirjavahetusest nendega. Kuid ikka veel leidus selles kõiges midagi uut ahnelt kuulaja kõrvale.

Täna kumisesid Hiljal peas uued plaanid. Teel siia oli ta äkki otsustanud teenijakohalt lahkuda ja elada paar kuud Londonis vabana orjusest. Aga millest elada? Siin pidi ta mõtlema juba sellelegi, et pärast tagasijõudmist eksamite ajal mitte lausa nälga jääda. Kokkuhoid, tunnid, laenud... Sellest üksi oli vähe. Hiljale meenus, et üks Tartu kirjastus oli lubanud talle tõlketööd „poole aasta pärast“. Nüüd oli pool aastat ilusasti möödunud ja tema järje-

kord saabunud. See oli päris labane ingliskeelne kriminaalromaan, mille ta pidi eesti keelde tõlkima juba läinud suvel. Kuid siis lükati see edasi. Kriminaaljuttude sari, mida kirjastus välja andis, oli vahepeal täiesti kindlaks kujunenud. Polnud kahtlust, et ta tõlke saab.

Ja valida oli tal ainult Brownide orjamine sügiseni või — kolida odavamasse linnaossa ning seal korralikult töötada nii eksami kui tõlke kallal.

„See olekski ainuke võimalus sügisel ülikooli lõpetamiseks . . .“ arvas ta, jutustades oma kavast sõbrale.

„Ja mis edasi?“ küsis Leida.

„Edasi tulgu või tuld ja tõrva!“

„Õige mõte!“ hüüdis Leida. Ta surus Hilja kätt.

„Ah, kui te teaksite, mis see mulle tähendab, et räägite nõnda!“

Hilja ei mõistnud tema liigutust. Ta ei uskunud ka oma silmi, nähes Leida omades pisaraid.

„Mis teil viga on?“

„Minuga on kõik korras! Olen nii õnnelik, et sõidate tagasi . . . Kui jõuate Tartu, viige terviseid . . .“

Ta tahtis öelda oma tuttavate nimesid, kuid Hilja ei lasknud.

„Kuidas? Aga teie sõidate ju ka ise varsti Tartu!“ hüüdis ta. „Kuus aastat siin, sellest jätkub!“

Kuus aastat oli Hilja meelest kohutav aeg. Ta eeldas miskipärast, et Leida sõidab tagasi juba lähemal ajal.

Kuid Leida raputas pead. Temal ei avanevat niipea sõiduvõimalusi.

„Kuus aastat, ja veel mitte tagasi sõita!“ hüüatas Hilja jälle. „Kuid imetlen teie karakterit . . . Olete vist küll ainus selle suure karja hulgas, kes nii kaua vastu peab ja ikka veel oma inimtasel alal hoiab . . .“

„Karakterit!“ kordas Leida ja purskas äkki tagasihoidmatult nutma.

Hilja jäi nõutult wait. Mis siin teha? Püüda trööstida

säärast nuttu tundus asjatuna. Selles oli nii äge valu ja nii sügav lootusetus, et Hilja tükk aega end kogus, enne kui julges vahele segada. Leida nuuksus kogu kehast värisedes, kuid ei lasknud end pihtimisele meelitada.

Lõpuks Hilja raputas teda tugevasti.

„Jumala pärast, Leida, ütelge, mis see on! Mis on juhtunud? Olge ometi inimlik!“

„Sõitke ära Londonist! Sõitke niipea kui võimalik,“ luksus Leida. „Minuga on läbi... Minust ei saa enam midagi! Ja mul ei ole enam tahtejõudu. Olen kõige viletsam ori. Siin on kõikjal olukord sama, kõikjal, uskuge mind!... Ma võtsin end kokku ja valetasin teile, et teie tuju ülal hoida. Olen kõikidele valetanud ja sellega teisi aidata püüdnud. Aga nüüd ei jõua enam!“

Ta pühkis juuksed näo eest ja alustas jutustust oma orjaelust.

„Ainult pöörane enesevalitsus hoiab mind jalul,“ ütles ta ja näitas siis põlastavalt portree poole. „See vanapoiss luurab mind. Iga mu liigutus muutub mulle endale juba vastikuks. Ja siis on neil tülid õega, kes armukadetses... Kui nad kodus on, on elu põrgu. Kui neid pole, liigun nagu vang nende tubades. Töötada tuleb, aga oma elu jääb elamata. Kodumaale sõiduks aga puudub mul võimalus. Ma ei või sinna kerjusena tagasi pöörduda.“

Hilja laskus vaibale ta kõrval ja põimis käed ümber sõbratari piha.

„Sa pead Eestisse tulema!“ rääkis ta. „Sõidame koos. Mina sind siia ei jäta! Sõidame, Leida!“

Leida raputas pead.

„Sa ei tea veel, miks ma lahkusin Eestist ja kuidas ma lahkusin...“ ütles ta mornilt.

„Solvatud armastus?“

„Umbes nii. Ta pidas mind vaeseks... leidis rikkama. Töötasin endale, et lähen tagasi rahaga. Pean vähemalt tasuma temale oma võlad... ülikooli võlad! Aga kuhu ma

jõudsin? See elu siin sööb närvid läbi ja hävitab tervise. Mul on haige süda. Ma ei suuda enam õppida . . . Ja raha ei ole mul rohkem kui sõidupiletiks ja võib-olla paar kuud Tartus viirelemiseks. Ka seda valetasin sulle, et olen kogunud summakese.“

Hilja surus teda kõvemini enda vastu. Mis sellest, et kõik oli vale! Leida valed olid ergutavad valed. Ta armastas Leidat, et ta just nõnda valetas ja et ta lõpuks vale üles tunnistas. Kuid nüüd, olles sattunud hooldatava osast hooldaja ossa, hakkas Hilja sõbratarile käskivalt nõu andma:

„Ära räägi rumalusi! Me sõidame sinuga! Mehed jäta esialgu mängust välja. Jõuad nendega õiendada ka pärast ülikooli! Sõidame Tartu, võtame kahekesi väikese toa, ajame vähesega läbi, õpime tublisti . . .“

Kuid Leida ei tahtnud teda kuulda.

„Sa ajad lapsejuttu,“ nuuksus ta.

Hilja raputas teda uuesti.

„Kui see on lapsejutt, siis mine teist teed!“ ägestus ta. „Siis . . . noh, siis andu oma vanapoisile ja teeni sellega raha! Siis võid oma õnnetu armastuse rahaga kinni maksta!“

Leida hüppas püsti.

„Sa lööd hüljatut jalaga!“ hingeldas ta. „Jäta mind kohe üksinda!“

Kuid Hilja ei läinud, vaid klammerdus teise külge nagu takjas ja rääkis talle ikka tungivamalt:

„Just malka ongi sulle vaja. Ma hakkangi nüüd sind lööma! Kõigest jõust löön, kuni võtad jalad alla . . . Raputa endalt maha see kuue-aastane uni!“

Lõpuks istusid nad jälle teineteise vastas. Leida naeratas läbi pisarate ja vaatas Hiljat pika pilguga, nagu näeks teda esimest korda.

„Kui hea, et sa täna tulid!“

„Jah, tõesti oli hea,“ nõustus Hilja. „Ja veel parem oli, et ma tulles Trafalgari platsil nägin töötute meeleavaldust. Muidu ehk oleksin sind haletsema hakanud!“

Ta jutustas demonstratsioonist. Leida kohendas end kiiruga, värskendades piiritusega nägu ja siludes juukseid. Ta oli jälle vormis. Aga Hiljale näis, et endise elutarga naise asemel istub äkki abitu tütarlaps tema vastas. Ning tolle küsimuski tundus talle lapselikuna.

„Utle, kas sinul ei ole tegemist oma peremeestega? Kas nad ei vahi sind? Ei piilu ega kiusa?“

Hilja naeris ta välja.

„Mitte kunagi,“ kinnitas ta. „Ma ei lase neid üldse sellele mõttele tulla. Käitun ametlikult, räägin kõva häälega, nagu oleksid nad kurdid. On siis tingimata vaja igapähele meeldida?“

Leida vaikis. Nagu tõreldud laps vaatles ta oma küüsi ja ütles süüdlaselt naeratades:

„Jah, tõesti ei ole vaja meeldida, aga hea on olla loomulik ja äratada loomulikku sümpaatiat.“

„Mitte teenija olukorras, jumala eest!“

Leida kergitas kulme. See oli vana tõde, kuid tundus talle täna ometigi nii uus!

Kui Hilja viimaks lahkus, mõistis ta, et neist olid saanud tõelised sõbrad ja et sõprus kohustab. Tal tuli nüüd hakata Leida Järve eest hoolitsema, nagu too algul oli hoolitsenud tema eest.

3

Hiljale meeldis omada hoolealust. See lõi talle üleva tunde. Ja kui ta pärast seda sõitis lõunalinna pargirajooni mister Hammersmithile eesti keele tundi andma, mõtles ta kogu aeg, kas õnnestub Leida Järv Eestisse viia või ei.

„Kui jõuan täpselt kohale, õnnestub!“ tegi ta endale tingimuse ja vaatas siis põnevusega kella.

Hilja tõusis liftis moodsa majabloki seitsmendale kor-

rale. Talle näis, et lift liigub väga aeglaselt. Kas ta tõesti hilineb minuti?

Ta jõudis kohale ja sirutas juba eemalt käe, et helistada uksekella — justkui päästaks veel sellega Leida.

Pikakasvuline, umbes neljakümne-aastane enesesse-süvenenud näoga mees avas talle ja naeratas pool-enda-misi, pool-tuttavlikult. Naeratus istus kuidagi võõriti ta kahvatus näos. Hiljale näis alati, et Hammersmith püüab naeratamisel midagi meelde tuletada. Temas oli midagi sünget ja hetketi salapärast, mille Hilja pani ta välimuse — liiga raskete mustade juuste ja kulmude arvele. Hiljale ei meeldinud salapärane ilme.

„Kas olete tänaseks hästi õppinud?“ algas ta koolmeisterlikult, võttes tarvitusele eesti keele. Vastamine andis ta õpilase ajudele palju tööd. Salapärane helk ta näol asendus juurdlevaga.

Nende õpikuks oli valimik eesti rahvalaule, sest Hammersmith tundis soome keelt ja talle valmistas erilist lõbu leida ühiseid vorme eesti keelega, ehkki see oli arhailine eesti keel.

Töötanud kolmveerand tundi, tõusis õpilane ja ütles:

„Rohkem mitte! Tänaseks ma teid enam ei „eksplua-teeri“.“ Viimase sõna lausus ta lõõpimisi.

Pärast tundi oli Hammersmithil tavaliselt kombeks mängida ette paar haruldust oma grammofonil. Tal oli plaate lapikeelse tekstiga ja soome rahvalauludega.

Kui Hammersmith astus grammofoni juurde, ootas Hilja juba „Menin minä sydänyöllä käymään“¹ tuttavaid helisid. Ta seadis end kuulama, kuid kärsituks muutunud õpilane pani ainult käe grammofoni kaanele ja ütles:

„Täna me ei mängi. Täna palun teid minuga õhtust süüa.“

Ta vabandas, kadus hetkeks kööki ja ilmus sealt suure

¹ Läksin südaöösel kõndima. Soome rahvalaul.

kandikuga täis roogasid ja suupisteid, tee- ja veiniklaase. Keskel aga ilutses šerripudel.

„Olen vanapoiss ja keedan ise,“ ütles ta Hilja üllatust nähes seletuseks.

Süües vestlesid nad ühest-teisest, nagu seda teevad omavahel üsna võõrad inimesed.

Kuid pärast klaaside kokkulöömist muututi avameelseks.

„Mind huvitab,“ ütles mister Hammersmith järsku, „mis saab teie kodumaast? Kas võtab Hitler ta oma valdusse või võtavad venelased?“

„Ei nii ega teisiti,“ vastas Hilja. „Mulle teie jutt ei meeldi.“

„Aga oletame, et teil oleks valida... Kumba te eelistaksite?“

„Eelistaksin venelasi.“

„Miks?“

„Sellepärast, et nad on kommunistid, mitte aga vallutajad!“

„Kuid teie rahvas?“

„Just seda arvabki meie rahvas.“

Hammersmith ei uskunud teda. Kui nad veel ühe klaasi olid tühjendanud, esitas ta uue küsimuse:

„Kas teate, milline on kõige parem viis võõrkeeli õppida?“

„Korralik tuupimine,“ arvas Hilja.

Hammersmith nihkus talle lähemale.

„Aga mina arvan, et kõige parem viis eesti keelt õppida on — armastada eestlannat...“

„Ei.“

„Miks?“

„Arvan, et armastajate leksikon on liiga ühekülgne ja lihtsalt sõnavaene.“

„Siiski,“ ütles Hammersmith talle ainiti otsa vaadates.

„See on kõige parem viis! Ainult et meie, inglased, ei oska seda hästi . . .“

Viimased sõnad sosistas ta juba Hiljale kõrva.

„Aga meie, eestlased, oskame seda väga hästi!“ hüüdis Hilja, libises Hammersmithi haardest välja ning krapas ühe liigutusega toolilt oma portfelli ja kübara.

„Nägemiseni!“

Ta oli liftis enne, kui mees jõudis teda takistada. Vajutanud nupule „alumine kord“, tõmbas Hilja sügavasti hinge ja pani kübara pähe. Ta esimene mõte oli jälle Leida Järv. Äsja oli ta Leidale kinnitanud, et temaga midagi selletaolist ei juhtu. Ja otsekui kättemaksuks juhtus see temaga veel samal õhtul. Tähendab — võib juhtuda igaühega!

Hilja käis tükk maad jalgsi, et nautida õhtu jahedust ja värske õhu puudet. Ta mõtles ikka veel sellest, kuidas Leida Järv kuus aastat Londonis majateenijaks võis olla. Ja vist enam-vähem pidevalt oma peremeeste meelitavate pilkude tule all? Ei meeldi, on halb, meeldib — veel halvem! Nii või teisiti on see rumalus. Nõnda ei tohi enam elada. Ära sõita ja Leida kaasa viia! otsustas ta. Kõik need tüdrukud, kes siin aastate kaupa elasid, laastasid end ilmaaegu.

4

Varsti saabus missis Brown haiglast pojaga. Vana leedi tuuseldas majas ringi, et valmistada väärilist vastuvõttu. Kui auto jõudis ukse ette, seadis ta kodakondsed koridoris ritta. Nad pidid kõik seal seisma ja madamit tervitama — passija, Lily ja Hilja. Vanamoor ise avas ukse ja lausus esimesed tseremoniaalsed sõnad.

Missis Brown seisatas hetke lävel, võttis saatjalt lapse oma kätele ja naeratas kõikide poole heldelt nagu jumalanna.

„Väga ilus on teid kõiki jälle näha!“ ütles ta armuliku ülemuse toonil, milles ei puudunud ka kraadike tõelist liigutust.

Missis Brown oli palja päi. Ta tumedaid läikivaid juukseid lõikas lai sinine lint. Nii mõjus ta uudsena ja nooruslikuna. Kuid ta toon oli endisest kuidagi nõudlikum, kui ta küsis:

„Hilja, kas üleval on kõik korras? Miks on Lily nii tõsine? Palun tooge ta kohe minu juurde!“

Ta tahtis ise ees trepist üles minna. Kuid nüüd alles jooksis Lily Hilja juurest ema juurde, hakkas ta riietest kinni, surus end vastu tema põlvi ja puhkes ahastavalt nutma.

„Vaeseke, sa pole mind kaua näinud!“ taipas missis Brown viimaks. Mõne hetke oli ta nõutu. Ei teadnud, kumma lapsega tegelda. Ta ei saanud trepil edasi ega tagasi. Hilja pakkus oma abi, kuid nägi kohe, et ta sellega oli solvanud äsjase jumalanna kõikvõimsuse tunnet. Lõpuks andis missis Brown siiski imiku teistele üle ja hakkas tütreaga õrnutsema.

Vana leedi läks pojapojaga üles, kuid enne saatis ta Hiljale hävitava pilgu... Ta oli nii palju kordi pidanud nägema, et Lily eelistas Hiljat temale — vanaemale.

Hilja peatus Lily juures.

„Laps tunneb end mahajäetuna ja võõristab venda,“ sõandas ta öelda.

„Jah, Hilja, ma tean seda, ma valmistusin selleks ette, aga meil saab temaga häda olema... Ma tõesti ei või teid enne sügist minna lasta!“ rääkis madam Brown. „Ma kuulsin, et Lily ei lase end enam kellelgi teisel vannitada, vaid nõuab teid, Hilja... ja teiega on ta väga lõbus...“

Hilja oli hämmastunud. Nad vajasid teda, kuid kohtlesid siiski nagu mööblitükki! Ei osanud isegi parima tahtmise juures ta poolehoidu võita!

... Enne haiglasse minekut oli missis Brown hetkeks

heldinud ja midagi inimlikku tekkis nende vahekorda. Arusaadav. Jäi ju nüüd kogu maja Hilja kätte — Brownide varandus ja laps ja tema mehe õhtusöögid. Sellest olenes kõik.

Kuid Hiljaski oli vilksatanud mingi inimlik tunne oma perenaise vastu, võib-olla üldine respekt naise vastu tema olukorras.

Nüüd hajus see kõik nagu tuuletõmbel.

Hilja oli juba küllalt kannatanud oma valmisoleku pärast inimlikeks suheteks nendega siin. Ta sõlmis inimlike suhteid instinktiivselt iga minut, kuid iga minut tuli neid uuesti katkestada. Ja see oli väsitav, piinlik, kurnav!

„Pidage meeles meie lepingut, madam,“ ütles ta kui-
valt. Kuid samas hakkas tal kahju. Esimesel päeval võiks seda naist siiski säästa!

Perenaine aga teda ei säästnud. Kui ta lõpuks oli sängitatud õitsvate lillede keskele magamistoas ja kui ta oma rahulolu oli väljendanud hüüdega „siin on nii ilus!“, ruttas ta Hiljale uusi korraldusi jagama.

Ta palus endale tee üles tuua, nimetades sinna juurde koogi- ja biskviidisorte.

„Ja millist keedist soovite tee juurde, madam?“ tahtis Hilja teada.

Madam aga naeratas lahkelt:

„Ma praegu ei viitsi mõelda, Hilja, aga niipea kui otsustan, helistan...“

Nõndaks! Paar korda rohkem trepist üles-alla josta — see ei meeldinud Hiljale.

Mõne päeva pärast teatas ta, et soovib lahkuda. Missis Brown ei tahtnud sellest kuuldagi.

„Meie vajame teid, Hilja... Kuidas võite meid nii südametult maha jätta? See ei ole võimalik, Hilja! Saage aru minu olukorrast!“

„Aga ma vajan oma vaba aega, madam. Olen üliõpilane ja soovin valmistuda eksamiks.“

„Annaksime teile ju rohkem vaba aega, kui võiksite. Aga kõik teenijad töötavad nõnda, teisiti ei ole kuskil ja ma ei oska seda teisiti kujutleda.“

„Aga kõik üliõpilased õpivad eksamiks. Teisiti ei oska mina jälle kujutleda,“ arvas Hilja.

Sinna ei võinud perenaine midagi parata.

Ta palus endale nädal aega uue teenija leidmiseks.

Hilja püüdis nüüd täie järjekindlusega oma kava teostada. Ta katsus töötada kahekordse kiirusega, et säästa endale paar vaba tundi tõlketööks, mille materjalid Ludmilla oli Tartust kohale saatnud. Ta hoidis kokku raha ja tegi sõpradelt laenu. Iga nael tähendas nädal aega vaba inimese elu Londonis.

Kuid süda valutab. Ta polnud veel vaba, tõlge edenes aeglaselt, sest raamat, ehkki tühine sisult, sisaldas siiski palju tundmatuid väljendusi. See sundis Hiljat paremini keelt uurima. Kuid ta mõistis ka, et iseseisev elu puudusega võideldes ei saabu kindlasti mitte lilleline.

5

„Daily Workeri“ konverentsi päeval lootis Hilja näha oma loodelinna vanu sõpru. Ta leidis nende esindajatena aga seekord paar vähemtuttavat seltsimeest — kõhna ägedaloomulise Morrow', kes oli elukutselt elektrotehnik, ja tugeva kondiga, alati heatujulise Baxteri, kes töötas dokkides laoplatsil. Viimast oli Hilja harva näinud koosolekuil kõnedega esinevat. Seda sagedamini oli ta teda näinud aga organiseerimas majanduslikke asju. Baxter oli visa poiss. Temale kuulus rekord rahakorjandustes Hispaania vabariiklaste toetamiseks. Morrow aga oli Hiljale silma puutunud kui tuline vaidleja ning kriitik. Kõige enam vihkas ta kantseleilikkust...

Konverents toimus lõunalinna kaugemas sosis ja paljudki töötavaist kommunistidest ei saanud sellest osa võtta.

Oli tööpäev.

Kui „Daily Workeri“ toimetusliikmed presiidiumilaua taga istet olid võtnud, kui neid koosolekule ükshaaval oli tutvustatud ja nende töö kohta kriitikat palutud, algasid aruanded ning vaidlused.

Vaieldi ajalehe üksikute sektorite töö üle, nende tähtsuse üle ning ruumi üle, mida lubada ärireklaamidele, sporditeadetele, välis- ja sisekorrespondentidele.

Üks valusamaid küsimusi oli ajalehe levitamine. „Daily Workeri“ omapärane olukord lugejate poolt ülalpeetava lehena seisis selles, et ta ilmus vabatahtlikest annetustest kokkupandud „võitlusfondi“ abiga. Kuid entusiastid ei jõudnud ometigi võistelda suurte ajalehetrustidega, kelle lehed läksid hommikul erirongiga teele. „Daily Worker“ jäi Londonis oma pooldajate ja partei liikmete levitada. Mujale aga kandsid teda tavalised rongid teistest lehtedest hiljem.

Istungi vaheajal käis delegaatide seas ringi käsikirjaline „Daily Workeri“ hümn:

*There is a paper in the town,
in the town.
That never lets its readers down,
readers down.
For the „Daily Worker“ brings you all the news.
And never lets the censor choose...¹*

Toimetus oli arvukas ja koosnes ilmselt headest spetsialistidest. Sõnavõtjaid nii publiku kui presiidiumi hulgast oli palju. Hiljal läks pea kirjuks vaidlustest. Ta oli arvanud, et teab juba mõndagi inglise töölisliikumise

¹ Linnas on üks ajaleht, mis oma lugejaid maha ei jäta. Sest „Daily Worker“ toob sulle kõik uudised ega lase neid tsensoril valida.

kohta, nüüd selgus, et seda oli armetult vähe, mis ta loode-
linnas kuulnud ja tähele pannud. Kui ometi keegi teeks
kokkuvõtte ja ütleks selge sõnaga, kuidas seda kõike hin-
nata — töölisliikumist, partei tegevust, ajalehte.

Lõpuks ilmus kõnepulti kommunistliku partei pea-
sekretär Harry Pollitt, kes võeti vastu lajatava aplausiga.
Pollitt, üle keskea, tugeva kehaehitusega, hallinevate
juustega mees, algas sõnavõttu arukalt ja aeglaselt ning
koduses toonis, nagu jutustaks ta midagi oma headele
sõpradele. Hilja oli esialgu pettunud. Ta ootas revolutsi-
oonilist tulikõnet ja umbes Tom O'Connellile omast kirg-
likku väljendust. Selle asemel aga arendas partei juht
rahulikku loogilist arutelu, mida kõik näisid pingsalt
kuulavat nagu suurt tõde.

„Hästi räägib! Väga hästi räägib!“ sosistas kahvatu
ägedaloomuline Morrow piidleva pilguga Baxterile.

„Hästi nagu ikka,“ vastas see peaaegu häälekalt. Ja
mõlemad vaatasid ootavalt Hiljale, kes istus nende vahel.

Hilja noogutas, kuid hakkas ise alles nüüd terasemalt
kuulatama kõnet.

Pollitt läks üle kriitikale, rääkis töölisliikumise saatu-
sest Inglismaal, arvustas poliitiliste kampaaniate puudusi
ja häälekandja tööd selles.

Rääkides ta elavnes kord-korralt ja kiirendas tempot.
Juba hakkasid aplausid katkestama kõnet. Ja varsti jagas
Hiljagi teiste üldist vaimustust.

Pollitti hinnangu järgi oli töölisliikumise olukord Ing-
lismaal väga tõsine. Ehkki partei kasvas jõudsamalt kui
kunagi enne, polnud ta liikmete üldarv — 18 000 — kau-
geltki küllaldane, kui arvestada tööliste hulka, partei
legaalset olukorda ja eelseisvaid tähtsaid ülesandeid.

Partei ei seisnud veel paljude töölisorganisatsioonide
eesotsas. Ligi paarkümmend aastat tagasi tegi Lenin
inglise kommunistlikule parteile kibedaid etteheiteid
sektantluse ja eraldatuse lastehaiguse pärast, paindumatu

taktika pärast. Selle vea vastu oli pidevalt võideldud. Nüüd olid küll loodud tugevad sidemed mitmesuguste ühiskondlike organisatsioonidega, kuid partei ei tulnud veel toime oma peaaesandega — luua töölisklassi ühtne rinne, kaasa tõmmata töötajate arvukad hulgad suurteks poliitilisteks kampaaniateks, ja seejuures suunata nad revolutsioonilise marksismi teele.

Uhisrinde loomise katse oli Hiljale tuttav juba „jäämurdmise“ nime all, millest alati rääkis Tom, ja Hilja kujutles, et see kampaania võiks edukas olla, sest pettumus Chamberlaini poliitikast paistis olevat tööliste seas üldine . . .

Pollitt rääkis sellest, et Briti valitsus, kes oli alati olnud vaenulik demokraatlikule Weimari valitsusele, muutis fašistide võimule tulles järsku oma suhtumist Saksamaasse, pakkudes natsidele suuri laene, ja nõustus Versailles' lepingu tingimuste pehmemdamisega . . . Inglismaa oli toetanud Jaapanit Mandžuuria röövimisel, Itaaliat Abessiinia röövimisel, Itaaliat ja Saksamaad Hispaania röövimisel, Saksamaad Tšehhoslovakkia röövimisel . . .

. . . Juba 1935. aastal olid Euroopa kommunistlikud parteid sm. Dimitrovi üleskutsel hakanud teostama rahvarinde-poliitikat. Rahvarinne pidi võitlema kasvava sõjaohu vastu ja parandama töötavate masside elutingimusi. Inglismaa Kommunistliku Partei vastutus oli siin eriti suur, sest Briti poliitika oli rida aastaid üks domineerivaid faktoreid rahvusvahelises poliitikas. Inglismaa hoiak võis saada otsustavaks. Kas inglise kommunistid seisid oma ülesannete kõrgusel selles võitluses? Sündmused näitasid, et mitte. Kaugel sellest!

. . . Kas oli siis tehtud mõni saatuslik viga partei poliitikas?

Kommunistliku partei poliitiline joon on selge ja õige. Partei võitleb praegu selle eest, et teha inimesi teadlikuks lähenevast ohust ja organiseerida ainust liikumist, mis

võib ära hoida õnnetust — laia rahvaliikumist Chamberlaini valitsuse kõrvaldamiseks ja ehtsa rahvavalitsuse loomiseks. Selle maa poliitika saab olla edukas ainult tihedas koostöös Nõukogude Liiduga.

Siinkohal oskaski Pollitt küsimuse käesolevast momendist niivõrd teravalt üles seada, et kuulajad saalis püsti tõusid... Küsimuses oli mitte vähem ega rohkem kui sõja ärahoidmine või sõja endale kaela tõmbamine. Maailm seisab veel kord kuristiku kaldal ja on järk-järgult libises selle äärele — teise maailmasõtta. Pingutada kõik jõud võitluseks laiade masside usalduse eest! Kopitanud leiboristlike illusioonide vastu! Valitsuse poliitika vääramiseks! Rahu kaitseks!

Hilja mõistis nüüd Harry Pollitti populaarsust ja oli ka ise muutunud üheks tema oraatoritalendi austajaks. Kuid see polnud ainult oraatoritalent. Järjekindel ja kõikumatu ning vaba edvistavast särast, töömees kuni viimse verelibleni — niisugune oli tema meelest inglise kommunistide juht. Hilja tahtis temast rohkem teada ja kuulis, et Pollitt oli varem katelsepp ning dokitööline, kes sai kuulsaks streigiga transportlaeval „Jolly George“... See oli siis, kui inglise dokitöölised keeldusid varustamast valgekaartlasi interventsioonisõjas Nõukogude vabariigi vastu. Siis, kui nad banaanikastides avastasid laskemoona... Pollitt oli töötanud kommunistliku partei sekretäri kohal juba kümme aastat. Kõigile siin olid tuntud ta kirjutused, kõned, tähtsamad etapid tema elust ja isegi poisikesepõlve mälestused.

Märgates Hilja huvi jutustas Morrow talle, et Pollitt juba lapsena läks vabrikusse tööle, „mässituna ema rätikusse“. Ta oli esimesel päeval minestanud, nähes seltsimehe kätt lõmastuvat auruhaamrist, millel puudus vajalik kaitseseadeldis. Hiljem ei viinud teda enam miski rööpast välja. Tema töökaaslased mäletasid aga, et Harry oli alati

rääkinud revolutsioonist kui lähedalseisvast sündmusest: „Revolutsioon tuleb meie eluajal.“

Läbirääkimiste lõpul õpetas elektrik Morrow Hiljale veel tööliste seas levinud laulukese Pollitti kohta. See oli, nagu paljud inglise töölislaulud, mugandatud mingi igivana viisiga ja algas sõnadega:

*„Our Harry was a bolshie.“*¹

Laulus kirjeldati töölistele omase huumoriga, kuidas Harry Pollitt isegi taevas inglid streikima õpetas ja nad halleluujakooris „Internatsionaali“ laulma pani.

Hilja kirjutas sõnad märkmikku. Koduteel õpetasid kaaslased talle viisi selgeks. Delegaadid olid pärast päeva tõsidust seda elevamas tujus. Enne laialisõitu astuti lähimasse teemajja õhtustama. Siin lõbustas kõhetu, kuid südi Morrow teisi tükk aega sellega, et jäljendas ühiste tuttavate liigutusi. Eriti osavalt aimas ta järele Tommi, kes oli ta lemmikuks, kuid ühtlasi alati ka hambapulgaks. O'Connelli rahutud ja elavad liigutused pakkusid naljaks küllalt ainet.

Siis pöördus Morrow oma lemmikteema juurde. Ta rääkis meelsasti tööst elektrotehnikute seas, kirus tähenärijaid, leiboriste ja ironiseeris kõrgema haridusega kommuniste.

Morrow, kes end väga rõhutatult armastas nimetada lihttööliseks, tegi nüüdki paar kibedat märkust haritlaste kohta parteis. Ta leidis, et mõned neist on upsakad.

„Ärgu unustatagu: kommunisti koht on tänaval — demonstrantide ja streikijate seas!“ rääkis ta. „Mis kommunist see on, kes lihttöölisele kergesti ligi ei pääse!“

Nad vaidlesid Baxteriga, kes haritlasi kaitses. Baxter ise oli hariduselt tehnik, kuid pidi tööpuuduse tõttu tegema ränka füüsilist tööd dokkidel. Mitmes suhtes ühen-

¹ Meie Harry oli bolševik.

das ta endas haritlast ja lihttöölist. Baxter seadis üles kõrgemad nõuded intelligentsi oskuste ärakasutamise kohta töolisliikumises. „Asi ei seisa ligipääsemises lihttöölistele,“ vaidles ta, „vaid selles, et haritlane neile midagi suudaks pakkuda, mis täiendaks töölise teadmisi. Kodanlus ei anna meile meie erialale vastavat tööd ühiskonnas. Aga partei peab oskama meid ära kasutada.“ Ennast luges ta heaks streikijaks ja mitte halvaks organisaatoriks, kuid „äärmiselt halvaks haritlaseks“.

6

Mida päev edasi, seda raskemaks muutus Hiljal taluda orjust. Pärast „Daily Workeri“ konverentsi oli see vastumeelsem kui enne. Ta mõtles kaua Pollitti kõnele, mõtles valusast kriitikast, mis oli osaks saanud siinsele töolisliikumisele, ja tohutuist ülesandeist, mis olid püstitatud. Tahtmata võrdles ta sellega olukorda Eestis ja seda enam tekkis igatsus olla kuskil võitlejate ridades.

Hilja mõtles ka Baxteri ja Morrow' vaidlustele haritlase ülesandeist. „Halb haritlane“? Imelik sõna, kuid kõlbab igale koolitatud inimesele, kes oma teadmisi ei rakendanud tööliklassi huvides... Igasuguste väljavaadete puudumine ei hirmutanud enam Hiljat, nagu see hirmutas kord Tartus. Ta nägi, kuidas siin ka tööta haritlased oskasid olla kasulikud. Nõnda oskas ka Ain Tartus oma teadmisi rakendada. Ja seda võib temagi saavutada!

Pole mingit mõtet jääda olude mängukanniks, arvas Hilja nüüd. Vaja õppida, vaja end ette valmistada ülikooli lõpetamiseks. Brownidele töötades ei jõua ta kuskile. Tui-meneb ainult, harjutab orjakäitumist ja elab kuidagi ära. Lõpuks muutub ta „ilusa kolmiku“ või Leida Järve taoliseks kannatajaks. Hilja otsustas, et seda ei tohi juhtuda. Ta tahtis saada kasulikuks inimeseks ja leidis, et sellega

ei tohi viivitada. Esimene samm oleks — lahkuda Brownide juurest.

Pühapäeval pärast konverentsi külastas teda John Gates, see heledajuukseline, keda Hilja alati mäletas esimese kõnelejana raamatukogu platsil. John oli täis optimismi ja kuraasi nagu ikka. Naeratas päikesepaistelisel ning rääkis kõigest oma tavalises lõbusas toonis. John käitus väga koduselt, istus põrandavaibale Hilja tibatillukeses teenijatoas, nõjatas selja vastu voodit ja kiitis, et nõnda olla kõige mugavam. „Toolidel pole mõtet, kui põrandal lubatakse istuda,“ rääkis ta, „toolid viige toast välja või riputage seinale nende hirmsate piltide asemele, mis teil seal on!“ Hilja naeris, sest teenijatubade pildid, mille mahavõtmist seinalt perenaised ei sallinud, väärised tõesti vaid lihtsa mööblitükiga katmist. Ka tema seinal ilutsesid roosikimp, meelespead ja tuvike ning samade lilledega olid ehitud ta pesukann ja isegi kapiuks.

„Ärge tõsiselt võtke,“ ruttas John vabandama, jälgi-äes Hilja pilku. „Ma vist ise seda häbematust välja ei mõelnud, küllap olen kuskilt lugenud . . .“

Hilja tõi kõogist teed, milleta inglased külalisi vastu võtta ei oska, asetab kandiku toolile ja istus ka ise maha. Jutt Johniga voolas nii vabalt ja kergelt nagu ei kellegi teisega.

See noormees mõistis Hilja olukorda palju paremini kui Margery, sest ta oli ise kehvast perekonnast. Talle olid lapsepõlvest meelde jäänud toidupuuduse pärast tekkinud kodused tülid ja muu viletsus. Ometi paistis talle imelikuna, et Hilja pidi keeleõppimise otstarbel tegema majateenija tööd. Kas ei saanud üheks aastaks Londoni sõita ja siin elada — noh, näiteks sõpradelt laenu tehes? arvas ta. Ka naeris ta Hilja kavatsuse üle tõlkida mingit rämps-romaani, selleks et mitte kärvata.

Hilja teadis, et inglasele tähendas välismaale sõit sõitu maale, kus tema raha maksab rohkem kui kodumaal. Ing-

lane, sõites Prantsusmaale, Šveitsi või Itaaliasse, teostas seal elades kokkuhoidu, kuni vahetas oma naelsterlingeid frankide või liiride vastu. Hiljaga oli aga lugu vastu-pidine, sest Eesti kroon, kui sedagi oleks, ei maksnud siin peaaegu midagi. Alles see avastus pani Johni mõtlema. Tal ei olnud aimu Eesti oludest. Ta polnud iial tõsiselt tegelnud küsimusega, et Baltimaad on Inglise, Ameerika ja Saksa pool-asumaad. Palestiinast teadis ta rohkem kui Läänemere kaldast.

Nüüd hakkas ta oma teadmisi kokku võttes Eesti olude kohta järeldusi tegema, mis valmistas Hiljale palju nalja.

„Olud ja veel kord olud!“ pomises John lõpuks pahu-ralt. „Küll aga annab neid tundma õppida! O’Connell alati pahandab meiega, et me ei tundvat veel Inglismaa olu-sidki . . . Ja tuleb välja, et võrdluseks mõne teise maaga — tõesti ei tunne!“

John ja Hilja rääkisid sel pühapäeval kõigest, nagu räägivad noored, kes peavad end juba täiesti küpsedeks inimesteks, — kodusest elust, teadustest ja kunstidest, maailmapoliitikast. John rääkis, et tal seisab ees üürnike streigi organiseerimine ühes Ida-Londoni kvartaalis, kus see oli puhkenud. Neid streike abistas selleks loodud Üürnike Kaitseühing ja streigid toimusid kvartaalide kaupa, kuna tavaliselt kuulus terve kvartaal ühele maja-omanikule. John lubas streigi võidukale lõpule viia.

Nad lahkusid ülevas meeleolus ning heade sõpradena ja leppisid kokku kohtuda Hyde Park’is maidemonstrat-sioonil.

Kuid Hilja ei osanud ülejäänud vaba õhtupoolikuga enam midagi peale hakata. Pärast külalist paistis igav kõik, mis ta ette võttis. Rahutus oma koha pärast elus piinas teda. Vana Weltonite-aegse harjumuse põhjal sõitis ta linna ja astus sisse Briti Muuseumi. Siin oli teda alati vallanud imeline rahu. Kuid seekord jäi Hilja seisatama

egiptuse saalis sarkofaagide vahele ega saanudki enam edasi.

Ta märkas täna millegipärast ainult sarkofaagide tallalustele joonistatud inimfigure, nagu muud polekski näha. Ta teadis, et need kujutasid orje. Hilja ei suutnud neid täna vaadata ükskõikselt. Nad lõikasid vägisi silma ja tõid pähe imelikke mõtteid. Orjad! ... Milline metsik valu oli selles sõnas ja selles tõigaski, et aastatuhandeid tagasi joonistati orjakujud surnud isandate sarkadel jalatalla kohale! Aga tänapäeval ... Ta oli ju ise lasknud end rahulikult orjaks müüa! ... Kui alatu ja rumal! Mõtet on ainult võitlusel i g a s u g u s e orjuse vastu, otsustas ta. Muidu ei maksa eladagi.

Hilja seisis kaua ja vahtis üksisilmi sarkofaage. Siis läks ta puruväsinuna minema. Sel päeval ei tahtnud ta Briti Muuseumis enam midagi näha. Ta mattis maha ka oma vana lohutuse, et „ajalugu rahustab, muuseumi vaikus on puhkuseks“. Ei olnud nii! Lahendust nõudis teine küsimus ja niivõrd ägedal kujul, et Hilja enam minutikski rahu ei leidnud.

Kas võis vaene missis Brown mõista, mis on teenijale sisse läinud, kui see järgmisel päeval jälle esitas nõudmise — lastagu tal minna.

Oli aprilli lõpp. Akna taga õuemurul õitsesid kollased nartsissid ja sinised skillad. Kas oli kevad tüdruku pea segi ajanud?

„Hea küll, Hilja,“ ütles missis Brown viimaks. „Teeme kompromissi ...“

Nad leppisid kokku poolele tööpäevale, kella seitsmest hommikul kella kolmeni pärast lõunat, mis oli tegelikult kaheksa tundi. Vastavalt sellele alandati ka palka ühe kolmandiku võrra ... Kokkulepe oli sõlmitud „mõneks ajaks“, kuni perenaine leiab endale uue teenija.

Nii võis Hilja 1. mail Hyde Park'i demonstratsioonile

minnes end juba peaaegu „võiduka streikijana“ tunda. Ta oli võitnud tööpäeva küsimuses oma perenaise traditsioonid.

Salajase rõõmuga vaatas ta möödamarssivaid tööliste kolonne, mõeldes, et nende kätes on tulevane Inglismaa. Oli vihmane ilm ja suur osa demonstrante kandis vihma-varje, mis mõjus isegi koomiliselt. Kuid tuju oli kõigil elev ning sõjakas. Pargi ümbrus ja parki viivad metrood olid rahvast tulvil. Pargiäärseis kohvikuis ja sööklais ei jätkunud istekohti. Asjata lootus oleks sellises rahvamurus veel tuttavaid kohata!

Hilja ühines pealtvaatajate summaga ja sammus nendega koos miitinguplatsile pargi sisemuses. Siin hõikas tööliste esindaja oma nõuded ruuporisse ja ääretu inim-mass kordas ta sõnu. See oli nagu raevuka mere mühin. Hilja nägi palju julgeid, iseteadvaid nägusid; nende pidu-tuju nakatas teda.

Park kihas igasugu rahvast. Ka muud parteid ja rühmitused ei jätnud sel päeval oma platvorme püstitamata. Nad püüdsid tööliste koosolekult kuulajaid ära tõmmata, seades oma kõnepuldid lähedusse ja alustades oma agitatsiooni. Kuid täna ei võinud nad loota mingile kuulajakonnale. Ainult väikesed salgad kirju koosseisuga inimesi piirasid neid ja püüdsid lärmakalt oma poolehoidu avaldada.

Kuid tööliste miitingule voolas lisa juurde iga trammi, bussi ja metrooga. Pärast kella nelja saabusid hulgaliselt need töölised, kes täna oma tööpäeva ei saanud katkestada. Kogu töötav London sõitis siia kokku. Igaüks tahtis kasvõi korraks Hyde Park'is ära käia.

Kuna keskset miitinguplatsi täitsid kommunistliku partei ja muude töölisorganisatsioonide lipud ning loosungid, püüdis mingi „iseseisvate sotsialistide liiga“ siinsamas kõrval tähelepanu äratada. Rühm töölisi läks nende koosolekut välja naerma, nemad aga saatsid omalt poolt rea

peentes ratsaülikondades noormehi ja neide tööliste koosolekule korda rikkuma ja iroonilisi vahemärkusi tegema.

Kuid kõik see tundus tühise ärplemisena. Tööliste mass punase lipu ümber oli niivõrd võimas, et teda ei suutnud keegi segada.

Hilja märkas, et bobid olid täna valvsamad. Nad poetusid kõikjale rahva hulka ja kuulasid tõsiselt nagu kõrva kikitades. Ja siis kostis tööliste jõuline ning järsk „Clear out, Neville!“ Selle laulu kohta oli Tom kord öelnud, et seda kuuldes peab Chamberlain võpatama.

Hilja sõitis koju loodelinna sõpru nägemata, läbi märjana, kuid oivalises tujus.

Kauemaks ajaks ei rahuldanud kompromiss missis Browniga kumbagi poolt. Tekkis mingi sõnatu ebamugav pinge. Hiljale ei meeldinud vabal ajal hetkegi kodus viibida, sest perenaise kannatav nägu ja karistavad pilgud jälgisid teda kõikjal. Ent ta ei saanud missis Brownile ka vaba inimesena käetäit abi pakkuda, ilma et „madam“ jälle „loomulikku“ kuninganna-ossa poleks sattunud ja teda käsutama hakanud. Nende vahel ei olnud võrdsust. Ukski inimlik tunne ei suutnud sinna tungida.

Nii kestis see paar nädalat, kuni missis Brownil õnnestus leida keegi viinlanna. Inglise tüdrukuid polnud nõnda kerge saada, sest need eelistasid vabrikutööd või töötatöölise näljapenne teenijaelule. Viini emigrandil aga polnud valikut...

VII. SAJANDITE VANGLA.

1

Kui Hilja Brownide majast lõpuks lahkus, asus ta elama vanasse ja kehva linnaossa Lambethi, kust õieti algas juba East-Endi rajoon, see vaese rahva, heidikute ja paljasjalgsete kodu. Juba Lambethis oli tunda seda hõngu. Ehkki see linnaosa asus päris Londoni südames ja seisis üle jõe vastamisi parlamendihoonega, valitsesid siin hoo- pis teised tingimused ja harjumused kui Londoni lääne- osades.

Majad olid vanad ja korrast ära, veevärgita, pumba- kaevudega õuel. Mõned seisis isegi tühjad, nähtavasti ei tasunud nad oma remonti. Õhtuti istus rahvas tänavapool- seil treppidel ja arutas käratsedes päevasündmusi. Aiad puudusid. Elati rohkem tänaval. Sealsamas mängisid kahvatud paljasjalgsed lapsed.

Siin peeti turgu, mida Hilja kuskil mujal Londonis ei näinud. Terve tänav oli täis basaariputka-taolisi poekesi, mis oma kaubad päevaks tänavale tõtsid. Puuvilja- ja marjakärude kõrvale pandi valmisriided või vana kinga- paar. Kõikjal räpased õllebaarid, odavad sööklad, väikese kvaliteediga kaubad.

Majaperenaine, kelle juurde Hilja asus, oli vana lesk, kes elas üksinda oma suure halli kassiga. Ta üüris välja toa, mille hiljuti oli maha jätnud töolistest abielupaar. See

oli kamina ja gaasipliidiga keskmises suuruses tuba, mööb-
liks ainult voodi, lombaku jalaga laud ja kaks kääksuvat
tooli. Näis olevat siinses rajoonis tavaline töölise korter,
köök, elutuba ja magamistuba ühes ruumis.

Ent tänavail olid lüürilised nimed, nagu „Vana-Para-
diisi tänav“, „Lambethi allee“ või „Poolkuu aiad“, kus ei
leidunud küll ühtki puud ega rohuliblet; restoranisiltidel
ilutsesid kuldsed lõvid, sinisarvelised härjad, roosid ja
liiliad. Õhtuti võis nendesamade kõrtside akende taga ja
uste vahel näha naisi, laps käsivarrel; nad olid tulnud
mehi koju kutsuma. Kaugele kostsid sealt tülid ja robust-
sed sõnad. Kadunud oli inglane-džentlmen... Kuid ka
noori vilkaid töölisi oli siin rohkesti. Ja „Daily Workeri“
müügikohti võis ühesainsas tänavas leida mitu.

Hilja uues ümbruses polnud muruplatse ega lilli. Õhk
oli täis vabrikusuitsu ja bensiinivingu. Kui pooleks tun-
niks akna avasid, seisis aknalaul paks tahmakord.

Agatänavail valitses siiski kirevus ja omalaadne pito-
reskne elu. Juba basaarid oma värviliste hilpudega ja
puuviljakuhilatega pakkusid midagi silmale. Siin võisid
osta kookospähkleid hea õnne peale — kord sattusid värse-
kele, kord poolkõlbmatule fruktile. Sagedamini ostis Hilja
banaane — penn tükk. See pani ta alati mõtlema. Kuidas
sai banaane nõnda odavalt üle ookeani tuua? Selle puu-
vilja kogumine, laevale laadimine ja transportimine mak-
sis ju ka midagi. Ta arutles lihtsalt: nähtavasti ei maksta
mustanahalistele töölistele asumais nende vaeva eest nii-
sama hästi kui mitte midagi! Ja säärase orjatöö arvel
võiski „keskmine“ tööline Inglismaal oma elustandardi
kõrgeks nimetada ning leiboristi mängida. Midagi langes
ka tema lauale... Hilja mõtles sellele, et Eestis ei näinud
tööline undki banaanidest. Kuid inglise kehvik, see päris-
kehvik — kas tema nägi?

Väga harva, *once in a blue moon*¹, nagu inglane ütles,

¹ Inglise kõnekäänd: „kord sinise kuu ajal“.

või teisiti väljendades: peaaegu üldse mitte... Niisama vähe nägi ta eesti ja läti mune, mis siin inglise omadest odavamad olid, ja uus-meremaa võid, mis inglase võist hulga vähem maksis. Tema jaoks oli see siiski veel liiga kallis.

Missis Welton oli asja omamoodi seletanud. Ta pidas inglise kaupa värskemaks ja seepärast kallimaks. Peenemate külaliste puhul ostis ta seepärast oma kodumaa saadusi. Kuid Hilja ei uskunud müüti värskuse vahest rohkem kui müüti „valge tõu koormast“, millega proudad teda vahel kostitasid.

Paaril korral tuli Hiljal tungida päris kehvikute rajooni East-Endi, mis jättis masendava mulje. Kasarmutaolised telliskivimajad sigarikujuliste korstnarühmadega katusel. Kilomeetrite kaupa üks ja seesama! Kohutavalt sünge ja must... Üks tänav teise järel, täpselt eelmise sarnane — vahelduseta, värvilaiguta.

Teisel käigul East-Endi sattus Hilja äkki säärasesse umbsoppi, kust ei pääsenud läbi. Paistis, et tegemist on suurema segadusega.

Politsei oli terved perekonnad tänavale tõstnud — naised, lapsed ja majapidamistarbed. Kuid naised ei andnud järele. Nad ehtasid oma kehvast mööblit isegi midagi barrikaaditaolist ja hoidsid korterite ukseavad kindlalt enda käes. Samas keedeti priimusel süüa, samas karjusid lapsed oma korvides ja vankrites. Hilja nägi seda kõike mõne sammu kauguselt, sest politseinike rivi tõrjus iga möödakäija tagasi. Uudishimulikke siin ei sallitud!

Hetke oli Hilja hirmunud ja keeletu. Siis taipas olukorda. „Daily Workerist“ võis tihti lugeda teateid üürnike streikide kohta, mis seisid selles, et töölised, nõudes üüri alandamist, keeldusid majaperemeestele maksmast ega lasknud end ka korterist välja ajada. Uhe säärase streigi organiseerimisega oligi John tegelnud. Ta ütles, et see õnnestus hiilgavalt. Niisugune oligi siis üürnike streik!...

Hilja oli sunnitud eemalduma. Kuid talle sööbisid mällu meeleheitlikud näod ja politseinike jõhkrus, mida kesklinna bobilt iial poleks uskunud. Ning ta püüdis kujutleda, mis ütleb töölise süda, kui ta, päevatööst väsinud, koju tulles leiab oma pere sillutisele heidetuna, naised ja lapsed sõna otseses mõttes pidamas kõige kibedamat võitlust olemasolu eest.

Tagasi minnes kohtas ta tänaval rõõmsalt käratsevaid töömehi, kes olidki nähtavasti kodu poole teel. Hilja vaatas neile järele ja soovis, et vahemaa East-Endi oleks kaks korda pikem . . . Mitte kerge elu polnud selle salkkonna lõbusa lärmakuse põhjuseks! East-Endi töölistel oli selleks sügavam põhjus. Neil puudusid ju võimalused koduses ümbruses luua mugavat omavahelist seltskonda. Sellepärast lauldi tänaval, armastati parkides, istuti kaelakuti metroojaamades. Inimlikud tunded nõudsid oma osa ja pididki leidma väljapääsu!

Hilja kõndis tööliste järel, et kuulatada nende juttu. Mehed ei olnud kinnised ega arad. Need olid löögimehed, võib-olla kõige järjekindlamad võitlejad. Ja jõudnud selle mõtteni, hakkas Hiljal piinlik oma äsjasest haletsusest. Las lähevad kiiremini koju! Las satuvad oma laupäevaõhtu tujust otsekohe põrgusse! Las satuvad võitlusse bobiga ja virutavad talle rusikaga või keedupotiga, nagu tegid naised! Naised olid mitu üürnike streiki edukalt läbi teinud, seda teadis ta lehest . . . Aga näha, kuidas see toimub, oli hirmus.

Ja kui Hilja lõpuks ärevusest värisevate põlvedega koju jõudis, näis Lambeth talle East-Endi kõrval veel tõelise paradiisina, kuigi ta juba siia asudes oli rikaste Londonist siirdunud kehvade Londoni.

Aga ta oli õnnelik, leides siin odava toa, ja seadis end sisse Tartu „ladina linnaosa“ tudengi laadis. Lauale kogunes raamatuvirn. Toidukapp oli tühi. Sageli varastas ta uneaega, et töötada, kuid ta oli vaba ja valmis oma vaba-

duse eest väga palju maksma. Elades Diogenese vähenõudlikkusega, lootis Hilja paar kuud vastu pidada ja ära sõites kaasa viia keeleoskuse, ettevalmistatud eksami, tõlke ja — mõned Sirje Tiigi käppade vahelt vabastatud tüdrukud, vähemalt Leida Järve.

See polnudki nii lihtne. Lambethi kolides oli ta Leidale juba esimesel päeval kirjutanud:

„Kui su vanapoiss ja vanapiiga sind ära tüütavad, ütle neile üles! Igal kellaajal, kas päeval või öösel, võid minu tuppa elama asuda. Tegin selle oma perenaisele teatavaks.“

Hilja lootis, et säärane kutse võib parajal momendil mõju avaldada. Kuid ta ei saanud vastust.

Jõukamais rajoonides oli imeilus Londoni kevad. Tuul lõhnas. Hapralt läikisid igihaljaste põõsaste lehed, aiämüüridel õitsesid väänkasvud. Lillelistes aedades ja parkides kirendasid juba kõik värvid. Metsikuid nartsisse kasvas igal mururibal, suurte õitsvate puude all veretasid rododendronid nagu punase sameti laigud. Thamesi-äärseis puistikkudes, Kuninglikus Botaanikaaias ja Hyde Park'is oli murdu jalutajaid või ka murul pikutajaid. Viimased, teadagi, olid kehvemaist rajoonidest siia tulnud „suvitama“, vaba tunnikest rohelises veetma.

Esimestel päevadel huvitas Hiljatki hulkumine kõigis neis käidavais kohtades. Kuid ta tüdines sellest peagi ja süvenes oma töösse.

2

Varsti külastas Hiljat Margery. Ta jutustas oma elust ja ütles, et on läinud tülli nii koduste kui Frediga . . .

Tüli kodustega algas sellest, et Margery ühel pühapäeval müütas jaamas „Daily Workerit“. „See ei olegi nii kerge,“ jutustas ta Hiljale. „Kuni elukutselised müüjad

said lahti tosinast lehest, olin mina ainult ühe numbri müü-
nud. Pikapeale õppisin oma lehte valju häälega pakkuma
ja asi edenes. Tuju tõusis . . .”

Aga siis juhtus see, et jaama tuli Margery isa ja soovis
temalt kõik ülejäänud kakskümmend lehte ära osta. Mar-
gery ei andnud. Need pidid sattuma lugeja kätte, isa aga
oleks nad hävitanud . . .

„Ta seisis seal kella neljani pärast lõunat.

Kuid kodus ei läinud asi nii lihtsalt. Pärast põhjalikku
skandaali otsustas Margery perekonnast lahkuda.

„Sõitsin Fredi juurde, kuid nädala pärast saatis tema
mind minema.”

„Valetad, tüdruk!” ei suutnud Hilja teda uskuda.

„Jah, sul on õigus. Ta ei saatnud otseselt, vaid kaud-
selt . . .”

„Kuidas siis?” ei saanud Hilja ikka veel aru. Tema
teada olid Margery ja Fred head sõbrad. Äratõukamine
ei saanud siin küsimusse tulla.

Margery seletas talle olukorda pikemalt. Nad olid
armastajad ja otsustasid esialgu koos elada. Aga siis tuli
tüli korteriperenaiseaga. See, saanud aru, et nad on kom-
munistid, tõstis lärmi, et tema majas ei tohi „niisugused
paarikesed” elada.

„Aga miks te siis ei abiellu?” küsis Hilja.

Margery lõi käega ja ohkas. „Abielunaistel ei ole Ing-
lismaal õigust töötada. Nad peavad mehele minnes kohe
ruumi tegema vallalistele!” Margery ei võinud abielluda
ja loobuda tööst, sest Fredi sissetulek polnud nii suur, et
elata kahte inimest ja edaspidi kindlasti — perekonda . . .
Pealegi, loobuda tööst tähendab loobuda iseseisvusest.
See oli Hiljale ütlematagi selge.

„Kuidas siis, kas teie ei saagi abielluda ja isegi mitte
koos elada?”

„Ma ei tea,” vastas Margery kibedalt. „Võib-olla
edaspidi . . . kui kümme aastat säästusid kogume ning

oleme juba vanad... Kui suudame kinni maksta pere-
naiste skandaalid või asume East-Endi heade inimeste
juurde... Küll me juba välja mõtleme, mis teha. Ära sina,
tüdruk, sellest muretsel!"

Hilja ei mõistnud seepeale sõnakestki lausuda. Ta tah-
tis, et Margery oleks õnnelik, kuid ta võpatas mõtte juu-
res, et sõprade perekond satuks East-Endi...

Margery toibus oma nukrast meeleolust peagi. Ta aitas
Hiljat väikesel gaasipliidil sööki valmistada ja nad eine-
tasid koos.

„Ära sa arva, tüdruk, et tulin siia niisama juttu
puhuma! Tulin asja pärast!" ütles ta lõpuks ja ähvardas
Hiljat sõrmega.

Tal oli kaasas kaks kontserdipiletit „Queens Halli“.

„Number üks," ütles ta naljatavalt. „See on meile täna-
seks. Nüüd aga kuula, milles seisab number kaks..."

Ja Margery jutustas, et „jäämurdmise" otstarbel on
vaja sisse tungida ühte „niinimetatud heasse" perekonda —
leiborist Hugh Prickley juurde. Ta palus Hiljat kaasa
tulla.

Majja „tungida" polnud raske, sest Prickley kuulus
Margery tuttavate hulka. Ta oli Rahvasteliidu kohapealse
organisatsiooni sekretär ja mõnelgi korral külastanud
kommunistliku partei informatsioonikoosolekuid. Välis-
maalaste vastu tundis Prickley huvi juba oma organisatsi-
ooni rahvusvahelise iseloomu tõttu.

Külaskäik oli määratud reedele.

Prickley, silmatorkava kasvu ja heatahtliku näoga
noormees, võttis nad vastu nagu lahke majaisa kunagi.
Ta pakkus külalistele oma kunstiteostega ülekoormatud
elutoas istet, tutvustas neile oma ema ja õde ning asus
kohe teejoomist ette valmistama.

Hiljal oli siin kergem hingata kui Weltonite või Brow-
nide elutoas, sest siin aina vaieldi ja arutleti. Tundus

vähemasti mingite vaimsete huvide ülekaalu etiketi ees. Lihtne käitumine näis olevat isegi põhimõtteks. Kuid sinna juurde kuulus ka väikekodanlike intelligentide edvistamine lihtsusega eluviisides ning edvistamine vaimukusega. Igaüks tahtis nagu teistest targem olla . . .

Tõepoolest, majja tungida oli kerge, kuid „jäänud murda“ võis olla väga raske. Südameid võita aga oleks siin vist omaette kunst ja teadus, arutles Hilja.

Et Prickleyd olid väga seltskondlikud, külastasid Margery ja Hilja neid siitpeale sageli. Prickleydel oli oma õhtute stiil. Teejoomise vaheajal toimus väike ettekanne mingi võõra maa oludest. Kord oli see prantslane, kes rääkis Prantsusmaast, iseloomustas seda kui talupoeglikku maad. Teinekord rääkis šveitslane Šveitsist, pühendades lõviosa ettekandest maastike ja suurejooneliste hotellide kirjeldamisele. Ja kolmas kord rääkis Hilja Eestist, panes Margery nõuandel pearõhu ajaloolisele võitlusele saksa röövvalutajate vastu.

Nagu ikka, vaieldi kõige mitmekesisemate küsimuste üle. Väga sageli kerkis üles ka revolutsiooni küsimus. Kuid seda arutati siin majas peaaegu niisama külmalt, nagu oli teinud missis Welton, lüües jala põlvele ja öeldes umbusklikult, et võib-olla lähevad kõik riigid kord sama teed, mida sammus Venemaa . . .

Küsimus ei paistnud neile elulisena. Prickley oli Rahvasteliidu entusiast. Ta uskus, et selle organisatsiooni elustamine võib veel päästa maailma rahu. Veider oli vaadata, kuidas ta kätega vehklema hakkas sel teemal rääkides. Nagu lehvitas tiibu kana, kes püüab lennata üle katuse.

Tõsi, siin leidis küll mõnigi lahtise peaga inimene, kellega sobis jutt. Ehkki Working Class United Front, mille eest Margery võitles, ei äratanud üldist vaimustust, tekkis varsti väike grupeering kahest noorest transporttöölisest ja ühest ajakirjanikust, kes tõsist huvi tundsid.

Mõtted olid siiski liikuma pandud. Kuid Margery ja

Hilja ei osanud seda esialgu hinnata, sest nende eesmärk oli saavutada täielik poolehoid. Neile näis, et ainuke, mille nad tõesti „saavutasid“, oli kutse igal järgmisel reedel uuesti tulla. Nad läksidki, leides eest veel suurema seltskonna. Siin majas uhkeldati külalistega tööliklassist. Püüti neilegi meelepärane olla.

Lõpuks Prickley ema ja õde demonstreerisid lihtnaisi järele aimates oma äsjaõmmeldud valgeid kostüüme, mis olid määratud suviseks Norra-sõiduks. Londonis polnud ju mõtet valget kanda! Prickley ise pidi sõitma Šveitsi...

Hilja märkas, kuidas Margery tõsines, kuuldes neid suurejoonelisi suvituskavasid. Uhisrinde loomisest kommunistidega ei võtnud Prickley tuld, küll aga Šveitsi hotelidest... Uhisrinde küsimused arvas ta võivat sügiseni edasi lükata. Hiljale aga ütles ta soojalt, et eesti tööliklass peaks looma tihedamaid sidemeid skandinaavia omaga, oo jaa!

Muidugi oli päevaselge, et Prickley-taolistest leiboristidest ei saa kunagi asja. Tema eesmärk ju seisiski selles, et hoida töölisi kommunistidest kaugemal.

Kommunistid teadsid seda vägagi hästi, kuid Prickley juures käis ka tõsisemaid inimesi, kellest võis „asja saada“ nagu Tom kõneles...

Prickleyd kasutati vaid kui vajalikku vahelüli.

3

Kommunistide tänavmiitingud raiusid nüüd kõik üht sõlme. Nende teemaks oli saanud Nõukogude-Inglise pakti nõudmine. Neil koosolekuil ja pakti heaks korraldatud meelevaldustel võis tunda üha ägenevat rünnakut.

Kui Hilja ühel laupäevaõhtul sõitis loodelinna, suundus ta vanale armsakssaanud miitinguplatsile. Kõnepuldis oli O'Connell. Tõsiselt ja sapiselt nagu ikka püüdis ta

kuulajaile selgeks teha, miks valitsus viivitab läbirääkimistega pakti asjas.

„Müncheni sõitis Chamberlain isiklikult ja tuli ettevalmistustega lahedasti toime, mõne tunni jooksul. Ta tõusis, mõtelge ometi, vara üles, pakkis kohvri, võttis vihmavarju, helistas autojuhile ja sõitis lennujaama. Aga kui on vaja sõlmida pakt Nõukogude Liiduga, siis varastas ta nädalaid kallist aega ja ahastas mõtte kallal, keda saata . . . Miks ei võtnud Chamberlain seekord ise oma vihmavarju ja kohvrit? Miks ei istunud ta ise lennukisse? Miks ei sõitnud ise Moskva? Miks ei saatnud ta täievolilist esindajat? Sellepärast, et peaminister ei taha ega kavatsenud täita rahva soovi.“

Koosolek oli arvukam ja elavam kui läinudsügisised miitingud samas paigas. Hilja pani tähele tööliste rohkust ja nende sõjakaid näoilmeid. Imelik, kodanluse ringkonnis räägiti just nüüd, et sõjaline kriis on läbi, tööliklass aga justkui alles hakkas olukorda mõistma ja ohtu tõsiselt võtma.

Samal koosolekul esinesid ka John ja Fred. Nemadki rääkisid paktist. Fred oma linnaosas esineda ei võinud, sest ta varjas parteilisust töökoha pärast. Ja kui tema kõne lõpul politsei järsku küsis ta nime ja aadressi, andis ta kokkuleppe põhjal Johni nime ning aadressi.

Margery, kes oli Hilja kõrvale asunud, pigistas tugevasti ta kätt ja sosistas politseiniku poole osutades: „Bobi on aktiivsemaks muutunud. Kas näed, kuidas haugub!“

Hilja teadis, et töökohas illegaalseil parteiliikmeil olid oma kokkulepped legaalsetega, kelle nime nad vahel võisid tarvitada jälgede segamiseks. Isikutunnistust Inglise kodanikelt ju ei nõutud. Ainult välismaale sõiduks anti pass. Ja politseil polnud muud võimalust isikut kindlaks teha kui aadressi järgi koju minna. Teda oli võrdlemisi kerge ninapidi vedada. Nüüd aga vaatas Hilja põnevusega Johni poole, kes seisis temast mõne sammu kaugusel.

Poisi huuled kooldusid muigele. Sõbra kõnele plaksutas ta innukalt. Hilja pärimisele, mis siis nüüd saab, vastas ta kergelt käega lüües, et bobi vist austab tema perekonda oma visiidiga homme-ülehomme ja leiab, et see kõik oli eksitus . . .

„Areteerimiseni nad sellepärast veel ei lähe, kuid varsti võivad minna,“ arvas ta lihtsalt ning lisas niisama lihtsalt: „Tule täna õhtul vaatama, kus ma elan!“

Nad jõudsid kohale alles kella kümne paiku ja John viis külalise otsekohe kööki.

„Joome midagi,“ ütles ta. „Olen suremas janust.“

Hilisele tunnile vaatamata käis köögis elav askeldus. Johni vanem õde, piitspeenike punakasblond neiu, oli tõmmanud töökitli ööpidžamale ja lõikas noorema venna juukseid. Ta näis töös vilunud ja lükkas ümber kõik poisi enda arvamused soengu kohta. Kindlasti oli ta kord juuksuri juures töötanud ja teenindas nüüd perekonda sel alal — kokkuhoiu mõttes. Poiss istus, käterätt õlal, seljaga tulijate poole, ja John ei tahtnudki teda tutvustamisega eksitada. Õele aga ütles ta:

„Mary, siin on . . .“

„Hilja Nurm! Ma tunnen teda juba,“ võttis Mary venal sõna suust ja pistis Hiljale tuttavlikult käe pihku.

„Tere tulemast! Olen teid näinud ühel koosolekul ja isegi paar sõna juttu ajanud.“

John naeris kõlavalt.

„Noh, keda sina ei tunneks! Mulle näib, et pool maailma on sinu tuttavad.“

Mary naeratas iseteadvalt. Tal oli väike habras suu, tedretähnised põsed ja lohud põskedes, mis andis talle tütarlapseliku ilme. Sellega oli teravalt vastuolus ta emalik toon, mida ta tarvitas nooremat venda manitsedes.

John täitis klaasid kuuma teega ja nad võtsid Hiljaga

istet perekonna suure söögilaua ääres. Nüüd kõõritas oma käteräti varjust nende poole ka aasta viieteistkümnene noorem veli, kellel oli vilgas koolipoisinäoke, ja ütles rõhutatult vanameheliku spliiniga hääles:

„Ma loodan, et te ei hakka liiga tarka juttu ajama!“

Seepeale algas vendadevaheline nääklus, millega oleks võinud lõbustada palju suuremat seltskonda.

Varsti ilmuski lävele Johni ema. Ta küsitles poega koosoleku edu üle. Viimaks ohkas ta:

„Küllap te, poisid, oma kaela murrate selle poliitikaga!“

„Ära kardada, ema!“ vastas John ja süütas oma „igavese“ piibu. „Kui juba kael murda, siis poliitikaga. Muud asjad ei ole seda väärt!“

Kuid see vastus ei rahustanud ema. Hilja märkas ta heledal kõrgelaubalisel näol, mis muidu oli Johni omaga väga sarnane, murelikke jooni. Ema hoidis küll pea püsti, kuid ei suutnud varjata oma ärevust.

„Kas on midagi juhtunud, ema?“ küsis John tähelepanelikuks muutudes. Ta esitles emale oma külalist nähtava heameelega ja lausus siis:

„Hilja kuulates võid vabalt rääkida, ema...“

Emal naeratas kõhklevalt, kuid muutus peagi kodusemaks. Ta istus. Pannes küünarnukid lauale ja tõmmates oma pika kõhna kogu veidi küüru, jutustas ta, et naabrite juures on äsja käinud keegi erariietes mees, kes hoolikalt pärinud kõike võimalikku Johni kohta. Kes ta on? Millega tegeleb? Kellega suhtleb? Minnes on võõras naabritele märku andnud sellest mitte rääkida, kuid naabrid tulid õnneks kohe hoiatama.

„Ma loodan, et naabrid ajasid tal pea segi,“ arvas John. „Küllap soovitasid kuradi vanaema poole pöörduda.“

Ja ema seletas Hiljale:

„Meie üleaedne, vana mehaanik, ei ole tõesti suu peale kukkunud, aga tema naist usaldan ma vähem...“

Kõiges oli tunda allasurutud rahutust, äikese eelaimust.

Võitlus teravnes silmanähtavalt. „Varsti lähevad areteerimiseni,“ oli John öelnud.

Samal õhtul tutvus Hilja ka Johni isaga, kes oli vana müüritööline ja meenutas Hiljale külakoolmeistrit, kes rääkis veel oma kodunurga murrakut. See oli pikk ja kõver vanamees suurte krobeliste kätega ja heasüdamliku, kuid pisut toriseva jutuga pool-cockney murdes. Ta istus üksinda elutoas, tegeldes taskukella parandamisega, mis öeldi olevat ta eriharrastusi. Cockney fraasid aga olid Süda-Londonist põlvnevate töömeeste žargooniks.

„Minu taat on tore sell,“ ütles John Hiljale salakesi, „aga ära sa hakka temaga täna rääkima kapitalismist! Tal on nii palju lugusid bossidest ja pappidest, et ta ei lõpetaks enne hommikut...“

Johnil oli teine kava. Ta tahtis muusikat kuulata. Seda taipas isagi.

„Noh, poisid, mängige siis nüüd oma Beethovenit,“ ütles ta ja asus jälle taskukella kallale.

John väntas grammofoni üles ja pani kordamööda peale mõned plaadid Beethoveni 9. sümfooniast.

Isa jätkas oma tööd. Ja kui Hilja oli lõpuks minekuvalmis, ütles ta vabanduseks:

„Ma ei ole just seltskondlik, ärge tehke välja... Egas töömehe näpud laupäevaõhtut pea...“

Järgmisel korral lubas vana Gates Hiljale näidata oma töökoda. Tal olevat hoovinukas pisike kuur kruupingiga. Seal parandavat ta muusikariistu ja tegevat muud mehaanikutööd, mis olevat ta teine harrastus.

Hiljale meeldis Johni kodus. See oli seni ainuke suuurem pere, kus ta kohtas töömeestele omast liialdamata tähelepanu ja lihtsat osavõttu, mida ei seganud ükski üleliigne viisakus ega perekonna omavahelised lahkkelid.

Ta külastas hiljem korduvalt seda maja loodelinna pargirajoonide kaugemas servas.

See oli pisike üheperekonna-elamu, mille üüriks läks suur osa vana müürsepa kui ka laste sissetulekust, kes kõik nii või teisiti töötasid. Johni isa ei saanud oma kodus küll kuigi palju viibida. Ehkki vilunud müürsepp, oli ta vahetevahel ligi pool aastat töötanud ning sõitis jalgrattal ringi uut ehituskohta otsides. Vahel leidis ta selle kuskil kaugemas nukas, kus töölistel tuli elada viletsais barak-kides... Vihmaste ilmadega töö seisis... See kõik viis teenistuse alla... Siiski püüdis perekond visalt kinni hoida „oma“ üürimajakesest ja aiakesest. Säärased majakesed palistasid jõukamate linnaosa servi. Pool eluaega oli ka Gateside perekond siia tungelnud, kannatades puudust ja kogudes säästusid. See oli nagu mingi alevirajoon. Naabermajas elas mehaanik, Johni poolt kõige sapisemaks inglaseks nimetatud vanamees oma perega. Aga teiseks naabriks öeldi olevat keegi ametnik, kellel oli oma maja. Ta tahtvat maja ära müüa, et paremasse rajooni kolida. Tolle naabri kohta siin majas käibivast toonist järeldas Hilja, et pererahval pole nendega läbikäimist. „Nad ei ole töölisklassist,“ ütles Johni ema. „Suhtlevad omasugustega.“ See seletas kõik.

Aed oli perekonna uhkuseks. Juba järgmisel külastusel viis John ka Hilja aeda, kus ema veetis parajasti oma pära- ja lõunast puhkehetke. Aed oli imetilluke, kuid haritud armastuse ja hoolega — üles löödud ja ehitud nagu nukuke. Paar lillepeenart, mõned marjapõõsad ja mõned ribad aedvilja, kõik nagu kahe peo vahel voolitud. Keset pisikest muruplatsi kasvas ploomipuu, millest Johni ema rääkis nagu elusolendist. Iga haljuseliblike omas põliste londonlaste silmis mitmekordset tähendust.

Tookord ei lasknud John aiast pikalt rääkida, vaid alustas emaga vaidlust romaani üle, mida see luges. Oli mingi armastusromaan ja ema väitis, et see olevatki ta lemmiklektüür.

John naeris ta maitset ja nimetas seda naiivseks. Kuid

ema jäi oma seisukohale. Ta ütles, et inimene peab uskuma ilusat ja head ning armastust ei saa keegi eitada. Ta muutus isegi teravaks, süüdistades noori, kes armastust küllalt tõsiselt ei võtvat.

Ema puhketund oli peagi läbi. Ta läks oma askelduste juurde. John aga ütles Hiljale, et ema on vana ning hea hing, ja see olevat suurepärane tunnus, kui inimesed vanas eas veel nõnda mõtlevad nagu tema ema. Igal juhul olevat see parem kui kibestumine. Ja kibestunud vanainimesi — neid on juba liiga palju! Hiljal kerkis kohe silme ette Johni sõbra nägu remonttehasest. Too elatanud mees, kellega ta koosolekuil alati kõrvu istus ja koos piipu tõmbas. Nagu nüüd selgus, oligi tema see „kõige sapisem inimene Inglismaal“ — siitsamast, nende üleaedne.

John jutustas Hiljale lookesi oma lapsepõlvest. „Kui me väikesed olime,“ rääkis ta, „siis isa ja ema olid leiboristid ja meie käisime pühapäevakoolis. Lõpuks isa mõtles ümber. Papp ta ei sallinud... otsustati meid koju jätta.“

Aga pastor tegi meile visiidi, et pärida, miks lapsed enam koolis ei käi. Ema püüdis temaga viisakas olla. Kutsumus isegi teelauda. Isa kuulas jutuaJamist mõni minut hapu näoga ning hakkas siis lausa pastoreid kiruma. Ema toksis teda laua all jalaga. Kuid isa hüüdis pahaselt:

„Ma saan aru küll, naine, miks sa mu jalgu pitsitad, aga mina neid papp küll välja ei kannata. Kõik nad valeavad!“

„Kas mul ei oleks õigem lahkuda?“ küsis pastor solvunult ja ootas ilmselt vabandusi. Kuid isa lausus lühidalt: „Hakake minema jah!“

Ema oli nagu tulistel sütel, kuid temalgi ei sobinud enam vahele segada. Kui vaimulik läinud, vaidles ta küll isaga kaua, aga pühapäevakoolist jäime endiselt koju.“

„Ja nüüd?“ päris Hilja huviga. „Kas sinu vanemad usuvad või ei usu?“

„Mitte rohkem kui sina või mina.“

„Ja leiboristid on nad edasi?“

„Ammugi mitte. Nad pettusid sellest supist täielikult.“

„Õnnelik perekond!“ imestas Hilja. „Mis viga elada sellises perekonnas!“ Ta mõtles oma tülist isaga.

Tal tekkis suurem huvi Johni vanemate vastu. Õhtul, kui vana Gates koju tuli, näitas John Hiljale oma raamatuid. Nad sirvisid õhukest köidet, mis sisaldas episoode Lenini elust. Selgus, et Johni isale meeldis eriti see, kuidas Lenin 1917. a. Peterburis Soome vaksalisse jõudes ignoreeris menševike tervituskõnesid.

„Ma kujutlen seda,“ rääkis vana Gates innukalt. „Need pidulikud ja tühjad sõnad — tere tulemast, me leiame ühise keele — jah, kõik see on igal pool sama! Aga tema ei kuulanud neid isegi lõpuni, vaid läks edasi tööliste juurde. Ei maksa nendega viisakas olla, nende leiboristidega. Vaat see oli hästi tehtud! Vaat see oli Lenin! Ma ütlen oma poistele alati sedasama: ärge olge vaenlase vastu viisakad!“

Kõik see imponeeris vanale müürsepale väga. Ta arutles veel kaua ja tuli ikka jälle järeldustele: ei mingit viisakust pappide, bosside ja leiboristide vastu! Nendega on parem alati jäme olla.

4

Hiljal jäi ainult mõni nädal Londonis elada. Kuid Leida Järv ei otsustanud ikka veel oma ärasõidu küsimust. Nad kohtusid nüüd tihti linnas. Hilja jutustas sõbratarile oma kavadest. Otseselt kutsuda ta teda alati ei tihanud.

„Las praeb oma rasvas,“ arvas ta; kuid asi muutus iga päevaga udusemaks. Leida kõhkles ja kõhkles...

Kõik mõtlesid suve veetmisele, igaüks oma rahakoti

kohaselt. Eesti tütarlastest oli Selma juba ära sõitnud — kodumaale.

„Tõenäoliselt ei tule ta enam tagasi,“ arvas Hilja.

Ilus kolmik valmistus puhkeretkeks. Nende „eit“ oli sõitnud välismaareisile kogu suveks. Ta lubas teenijaile kuu aega vabadust. Tüdrukud tahtsid Pärnu randa sõita ning valmistasid kibedasti uusi siidkleite. Peamine oli nende meelest eesti daamid riietuses üle trumbata, koduseidki imetlema panna, ja siis — tagasi Londoni! Uusi kleite teenima!

Hilja sattus nende tuppa just puhkuse eelpäeval keset ettevalmistuste keerist.

Kolmik ei tahtnud teadagi kodumaale jäämisest. Nende tuju tõstis veel see, et eesti tüdrukute „kurs“ Inglismaal oli tõusnud, nagu väljendas Herta. Äsja oli Hitler sakslannad ära kutsunud ja see tõigi suure muudatuse üldisse olukorda. Sest kuigi osa sakslastest majateenijaid jäi kohale, oli inglise perenaiste suhtumine neisse nüüd muutunud. Julmalt väljendati oma umbusku. Sakslannad said tunda sallimatust võrdselt juutidega. Said mõnelgi pool kuulda sõimu ja pidid taluma isegi tänavale heitmist.

„Emigrant või spioon — ühed sakslased kõik. Minge aga oma Hitleri juurde!“ rääkis mõnigi leedi, keda oli solvanud füüreri üleskutse inglisvaenulik toon.

See muudatus majateenijate turul valmistas erilist lõbu Herta Trimmile, kes oli sageli kohti vahetanud ja sakslannadega võistluses vahel ka alla jäänud. Herta oli eht marurahvuslane — sallimatu nii inglaste, juutide kui sakslaste suhtes. Kõige rohkem aga vihkas ta sakslasi. „Kummardavad, kuradid, oh kuidas kummardavad oma eman date ees! Ses asjas ei viitsi ma neid küll üle trumpama hakata!“ kirus ta.

Hertal oli põhimõtte end „eitede“ heaoluks mitte eriti ohverdada. Meeleldi tegi ta nende kulul nalja. Ta rääkis lugusid sellest, kuidas härrased sügisel sõjahirmus värise-

sid: „Küll rippusid telefonitorude ja raadioaparaatide küljes. Küll pärisid igauhelt, kas tuleb sõda või ei,“ itsitas ta. „Jooksid ringi nagu peata kanad... Ah ja oh! Järsku ei tea, mis varandusega teha. Müüa, mitte müüa, juurde osta? Vaat mis neid kõige enam vaevas!”

Tüdrukud naersid lõbusalt.

„Aga kas te ise sõda ei kardate?“ küsis Hilja. „Kas ei ole ka sakslaste äraikutsumine sõjaohu tunnus?“

„Meie? Mis meil karta!“ vastas Herta külmavereliselt. „Elame üle ka sõja, kui see tõesti tulema peab...“ Liine ja Maie aga toetusid eide andmetele, et sõda ei tule „meie eluajal“.

Nagu pool aastat tagasi, jutustas Liine ka nüüd oma mälestusi seltsidaamina poolmiljonäri juures. „Ah tüdrukud, kui te teaksite, milline on üksindus vanas lordimõisas paarikümne teenija seas!“ ohkas ta. Liine jutu järgi põlastasid need kokad ja köögitudrukud, tallipoisid ja kutsarid, toaneitsid ja kammerteenijad üksteist, intrigeerisid ja löid omavahel kõrgemaid ja madalamaid seisusi.

„Oma süü. Mis sa ronid nii kõrgete krõhvade perekonda!“ parastas köögitudruk Herta Trimm. „Nüüd on sul igavesed hingehaavad!”

Nii läks aeg üksteise sarjamisega ja Hilja ei saanud kolmikuga tõsist juttu ajadagi. Nad lahkusid südamlikult kätt raputades.

„Elage hästi ja mõtelge järele,“ soovitas Hilja. „Siia tagasi tulla ei ole teil enam mingit mõtet!”

Ida-Euroopa keelte lektori Hammersmithiga algasid Hiljal vahepeal jälle tunnid.

Vahejuhtum oli maha maetud kolme telefonikõnega, kui Hilja veel Brownide juures elas. Esimesena helistas Hammersmith ja ruttas teatama, et ta sel nädalal tundi võtta ei saa, kuid järgmisel nädalal palub tingimata. Nagu

muuseas lisas ta, et tahab alluda distsipliinile ja mitte valmistada ebameeldivusi.

Järgmisel nädalal helistas Hilja, kes teatas, et seekord tema ei saa tulla, kuid edaspidi „loodab aega leida“. Siis helistas Hammersmith paari päeva pärast uuesti, öeldes, et ta on iseseisvalt harjutanud ja palus oma teadmisi kontrollida. „Tuupisin korralikult,“ kinnitas ta, „ning veendusin, et teie meetod on siiski kõige õigem...“

Kuid viimastel päevadel rääkis seegi ärasõidust. Ta saatis Hiljale ootamatult kirja kutsega „hüvastijätu-lantšile“ ühes kesklinna restoranis.

Eine ajal oli ta hiilgavas tujus. Miks ka mitte: oli alanud puhkus, mille ta kavatses veeta Soomes. Pealegi oli mister Hammersmithil kindel arvamine, et sõda ei tule. Ta oli rääkinud kümnekonna parlamendiliikmega, kes kõik olid kinnitanud sedasama.

Kas Hammersmith oli tõesti üks neid pimesikke, kes arvasid, et Chamberlain tegi rahu „meie eluajaks“? Või teeskles ta? Sellest ei saanud Hilja aru. Hammersmith valas veini, naeratas oma kõige lahkemat naeratust, lobises vallatult ja ütles lõpuks:

„Kahetsen tõsiselt, et ma teiega eesti keelt ei õppinud selle ainukese õige meetodi põhjal... Aga nüüd pole midagi parata. Homme sõidan mina ära ja kui tagasi tulen, olete teie ära sõitnud...“

„Kust te teate, et see on ainuke õige meetod?“ küsis Hilja. Ja Hammersmith jutustas, et ta oli prantsuse keele ära õppinud armastades prantslannat.

„Minu prantsuse keele õpetaja Oxfordis rääkis alati: sõitke suvel Prantsusmaale ja armuge! Mina talitasin tema nõuande järgi ja veetsin väga ilusa suve...“

Ka soome keelt olevat ta nõnda õppinud, ehkki soomlannad ei olevat nii huvitavad kui eestlannad, rääkis Hammersmith. Ta oli mõned päevad ka Tallinnas veetnud.

Lõpuks ütles ta:

„Olgem ausad: armastust suure algustähga pole üldse olemas. Ja miks siis mitte õppida keelt mugavalt — armatsedes?“

Hilja jäi mõttesse. Ta nägi, et tegemist on paadunud seiklejaga. Siiski ütles ta temale oma arvamuse.

„Paari päeva eest rääkis mulle üks vana töölisnaine armastusest,“ jutustas Hilja, meenutades Johni ema. „Ja mulle näib, et armastadagi oskab teil peamiselt lihtrahvas...“

Ta ütles seda meelega solvavas toonis ja oli rahul, kui märkas oma lauanaabri näol väikest kohmetust. Õigu-poollest oli see põlastuse ja pettumuse segu.

Lambethi ja East-Endi noorus suvitas siinsamas — puiestedel ja parkides. Ajaleht pea all, lamasid nad murul või istusid kaelakuti koos nagu oma kodus.

Pühapäeval läks ka Hilja Leida Järvega Hyde Park'i jalutama.

Siin seisid vana tava kohaselt reastikku mitmed platvormid — kuningavõimu propageerijad, usulahud, patsifistid, samas kõrval oli ka kommunistide miiting ja justkui pilkeks kriiskasid peaaegu kuuldekaugusel neist fašistid, spiritistid ja iga liiki muud šarlatanid.

Kaugele paistis pikakasvuline värvilistest sulgedest peakattega neeger. Ta oli kindlasti hea „jutumees“ ja tegi oma kuulajaile palju nalja, põimides kõnesse lugusid oma vanaema abielust ja muid perekondlikke pilte. Kuid kogu ta kõne kolooniate kohta jäi siiski segaseks. „Küllap mõni äraostetud lõuamees,“ arvas Hilja. „Aafrika neegrite Sirje Tiik.“ Lõpuks muutus kõneleja irooniliseks. Ta soovis Inglise kuningale kõike head — et tal peavalu ega hambavalu ei tekiks, ja andis paar müksu valitsusele. Kuulajad plaksutasid.

Hilja viis sõbra kommunistide platvormi juurde, mille

ta ise juba eemalt ära tundis. Kuid Leida ei pannud seda tähele. Siin oli täna palju rahvast.

Kommunistid rääkisid ka sel päeval Nõukogude-Inglise paktist ja lähenevast sõjaohust. Kõneleja väitis, et Inglismaa kõlbaks Hitlerile „esimeseks magusaks suutäieks“ — oma sõjalise mahajäämuse poolest kerge vallutada ja kolooniate poolest ihaldatav. Ta tõestas pakti vajalikkust Inglismaa huvides. Ta kirjeldas Nõukogude Liidu sõjalist võimsust ja tõi andmeid rahva hulgas korraldatud ankeedi kohta, mille järgi kolm neljandikku elanikest on pakti poolt . . .

Ja siiski ei taha valitsus seda pakti sõlmida!

„See mees on ju kommunist!“ ütles Leida peaaegu kohkunud toonil, nagu ta oleks midagi lubamatut pealt kuulnud.

„Vist küll . . . Aga mis siis?“ tegi Hilja kõige süütuma näo.

Saatnud Leida poole koduteeni, keeras ta ära loodelinna. Täna pidi ta — võib-olla viimast korda — nägema Tom O'Connellit.

5

Tom võttis Hilja vastu keset askeldusi nagu alati. Ta tõmbas tüdruku kättpidi üle läve, kuid pistis talle siis kohe nina alla oma randme ühes uuriga.

„Tulid veerand tundi varem kui vaja!“ hüüdis ta oma liialdaval viisil. „Istu sinna!“

Hilja võttis nurgas diivanil istet ja märkas alles nüüd nelja külalist, kes vaikides istusid süütamata kamina ümber, kõigil veidi murelikud näod ees ja märkmikud põlvedel.

Hilja naeratas Margeryle. Ulejäanud kolm olid noor-mehed, keda ta ei tundnud.

„Võite rääkida tema juuresolekul,“ heitis Tom Hilja poole peaga. Ta oli ebatavaliselt tõsine.

Külalised hakkasid kordamööda rääkima, vahepeal märkmikulehtedelt nõu küsides. Kuid mis nad esile tõid, olid hiiobi sõnumid Hilja kõrvadele. Need olid nähtavasti samad isikud, keda Tom paar-kolm kuud tagasi oli saatnud tööerakonna organisatsioonidesse „jäänud murdma“. Nüüd kandsid nad ette oma töö tulemusi ja Hiljale selgus pikka-misi, et „töölisklassi ühisrinne“ oli takerdunud raskustesse.

Ta tundis juba Margery lugu Prickley juures, kuid seni oli ta lootnud, et mujal läheb paremini ja et ühisrindest leiboristidega saab kuidagi asja. Pidi ju säärane kampaania-nael nagu Nõukogude-Inglise pakt ühendama ausamaid „sotse“ ja kommuniste! Aga O'Connelli külalised kinnitasid nagu ühest suust, et üritus oli visa õnnestuma. Kas see oli tõesti nurjumisele määratud? Kogu Inglismaa ulatuses?

Hilja jälgis O'Connelli käitumist. Ta nägi ainult kortsus laupa. Tom kuulas, tegi mõned märkmed ja noogutas vahetevahel, häälitsetes süngelt: „Nii, nii-nii!“

„Nii, nii! Ma arvasin, et meil veidikegi edu on... pisutki rohkem! Ah, et inglise töölisklassil kord juba küllalt ei saa sellest narrimängust!“

Tom oli kibestunud. Ta alustas tulivihast kõnet aktivistidele, võttis läbi kogu organisatsiooni ning laskus lõpuks väsinuna toolile nagu inimene, kellest kõik jõud on välja imetud. Kogunud end veidi, asus ta uute ülesannete jagamisele.

Kui külalised peale Margery olid läinud, tekkis tuppvaikus. Kellelgi polnud tuju alustada vestlust.

„Ja mis te üldse jandite nende leiboristidega!“ ütles Hilja lõpuks. „Ega neist õigeid liitlasi ikka saa!“

Tom muutus elavaks.

„Sa räägid nagu Sylvia Pankhurst,“ pahvatas ta ja näp-sas riivililt raamatu. „Kas tead, mida ütleb selle kohta Lenin?“

Hilja raputas pead...

„Sylvia Pankhursti kohta? Ei tea küll...“

Tom lehitses raamatut kiiresti, nagu oleks ammu oodanud juhust seda teha.

„Vaata, siin on, mis Lenin kirjutab oma „Pahempoolse lastehaiguses“. Vaata, siin ta tsiteerib Sylvia Pankhursti, vaata oma silmaga! Sylvia ütleb nii: „Tööerakond on arvuliselt väga suur, ehkki väga suur osa tema liikmeid on passiivsed ja apaatsed; need on mees- ja naistööliised, kes on astunud treiduniooni sellepärast, et nende tööliiskaaslased on treidunionistid, ja sellepärast, et nad tahavad saada abiraha... Tööerakonna võimuletulek on vältimatu... Tööerakond moodustab peagi valitsuse: revolutsiooniline opositsioon peab olema valmis seda ründama... Kommunistlik partei ei tohi teha kompromisse. Ta peab hoidma oma doktriini puhta, oma sõltumatus reformismist plekkideta, tema missioon on edasi minna, peatumata ja teelt kõrvale kaldumata otseteed Kommunistliku Revolutsiooni poole sammuda.“

„Näete!“ hüüdis Tom võidurõõmsalt ja koputas sõrmega vastu raamatut. „Aga siin on Lenini arvamus... Lenin ütleb Pankhursti väidete kohta, et see on „intelligentlik lapsikus, mitte aga revolutsioonilise klassi tõsine taktika“. Näete, siin Lenin toonitab, et kui oleme revolutsioonilise klassi partei, kui me tahame endaga kaasa tõmmata m a s s e, siis peame esiteks aitama tööerakonnal lüüa konservatiive ja liberaale... teiseks peame aitama tööliklassi enamusel oma kogemuste najal veenduda, et meil on õigus, et leiboristid on kõlbmatud, ja siis alles saabub meil võimalus kukutada leiboristide valitsus.“

Tom tõmbas hinge.

„Näete, siin veel selgemini: Sylvia Pankhursti loosungi kohta „ilma kompromissita edasi“ ütleb Lenin otse vastu pidist: „Kui seda räägib ilmselt jõuetu tööliste vähemik... siis on säärane loosung ka ilmselt ekslik. See on niisama hea kui 10 000 sõdurit tormaksid lahingusse 50 000 vaenlase vastu, kuna tuleks „peatuda“, „teelt kõrvale pöör-

duda“, sõlmida isegi „kompromiss“, et ainult ära oodata 100 000-mehelise toetusväe kohalejõudmist, kes kohe ei suuda välja astuda.“ See on taktika — kas mõistate? Suurejooneline taktika: ilma oma põhimõtetest loobumata teha praktilisi kompromisse... See on poliitikas hädavajalik. Asi seisab jõududes, inimestes, tööliismassides!“ hüüdis Tom jälle raamatule koputades. „Nendeta ei saa ju revolutsiooni teha...“

Või loe siit! Siin on öeldud, et bloki loomise tingimusteks on ühine võitlus churchillide vastu ja poliitilise tegevuse vabadus — tööerakondlaste koorekihi paljastamiseks. Ühinemine peab muidugi toimuma meie, mitte nende platvormil! Nendes tingimustes töötasid bolševikud Venemaal, võideldes menševike vastu, viisteistkümmend aastat: 1903—1917! Lenin teadis, mis ta rääkis!... Ja kas arvad, et meie ei tee seda? Teeme! Meie kohta ei maksa öelda, et oleme vääral teel!“

Hilja sai vaevalt mahti sõna vahele poetada:

„Ja olukord Inglismaal on ikka sama mis... Näete, see on kirjutatud 1920...“

„Meil loodi kommunistlik partei alles 1920. aastal, kuid üldpilt Inglismaal on... kahjuks juba väga kaua sama...“ algas Tom, hüppas siis püsti, vajutas käed sügavale püksitasku ja kõndis oma närvlikul sammul paar korda üle toa. Siis istus ta kamina ette. Ja võtnud pea kahe käe vahele, nõjatanud küünarnukid põlvedele, hakkas rääkima pikkamööda ja vaikselt:

„Hilja, teie ei tea, kui raske on Inglismaal teha kommunistlikku selgitustööd! Kakssada aastat ei ole Inglismaal toimunud mingit põhjalikku poliitilist muudatust... Ja inimesed on sellega harjunud, et midagi ei juhtu. Sõda Briti pinnal pole nad näinud sadu aastaid... Nad ei suuda mõelda, et tulevad natside lennukid ja heidavad pomme Londonile... Teie kodumaal, arvan ma, on rahvas näinud

rohkem muudatusi ja oskab neid vähemasti arvestada!... Aga Inglismaa on sajanadite vangla...

Jah, Lenin kirjutas seda aastal 1920. Aga olukord Inglismaal on üks ja sama mitte ainult seitse-kaheksateist, vaid isegi seitse-kaheksakümmend aastat! Palju on sellest räägitud. Engels kirjutas Marxile juba anno Domini 1858: „Faktiliselt inglise proletariaat kodanlustub üha rohkem, nõnda et see kõigist rahvastest kõige kodanlikum tahab nähtavasti lõppude lõpuks asja sinnamaale viia, et omada kodanlikku aristokraatiat ja kodanlikku proletariaati kodanluse kõrval. On arusaadav, et rahva juures, kes ekspluateerib kogu maailma, on see igatahes teatud määrani loomulik...“

„Ons see tõesti loomulik?“ hüüdis Margery, kes seni oli vaikinud. „Sa ajad inimesed hulluks oma tsitaatidega!“

„See muutub ikka vähem ja vähem loomulikuks,“ vaidles Tom. „Meie partei ju ka kasvab, aga võrreldes mõne teise maaga... Jah, kui sa soovid, ma toon sulle veel ühe iseloomustuse Inglismaa kohta — seekord seltsimees Stalinilt. Miks ütleb Stalin, et Inglismaal on parempoolsed fraasid populaarsemad kui mõnelgi teisel maal, et rahvahulgad Inglismaal kuulavad treidunioniste ja valivad sääraseid reetureid, nagu oli leiborist Thomas...“

„Kõigist rahvastest kõige kodanlikum,“ pomises Hilja peaaegu kahjurõõmsalt, korrates Engelsi sõnu inglaste kohta. „See on vist küll tänapäevani õige?“

„Ka see on järjest vähem õige,“ parandas O'Connell. „Me proletariseerume juba kohutava hooga. Rahvas hakkab nägema. Ütlesin ju teile: oleme õigel teel, ainult et see tee on pikk ja raske...“

Nüüd oli Hilja kord erutada. Ta seletas, milliste raskustega tuleb võidelda eesti töölisliikumisel.

„Meil jälitatakse kommuniste verekoertega, aga teie — lööte puldi keset tänavat püsti ja räägite...“

Tom kuulas teda ja vangutas pead.

„Kui teie rahvas oleks tark, siis ühineks ta Nõukogude Liiduga,“ arvas Tom.

„Rahvas! Ka meil on oma chamberlainid, kes seda ei lase teha...“

Tom vaikis.

Kuid Margery ütles mõtlikult: „Igal maal oma chamberlainid... Aga mina arvasin alati, et meie oma on kõige hirksam...“

„Teie Chamberlain,“ ironiseeris Hilja, „taganeb vist varsti niikaugemale, et annab ka Inglismaa vabatahtlikult Hitlerile.“

Seepeale ärkas O'Connell nagu unest. Ta naeris nüüd täiest kõrist ja tagus endale vastu põlve.

„Teie ei tunne selle maa kodanlust, seltsimees Nurm. Oo! Niipea kui kodanluse huvid mängus, näete hoopis teist pilti! Inglismaa on sajandite vangla, aga inglise kodanlus, see on rohkem kui lihtne vangivalvur — targem, kavalam... Ta on — kui ameerika kodanlus temast varsti ette ei jõua — maailma suurim sulgi...“

Ka Tomi mustad silmad välkusid seejuures kavalalt, justkui oleks ta tahtnud kedagi kavaluses üle trumbata. „Inglise kodanlus on kõva pätkel... Sellepärast ongi töölisklassil äärmiselt tugevaid hambaid vaja! Aga... Siin on üks suur ja ilus „aga“! Nimelt Inglismaal võib klassidè kaotamine minna väga kiiresti, kui kord revolutsioon on alanud, sest tööstus on laialdane ja töölisklass arvukas. Ta on suur. Ja kui kord liikuma hakkab, — väga võimas. Näete, teda on vaja liikuma panna — nagu kahekümne kuuendal aastal! Ja sellepärast meil ongi praegu tarvis ühisrinnet. Me peame saavutama Nõukogude-Inglise pakti sõlmimise, ja me saavutame selle! Leiboristide käitumine ei ole meile ootamatu. Siin ei ole muud vaja kui energiat. Pihta panna, veel kõvemini pihta panna! Ja kõik!“

Nad vaikisid jälle. Kuid meeoleolu oli muutunud palju

rõõmsamaks. Siis tõusis Tom uuesti. Tal oli veel ette nähtud jutuajamine noorteorganisatsiooni sekretäriaga, kes pidi tulema poole tunni pärast.

„Te võite jääda ja pealt kuulata, kui soovite,“ lubas ta. „Mul temaga suuri saladusi ei ole. Ärge mossitage, Hilja! Pärast tuleb Fred. Siis teeme tassi teed ja ajame veel lõbusamat juttu.“

Tom istus laua taha, et kirjutada lühike kiri, kuid ei suutnud samal ajal loobuda südant puistamast. Vahetevahel tõstis ta pea, et jätkata poolelijäänud arutlust.

„Meie maal on töölisliikumine kõige vanem,“ rääkis ta unistavalt. „Kõige vanem töölisliikumine maailmas! . . . Kui oleksin vanade keelte professor, siis langeksin selle fakti ette põlvili, aga et ma olen parteiorganisatsiooni sekretär, siis . . . Jah, see on vist küll kõige halvem „amet“ maa peal . . . Muudab inimese täiesti rahulolematuks . . . Ärge teie, seltsimees Nurm, ialgi hakake parteiorganisatsiooni juhtima!“

Hilja muigas. Tom O'Connelli naljad olid täna väga sapised. Iga sõnaga tahtis ta nagu noomida oma külalist parteitöö vähese tundmise pärast. Hilja tõesti ei teadnud midagi taktikast. Ta oskas ainult natuke targutada sel teemal. Kuid tal oli suur huvi võitluskäigu vastu ja sellepärast Tom vestles temaga meelsasti.

Tuli Fred ja tõi kaasa suurepärase meeoleolu. Ta jutustas sellest, kuidas ta on petnud oma „bossi“, tehes töö ajal agitatsiooni. Nende ametiühingu koosolekul oli vastu võetud resolutsioon Nõukogude-Inglise pakti poolt. Kuid Fredki hakkas kiruma, kuuldes teiste halbu uudiseid.

„Kurat! Meie inimesi peab põrutama kahuritega!“ hüüdis ta. „Võtke meilt ära India, alles siis näete, kuidas meie ametiühingud muutuvad revolutsiooniliseks . . . Ja üldse, mis te jandate Prickley-taoliste meestega — küürakat parandab ainult haud!“

„Mitte Prickleyd pole meile vaja, vaid tema kampa,

kus on tublisid inimesi!" vaidles Margery energiliselt. Ta lõi üleni õhetama nagu moon.

„Noh, siis lõhkuge see kamp — terad meile, sõklad Prickleyle! Ärge olge nii haledad!" raius Fred vastu. Ta oli vahepeal muutunud palju mehisemaks.

Tom kuulatas ja noogutas:

„Nii, nii . . .“

Siis ta lõpetas kirja ning andis selle üle Hiljale.

„Võta kaasa,“ ütles ta. „See on minu hüvastijätt.“

Hilja oli üllatatud. Ta avas ettevaatlikult ümbriku ja leidis sealt kaks luuletust lühikese sõbraliku saatekirjaga.

Luuletus „Uue maailma fantaasia“ oli kirjutatud kolm aastat tagasi.

... Las olla torm,
võitlus kord lõpeb võidugal
.....
Mõnikord uinuks ja puhkaks,
lootuses maksmata pääseda
 elu restoranist,
ja unustada mured . . .
Kuid võitlusest eemale
jäävad vaid surnud koerad!

Luuletus oli pikk ja keeruline. Aga refräänina kõlas selgesti:

Las olla torm,
võitlus kord lõpeb võiduga!

Teine luuletus oli kirjutatud hiljem, Hispaanias langenud sõbra mälestuseks.

... Need, kes lamavad Hispaania ruskete küngaste all,
elavad järgmise generatsiooni hällis.
Oma võitlusi nimetame nende võitluseks,
oma lapsi võime nimetada nende lasteks.

Siin kirjeldas Tom O'Connell ühe sõbra võitlusi Rahvusvahelise Brigaadi ridades ja süüdistas Inglismaa valitsust, et ta soosis frankolasi, mõrvates seega oma

kodumaa paremaid poegi. Kõigest kajas läbi aga uhkus võitlejate vapruse üle:

... Need mehed, kes läksid Hispaaniasse,
tegid rohkem
vana vasksildi puhastamiseks,
mida kutsutakse kodumaa heaks nimeks,
kui reeturid jõuavad seda mustata!
... Hispaaniast õpime, et ka Inglismaal on tulevik.
... Kuidas saaksin end säästa väikesest tööst
tunniks või päevaks,
kui sõber, kelles oli nii palju elu,
andis selle tervenil

Hilja ei märganudki noorkommunistide tulekut ja nende vaikset juttu. Ta ärkas alles siis, kui Tom jälle kõva häälega rääkima hakkas.

„Keegi meist ei kahtle,“ ütles O’Connell lõpuks, „et meie veel oma silmaga näeme sotsialistlikku Inglismaad. Aga selleks, poisid, on ka tarvis...“

Ta tõstis rusika.

„On tarvis ööd ja päevad lüüa, võidelda, pingutada, vaeva näha ja — *last, but not least*¹ — õppida! Uurige Venemaa Kommunistliku Partei ajalugu. Õppige tundma Inglismaad, mida te seni veel ei tunne! Ärge magage! Teie ees seisab maailma suurima röövmõrtsuka — inglise kodanluse — sadu aastaid kindlustatud kants. Teie ja mina, me peame selle vallutama! Ja veel enne, kui meil hallid karvad juustesse ilmuvad!“

Tom valis riulilt raamatu ja lõi selle noortesekretäri nina all lahti. Kommunistliku partei liikmetel olid sel ajal juba käimas õpiringid äsja tõlkes ilmunud UK(b) Partei ajaloo lühikursuse õppimiseks. Noortele aga tuli neid alles sisse seada. Ka Hilja oli ostnud selle raamatu. Ta teadis juba ka, millist vaeva maksis Margeryle õpiringi koosolekuks ettevalmistumine: raamat oli tihe, mõtete-

¹ Inglise vanasõna: „Lõpuks, kuid mitte vähem tähtis.“

rikas, täis senitundmata inimeste ja kohanimesid . . . Kuid endamisi küsis Hilja kadedusega: ei tea, kas eestikeelne tõlge ka on olemas? Võis ehk veel Kaljut üllatada . . . Ka see pole halb!

Kuni Tom noortesekretärile õpetusi jagas, luges Hilja tema luuletusi uuesti. Ta märkas, et viimane oli kirjutatud lihtsamal stiilis kui esimene. Viimane oli konkreetsem, valusam . . . Ja ta uskus, et O'Connell räägib tõtt, sest ta oskab nähtavasti elult õppida. Mis siis, et sajadite vangla piiramine võtab aega, on aga tublisid võitlejaid, keda see ei kohuta! Nad teavad, et siin ei aita naiivne kärsitus, vaid süstemaatiline töö.

Hilja oli saanud üksikuile episoodidele oma sõprade võitluses ainult pilku heita. Kuid sellest jätkus, et veenduda: neis peitus tõsine jõud. Koos tööliste armeega moodustasid need visad poisid ja tüdrukud Inglismaa lootuse. Prickleyd, leiboristid, võisid ju mõnda aega veel imponeerida masside pimedamale osale. Ja kodanlus istus esialgu veel kindlalt sadulas . . . Kuid ikka enam hakkab avaliku arvamuse hääl koonduma kommunistliku partei selja taha.

VIII. AINULT PARIM.

1

Johni perekonnas harjuti Hilja Nurme ootama juba igalaupäevasele teele. Ta oli saanud nagu omainimeseks. Hiljale meeldisid Johni vanemad, tema õde ja vend. Neile kõigile oli iseloomulik mingi ladus siirus. Ja kokku moodustasid nad seltskonna, milletaolist polnud kerge leida. Nädala lõpul tuli isa ehitustöödelt, vend juhutöödelt ja õde ärist, kus ta teenis kaubasorteerijana. Isa ja õde olid perekonna „tuusad“, kvalifitseeritud töölised, kuna John noorema vennaga etendasid perekonna valulaste osa. Uks töötu, teine juhutööline, andsid nad põhjust muretsemiseks, rääkimata sellest, et tundsid ise hingepiina.

„Siiski on Gateside perekond praegu oma kõige õitsvamas olekus,“ jutustas ema kord Hiljale. „Kuni lapsed olid väikesed, kannatasime alalist puudust. Pärast käis John ülikoolis — tõmbas võistluseksamitel koos stipendiumidega välja selle õnneloosi . . . Jälle oli raske aeg. Ja ehkki talle nüüd tööd ei anta, on tal ometi mõned tunnidki . . . Kuid läheb aastat paar mööda, Mary abiellub, võib-olla poisid ka, ja juba hakkab allamäge minema see Gateside perekonna ilus aeg . . . Teie, noor inimene, ei oska sellest aru saada, aga mina juba muretsen. Näen jälle puuduse-tonti. Vana tuttava näoga vahib ta mulle otsa . . .“

Emä kiitis Maryt kui head tütart, kes teeb kõik pere-

konna abistamiseks. Kuid Maryl on juba viis aastat peigmees — õppinud tööline, raudteelane. Nad koguvad pikkamisi säästusid oma elu rajamiseks. Vahel sõidavad koos laupäevaõhtut veetma, üürivad väikese kotedži külas. Aga lõpuks peavad nad mõne aasta pärast ikkagi abielluma... Ema oli seeütle nukker ja õnnelik ühtlasi.

Mõnikord sõitsid noored nädala lõpul välja jalgrattail ja kutsusid Hilja kaasa. Hiljal kujunes harjumuseks teha nendega ühiseid matku Londoni-lähedastesse metsadesse ja küngastele. Siin sinetas silmapiir hõredas uduvines. Siin kasvas põliste varjurikaste pöökpuude all sõnajalpuhmaid ja pikavarrelisi lillaõielisi, Hiljale tundmata taimi. Küla teemajades serveeriti teed õues puude all rikkalike piima- ja keediseannustega, mitu korda odavamalt kui linnas. Kõik see ühes koduküpsetatud suupistetega oli londonlastele suureks maiustuseks. Hiljale aga meeldisid kõige rohkem lopsakad metsad oma hämara vaikusega. Värvid polnud siin peaaegu kunagi nii eredalt teravad nagu kodumaal, kuid just see oligi talle võõrapärane ja erutav ning tekitas samal ajal kojuigatsust.

Hilja sõitis tavaliselt Johni isa jalgrattal. Nad sõbrunesid vana Gatesiga tema pisikeses kuuritaolises kodus töökogas, kus tüdruk uuris aupakliku huviga kõiki tööriistu. Igasugune asjatundlikkus äratas Hiljas suurt aukartust. Ta jälgis remontimisprotsessi põnevusega. Imestama pani teda ka vanamehe töökus. Päev läbi oli ta ehituse juures, aga pool ööd raiskas oma kruupingi või taskukellade taga. Poleks iialgi uskunud, et nad on nõnda vastupidavad, need inglise töölised. „Nagu meilgi,“ arutles Hilja. „Tööline võib kõike... Sooritab oma rasket orjust, istub raamatu või eriharrastuse taga, tunneb rõõmu loodusest, aga iialgi ei unusta ta kõige tähtsamat — oma poliitikat.“

Nii ei unustanud ka noored Gatesid kunagi õigel ajal tagasi sõita, kui oli vaja valmistuda miitinguks, levi-

tada kirjandust või sooritada mõnd muud tõsist ülesannet. Mitu korda oli vanamees vallandatud töökohalt „Daily Workeri“ ja mitmesuguste üleskutsete levitamise pärast. Tõsine asi, see tähendaski nende keeles peamiselt poliitilist tegevust — organisatsioonilist tööd, mingi kampaania läbiviimist, millegi propageerimist. Kõike muud võis ka mitte nii tõsiselt võtta.

Hilja külaskäigud muutusid sagedamateks. Ning kui John ühel päeval rääkis, et ta peab sõitma Cambridge'i mingi ülikoolidokumendi pärast, siis arvas terve perekond, et Hilja sõitku kaasa, kuna ta pole veel Cambridge'i näinud.

Kui nad Cambridge'is St. Jamesi kolledži õuele astusid, kus John oli õppinud, tundis Hilja, nagu laskuks mingi raske surve õlgadele. Kinnised nelinurksed õued, purskkaev keskel, lilled ümberringi, ja müürid, müürid, müürid... Olid nagu muust maailmast eraldatud.

Ilus, kuid rõhuvalt üksildane tundus siin. John jutustas, et õhtuti pärast kella 10 ei tohtinud tudengid siit lahkuda, kuigi nad seda alati tegid — salaja. Müüridel õitse sid siniste õitega väänkasvud. Ja Hiljale meenusid vägisi jutustuste järgi loodud kujutlused kloostriõuest.

„Selles ojas käisin ma iga päev suplemas,“ näitas John talle. „Aga sellest aknast seal tahtsin ma kord alla hüpata.“

Hilja tõstis pea üles — aken oli väga kõrgel.

„Milleks alla hüpata?“ küsis ta kõheldes.

„Enesetapmiseks muidugi.“

„Kas sina ka... Ja tõsiselt?“

„Cambridge'is tuleb seda palju ette,“ ütles John lihtsalt, nagu kordaks üldtuntud fakti.

Hilja ei tahtnud uskuda, et siinse eluga nii raske on harjuda.

Kuid Johnile viirastusid päevad täis masendavat tuska.

Kahel avalikul võistluseksamil saavutas ta oma stipendiumid ja sõitis õppima kohaliku linnaosa kulul. Stipendiumi summadest ei jätkunud aga eluks Cambridge'is, kuidas ta ka pingutas. Juba lõunasöögid saalis, mis olid obligatoorsed viis korda nädalas, läksid maksma peaaegu niisama palju kui terve perekonna aastane väljaminek Londonis. Et seda kuidagi tasa teha, John, nagu teisedki kehvad stipendiaadid, valmistas ülejäänud lõunad endale ise ja pesi isegi pesu, sest tahtis osta raamatuid...

Pidusöögid näisid talle mõttetusetena, eriti aga aasta-päeva pidustus, kus tuli istuda öö läbi lauas, igal üliõpilasel selja taga kelner, kes aina küsis:

„Millist veini teile nüüd valada, sir?“

Ja kui mõni ära nõrkas ega jõudnud enam neelata, hõõrus kelner roosiveega ta meelekohti, kuni noorsand toibus. Ja pidu läks edasi.

Üliõpilased eri klassidest ja eri rahvakihtidest... Tolal ei suutnud ta nendevahelises näakluses veel peale jääda. Talle näis, et kõige ülbemad on kõige lugupeetavamad.

„Sa ei tea,“ ütles John vaikselt oma kaaslasele. „Midagi nagu... ängistavat valdab siin inimest. Esimesel aastal ma tõesti ei mõistnud siin elada.“

„Aga siis läks üle?“

Ja Hilja hakkas oletusi tegema.

„Mõtlesid vist, kui hea meel on emal, et poeg võib õppida samas kuulsas ülikoolis, kus miljonäride ja lordide pojadki... Missis Welton ütles ikka, et emad olla üle maailma kõik ühesugused... Aga võib-olla sellepärast läks üle, et hakkasid sotsialistiks: leidsid äkki, milleks elunatukest tarvitada?...“

John lõi kohmakalt käega ja Hilja, taibates, et oli märki tabanud, hakkas võidurõõmsalt naerma.

John vaatas teda huviga. Talle näis, et tüdruk on haruldaselt terve loomus. Naerdes olid ta hambad nagu

mingi lõunamaise puuvilja toored seemned: ühtlaselt ritta lükitud, kumerad, heledad ja suured. Juus oli tihe ja läikiv. Ta vaatas otse silma mingi paratamatu sõbralikkusega.

Aga kust teadis tüdruk, et tema elu päästis just sotsialism? John peaaegu häbenes meenutada, kuidas ta siin oli lähenenud poliitilisele võitlusele. Kuid tookord tundusid need talle esimeste täismehesammudena — minna koos mõttekaaslastega välja vilistama konservatiivide või fašistide miitinguid. Tavaliselt lõppes see kaklusega. Fašistlikud üliõpilased olid eriti toored: tarvitasid huligaanseid võtteid pisargaasi pommidest kuni žiletiteradeni kepi otsas. Jah, oli siiski auasi nad läbi kolkida! Ja oli auasi lüüa neid leidlikkusega.

Nüüd jutustas John Hiljale juba teatud uhkusega, kuidas nad kord konservatiivse parlamendiliikme kõnekoosoleku nurja ajasid, täites saali oma poistega, kes märguande peale kooris norskama hakkasid . . .

Teinekord tulid fašistid segama kommunistide koosolekut. Nad olid end üles seadnud trepile ja tõkestasid sissepääsu miitingusaali.

„Surusime, rind rinna vastu, samm-sammult neid tagasi. Keegi ei lausunud sõnagi. Kuuldus vaid hirmsat ähkimist. Poisid näost punased ja higised . . . Küll oli väsitav! Pool tundi kulus ära, et 25 trepiastmest üles saada. Aga siis pigistasime nad ka nurka ja Mosley pojukesed kadusid!“

„Aga kas teie ka vahel fašistidelt peksta saite?“ päris Hilja viimaks.

John vaatas talle oma siniste silmadega imestunult otsa.

„Milline küsimus! Meie olime ju tugevamad!“

See küsimus pahandas teda isegi nõnda, et ta tegi Hiljale märkuse, mida tema jaoks oli kaua tagavaras hoidnud:

„Sa norid alati . . . iga asja üle! Tuleb meeles pidada,

et sotsialistide klubi oli lõpuks suurim klubi ülikoolis. Meie saavutasime siin ühisrinde leiboristidega fašistide vastu . . . Ja ära arva, et me ainult kaklesime! Tegime palju tõsist tööd — õppisime oma ringides rohkem kui kõigil ülikooli kursustel kokku. Ma ei liialda. Ülikooli töö oli ju täiesti anarhiline — iga professor laulis oma laulu . . . Katsu saada ainst ülevaadet nende õpetuse järele! Ja lõpuks valetasid nad kõik. Ma arvan, see on sama ka teie ülikoolis?”

John rääkis nii impulsiivselt, et Hilja ei tahtnud teda katkestada. Ta noogutas vaid, mõeldes, et ka tema Aini arutlusi poliitilisest olukorrast küll ei oleks vahetanud ühegi ülikooli loengu vastu.

Kuid John, kes oli sattunud hoogu, hakkas nüüd rääkima sellest, kuidas nemad üliõpilastena käisid koosolekuid pidamas Cambridge vabrikuis ja ettevõtteis.

Hilja mõtles jälle „sajandite vanglale“, nagu Tom oli nimetanud Inglismaad. Siin müüride vahel tundus kõik nii loomulik. Teisiti ei saanudki olla. Ja huvitav, et siiski just siin müüride vahel, kus kordus parteide võitlus miniatuuris, oli loodud ka miniatuurne ühisrinne. Järelikult seda võis juhtuda siin-seal mujalgi. Kuidas nad muidu oleksid suutnud taltsutada fašiste? Aga seda oli siiski tehtud. See paistis silma isegi Hyde Park'is . . .

Oli semestri vaheaeg ja üliõpilasi võrdlemisi vähe liikvel. Siiski võis neid kohata mööda linna sõitmas jalgrat-tail, millel ees sarvede küljes oli pajuvitstest punutud korvike raamatutega. Neid askeldas ülikooli raamatukogus ja neid hulkus tänaval, tudengid poolpikas, lõpetajad pikas talaaris.

Ka John ei tohtinud ülikooli asutustes liikuda talaarita, vaid tõmbas selle peagi selga. Talaar, must kergest materjalist maaniulatuv mantel poolpikkade varrukatega, andis ta kujule teatava lavalikkuse. Ja ehkki poiss kogu aeg

kirus, et neetud mantel on jalus ees, liikus ta selles erilise kergusega ja näis sellest omajagu rõõmugi tundvat.

Nad käisid ülikooli raamatukogus. John külastas oma endist õpetajat ja oma „teenrit“, kes oli olemas igal üliõpilasel. Hiljale jäigi arusaamatuks, mis oli teenri ülesanne, kuna näis, et kehvemad poisid end ise majandasid. Traditsioonilised kohustused, nagu voodi kohendamine, toa korrashoid, sisseostud ja külaliste vastuvõtud, olid teenrile pandud passiva „kuldse nooruse“ huvides.

Nad jõudsid oma ringkäiguga jõe äärde. Grant voolas pikkamisi nõrepajude all. Oksad ulatusid mitme meetri kõrguselt veeni, luues väga idüllilise vaate. Piki kallast kulges kaunis park vanade sildadega. Edasi, linnast väljas, laius juba karjamaa rahulike lambakarjadega. Jõgi oli täis aerutajaid. Kogu see elulaad näis olevat kunagi välja mõeldud kõrgema klassi jaoks, nagu pidusöögidki. Nüüd aga tungis alamrahvas pikkamisi kõikjale sisse, endalegi teed raiudes, sest võistluseksami stipendiumide süsteem võimaldas väikesel osal kehvikuist ikkagi ülikooli pääseda. Ja tulnud siia, nad asusid opositsiooni vanade tavadega.

John ja Hilja tulid tagasi, tehes ringi läbi ülikooli alade. Jalgpalliväljakud, aiad, basseinid, tennisplatsid... Uhel kolledžil 48 tennisplatsi!

„Raiskamine,“ otsustas Hilja. „Selle raha eest, mis kulub nende korrashoiuks, võiks rida üliõpilasi ära elada.“ Ta mõistis, et Cambridge'i ja Oxfordi süsteemis oli tähtis vaid see, et võimaldada härrade poegadele end ka ülikoolis härradena tunda. Kuid olles ise üliõpilane, ärritus Hilja Cambridge'i oludest, nagu oleks keegi talle isiklikku ülekohut teinud.

... Ja mis saab edasi? oli Hilja endalt Tartus küsinud. Siin tuli küsida sedasama.

Lõpetasid ülikooli härrade pojad ja asusid otsekohe

kohtadele. Lõpetasid ka John ja Fred, kuid oma haridusele vastavat tööd leida neile ei võimaldatud . . .

„Sama lugu mis Tartuski: korporantidele kohad, teistele töötä haritlase elukutse,“ poetas Hilja kibeda märkuse.

„Paremal juhul kodanluse hauakaevaja elukutse,“ parandas teda John rahulikult.

2

Tagasisõidul istusid Hilja ja John vaikides vaguninurgas nagu kaks vana tuttavat, kel teineteisele enam pole midagi öelda. Ometi oli mõlemal tunne, et hea oleks, kui veel ei tarvitseks lahkuda.

Hilja ärasõit oli nüüd ainult päevade küsimus.

Jõudnud Londoni, peatusid nad Thamesi kaldal. Nõjatudes balustraadile kõrge gaasilambi samba all, vaatasid nad vaikides üle jõe, kust paistis parlamendihoone tornidemets. Pool vaatepiiri oli täis seda ehitist ja selle peegeldust vees.

Hilja oli siin õhtuti koju minnes tihti seisatanud. Ja ikka meenutas see pilt talle rangelt impeeriumi võimu ja — „valge tõu koormat“. Ehkki hoone kontuurid ise olid ilusad, muutus temal süda sellest külmaks nagu võimsat ja hästiehitatud vaenlast nähes.

John ei vaadanud parlamendihoonet ega jõge. Ta pöördus küljega jõe poole. Pikk ja sale, lambi sinakas-lillas valguses surnukahvatu, must maaniulatuv talaar üle õla visatud, näis ta Hiljale peaaegu ebareaalne. Ja samal ajal oli ta lähedasem, inimesena reaalsem kui kunagi enne, reaalsem kui keegi teine.

Hiljale tundus, et nii võib välja näha ainult kommunist, töölise poeg, kokkumatu võitlejakarakter mõnel oma elu tõsisemal hetkel. Oletades selle hetke möödumist, ootas Hilja juba, et John lausub nüüd mõne tavalise üli-

õpilasnalja jõe kohta või Inglismaa kohta või imperialismi kohta, nagu oleks teinud Fred. Ent John vaatas kaaslast vaikides ja hakkas rääkima ootamatu tõsidusega.

„Elu on keeruline ja raske,“ ütles ta. „Aga kui sul on hea sõber, siis sa ei hukku.“

Hilja vaatas talle imestunult. Kas ta ei ülehinda sõprust?

Kuid John ei oodanud vastust.

„Ma tähaksin sinuga sõber olla,“ kinnitas ta. „Võib olla, et sinule meie sõprus midagi ei tähenda, aga minule küll.“

Nad lubasid teineteisele, et jäävad sõpradeks. Ja kuigi Hilja ära sõidab, lubas John teda külastada tema kodumaal.

„Ma sõidan varsti,“ ütles John. „Kui see ainult sulle ja sinu sõpradele vastumeelt ei ole.“

„Seda mitte . . .“ arvas Hilja ning katsus kujutleda, kuidas nad Kalju, Aini ja Ludmillaga teda vastu võtaksid.

Vähe oleks neil võimalusi osutada tõelist külalislahkust! Kerge ei oleks ka Johnil sõita. Võib-olla teeb endale muret ja tüli rohkem, kui jällenägemine väärt on.

„Sõpradel ei ole midagi sinu vastu, kuid sõitu on raske teostada,“ arvas Hilja viimaks.

John naeris.

„Ja miks ta peaks kerge olema? Meile ei ole miski kerge, kuid ainult parim on meile hea küllalt. Ainult parima saatuse eest võitleme nii üldsuses kui isiklikus elus! Eks ole?“

Ta ütles seda oma paratamatu optimismiga, mida Hilja nii kaua oli eemalt imetlenud.

Nad otsustasid parima sõpruse kasuks ja parima saatuse kasuks.

Kui Hilja jõudis koju ja avas oma kehva toa ukse, ei tahtnud ta seda punkrikest nagu äragi tunda. Leida Järv

oli kolinud sisse kogu oma nelja kohvriga. Ta oli puhta lina lauale laotanud, puuvilja ostnud, oma riided varna riputanud. Ja kaminal ilutses suur lillekimp. Kõik oli nii pidulik, et Hilja lävel seisatades käe südamele surus ja end asjata kokku võtta katsus.

Leida seisis keset tuba. Ta oli pühapäevaselt riides ja ülevas meeleolus.

„Sa oled tulnud! Sa sõidad! Oled kõik sidemed siinse eluga katkestanud?“ ruttas Hilja teda tervitama.

Leida haaras ta mõlemad käed.

„Kodumaale! Kodumaale!“ sosistas ta. „Meil ei maksa siin vaevelda. Aga kodus... midagi ikka saavutame! Mis sa arvad, Hilja?“

Hilja ei suutnud kohe vastata. Ta ainult kaelustas sõpra. Hilja oli Tartu-sõpradelt saanud rõõmustava kirja. Ain, kes muidu kunagi ei kirjutanud, ütles seekord oma sõna. Ta tegi seda ridade vahel, kuid väga läbimõeldult.

„Kui sa tagasi tuled,“ rääkis Ain, „ei tunne sa meie tagasihoidlikku majapidamist enam ära. Sulased on julgemaks muutunud ja hakkavad jälle peale tungima, sest peremehed on pankroti äärel!“

Ta kinnitas veel, et nüüd olevat majapidamises tuliselt tarvis iga „selgelt mõtlevat pead“ ja „iga südant, mis asub õigel kohal“. Hiljal polnud raske mõista, et „majapidamine“ oli töölisliikumine, sulased ja peremehed — teadagi kes!

Küllap olid suured asjad käimas väikeses Tartus... Ja miks ka mitte! Kui juba Tom Hiljale kibeda märkusena alati nina alla hõõrus, et kui eesti rahvas oleks tark, ta ühineks Nõukogudemaaga... Miks ei peaks siis meie rahvas sellest ise mõtlema! Miks ta ei peaks juhust kasutama öelda oma arvamust!

... Sulased tungivad peale... See mõte oli nii suur, et ei tahtnud Hiljale ajju mahtuda. Kuid see sisendas talle ka unistusi, mida oli võimatu peast välja ajada.

Hilja ei suutnud maailma muidugi veel näha reaalse sõjalaagrina, nagu see tol momendil juba oli, ega kujutleda teda tulevaste sündmuste keerises, veel vähem suutis ta teda näha sellisena, nagu ta avaneb meie pilgule kümnekond aastat hiljem. Kuid sekundiks kujutles ta end uues tegevuses, uue ühiskonna liikmena . . .

Hiljale olid selged võitluse piirjooned, aga see, mis veel ähmane, ei seganud teda sugugi. Kuid oma käärivaist tundeist ei osanud ta Leidale väljendada muud kui:

„Kodumaal me võime saavutada väga palju. Ja ainult parim on meile küllalt hea. Vähemaga leppida ei tohi!“

Hilja oli piiritult rõõmus. Vähem kui aasta tagasi oli Ain teda teele saates öelnud: „Vii terviseid inglise kommunistidele.“ Ja sellal Hilja veel tõesti ei teadnud, et kommunist on kõikjal! Ta ei teadnud isegi seda, et seal, kus on kommunist, on ka sõprus. Nüüd oli ta mõndagi õppinud, mitte ainult sõpradelt, vaid ka vaenlastelt nagu Sirje Tiik . . .

Hilja teadis nüüd tagasi minnes vähemasti, mida tähendab Inglise orientatsioon Baltimaades. Mitte eesti tõusikluse naiivne imetus suure maailmariigi vastu ei seisnud selle taga, nagu ta enne arvas, vaid palju reaalsem asi. See oli maailmakodanluse meeleheitlik võitlus sotsialismi vastu. See oli Nõukogude Liidu vastane poliitika täies julmuses! Inglise rahval polnud midagi tegemist selle nõndanimetatud „Inglise orientatsiooniga“. Tegelikult oli see ka tema vastu sihitud.

Kuid Hilja ei kartnud enam mingit tagurpidiminekut maailma ajaloos. Kõik elas ja liikus ta silme ees, kõikjal tehti tõsist tööd. Ning selles võitluses oli tema kodumaa Eesti töötaval rahvalgi täita väarikam osa, kui ta seni oli kujutlenud. Ainult parim saatus kõlbas talle. Selle juurde tuli Hilja ikka jälle tagasi. Ainult parim!

SISUKORD.

I. Pihtide vahel	5
II. Idüll	20
III. Kauni koore all	34
IV. Sõbrad töölisklassist	51
V. Orjaks müüdüd	95
VI. Kompromiss	127
VII. Sajandite vangla	154
VIII. Ainult parim	184

Kaanejoonise valmistanud H. Vitsur

*Vastutav toimetaja H. Tiidus
Keeleline toimetaja N. Rimmel
Tehniline toimetaja H. Kohu*

Ladumisele antud 12. IX 1950. Trükkimisele antud 28. X 1950. Trükiarv 3000. Paber 54×84, $\frac{1}{16}$. Trüklpoognaid 12,25. Formaadile 60×92 kohaldatud trüklpoognaid 10,045. Arvutuspoognaid 10,0. MB-08764. Trükikoda „Pioneer“, Tartu, Kastani 38. Tellimise nr. 1304.

На эстонском языке.
А. Каал. Тюрьма веков.

Hind rbl. 6.—

Rbl. 6.—

A-18728

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00448647 0